

Faculteit Taal & Letteren
Studiegebied toegepaste taalkunde
Master in de journalistiek

Soldatenkrantjes tijdens Wereldoorlog I

Een onderzoek naar beeldvorming

Masterproef aangeboden door
Eric BOBER
tot het behalen van de graad van
Master in de journalistiek

Promotor: prof. dr. Koenraad DUPONT

Academiejaar 2012 – 2013

Voorwoord

Dit onderzoek is tot stand gekomen vanuit een persoonlijke interesse voor het verleden, en meer bepaald de mentaliteitsgeschiedenis. Deze onderzoekt hoe de mensen leefden en dachten in het verleden. Ook de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog, die bijna een eeuw geleden begon, was een drijfveer om aan deze verhandeling te beginnen. Daarnaast heb ik een voorkeur voor weinig betreden paden, en naar de Vlaamse frontkrantjes werd tot nu toe nauwelijks onderzoek verricht. Ik hoop dat deze verhandeling de aanzet kan zijn tot meer en dieper onderzoek naar dit (onterecht) ondergewaardeerde fenomeen.

Ik wil langs deze weg mijn ouders, broer en vrienden bedanken voor de onontbeerlijke steun die zij mij gaven bij het maken van deze verhandeling. Dit gebeurde vaak met veel gepuf en gezucht, maar uiteindelijk zijn we er toch geraakt. Ook wil ik mijn promotor, de heer Du Pont, bedanken voor de pittige opmerkingen en zeer gewaardeerde feedback die nodig waren om deze verhandeling tot een goed einde te brengen. Aan allen hartelijk dank!

Persartikel:

WERELDOORLOG ANDERS BEKEKEN

HUB-student onderzocht de Vlaamse frontkrantjes van Wereldoorlog I

1 augustus 1914: België verwerpt het Duitse ultimatum en is nu in oorlog met dit land, een oorlog die de wereld veranderde. Het leger moest zich al snel terugtrekken in de loopgraven achter de IJzer. De soldaten moesten vier jaar lang afrekenen met allerlei moeilijkheden. Om het leed te verzachten begonnen verschillende soldaten krantjes te maken. Deze werden onderzocht door Eric Bober, masterstudent aan de Hogeschool-Universiteit Brussel.

“Na mijn studies geschiedenis in Leuven voelde ik me nog niet klaar voor de arbeidsmarkt. Daarom besloot ik een jaar journalistiek bij te studeren. Mijn historische interesse is echter gebleven, en toen dit thesisonderwerp werd bekendgemaakt, dacht ik ‘Dit is iets voor mij.’ Ik heb me dit dan ook niet beklagd,” vertelt de masterstudent.

Onbekend fenomeen

Al snel bleek dat er over de Belgische of zelfs Vlaamse krantjes nog geen onderzoek is gedaan. “De frontpers van de andere oorlogsvoerende landen is wel vrij goed

bestudeerd. Vooral de Franse, Britse en Duitse blaadjes waren al vaker het onderwerp van onderzoek. De Vlaamse pers daarentegen was nog nooit onderwerp van een diepgaande studie. Dit maakte het wel boeiend, ik kon zo van een wit blad vertrekken en het onderzoek naar de wereldoorlog een nieuwe impuls geven.” (lacht).

Bober wou de inhoud van de blaadjes bestuderen. Hij nam hiervoor meerdere kranten volledig door. “Er werden een viertal krantjes grondig onderzocht. Elk artikel dat in deze vier kranten verscheen werd bij het onderzoek betrokken,” vertelt de student. “Het was de bedoeling te kijken waarover deze mensen schreven en hoe ze dit deden. Daarnaast werd er gekeken over de krantjes ook humor bevatten. Een historicus had kort na de oorlog gesteld dat de krantjes zo goed als geen grapjes of anekdotes bevatten. Ik wou met mijn onderzoek ook nagaan of dit wel waar was.”

Meer dan de oorlog alleen

De auteurs van de krantjes schreven over zowat alles, ze beperkten zich niet tot de gebeurtenissen aan het front.

“Het merendeel van de artikels in deze kranten bracht de soldaten nieuws van thuis,” volgens Bober. “Dit kon over alles gaan: huwelijken, geboorten, maar ook bepaalde voorvallen in het dorp. Het was zeker niet kommer en kwel wat de klok sloeg. De krantjes wilden in de eerste plaats de soldaten informeren over wat er thuis gebeurde.”

Daar hoorden ook veel artikels bij met berichten over de Duitse bezetter. Alle krantjes schetsten een negatief beeld van de vijand. “Dat gebeurde niet alleen op een zware of kwade manier. Verschillende auteurs gebruikten ook sarcasme om de vijand zwart te maken. En sommige van deze opmerkingen zijn wel grappig,” zo vertelt de student. “De krantjes creëerden een sterk wij-zij verhaal: wij (de Belgen) zijn de goeden, er werd ons onrecht aangedaan door de slechte vijand.”

Zinloze oorlog

Vele mensen nu menen dat de oorlog zinloos was, hij bracht veel leed en veel materiële schade. Dat dachten de mensen toen ook. Via enkele aangrijpende getuigenissen wordt het nodeloos

bloedvergieten van jonge mensen, vaak nog kinderen, aan de kaak gesteld.

“Zo vertelde een van de schrijvers dat hij de doodstrijd van een jonge soldaat meemaakte. Deze was pas 19 jaar oud en gedroeg zich heel dapper, hij klaagde niet maar bad de hele tijd. Even leek het zelfs dat wonden van de jongen zouden genezen, maar uiteindelijk is hij na een week gestorven. Deze getuigenis vond ik heel aangrijpend en deze bevestigd ook het huidige beeld dat we hebben van deze oorlog,” zo vertelt de student.

Een traan en een lach

De idee dat de krantjes alleen slecht nieuws brachten blijkt fout te zijn. Het merendeel van de artikels was niet grappig, sommige wekten verdriet op bij de lezer, andere woede. Maar er was wel degelijk ruimte voor grapjes en humor. Een sarcastische sneer naar de vijand kon bijvoorbeeld een lach bij de lezer opwekken. “Enkele auteurs brachten ook langere vervolgverhalen. Deze waren (volledig) verzonnen en waren een soort zelfspot: de personages waren karikaturen van bestaande personen. Er werd bijvoorbeeld gelachen met de gierigheid van de landbouwers of de fierheid van de stedelingen,” nog volgens de student.

“Alles kon het onderwerp van humor zijn, zowel vriend als vijand.”

“Het was een leuk onderzoek om te voeren, ik heb er enorm van bijgeleerd,” volgens Bober. “Ik zei al dat er tot nu

weinig onderzoek werd gedaan naar dit onderwerp. Ik hoop dan ook dat mijn verhandeling de aanzet kan zijn voor andere onderzoekers om dit erg boeiende onderwerp ter harte te nemen. Zeker nu het eeuwfeest van deze trieste gebeurtenis voor de deur staat.”

Inhoud:

VOORWOORD	3
PERSARTIKEL	4
INHOUD	7
OVERZICHT TABELLEN	9
INLEIDING	10
LITERATUURSTUDIE	11
<i>Typologie</i>	12
I Gewone dagbladpers	12
II Zuivere frontkrantjes	13
III Semi-frontkranten	15
<i>Onthaal en ontstaan</i>	16
<i>Organisatie van de krantjes</i>	20
<i>Inhoud van de frontkrantjes</i>	23
I Nieuwsberichten	23
II Adreslijsten	30
III Religieuze teksten en poëzie	30
IV Censuur	32
V Periodiciteit	34
METHODOLOGISCHE VERANTWOORDING	36
<i>Onderzochte krantjes</i>	38
I: Ons Sinjorenblad	40
II De Leeuwenaar	41
III De Poperingsche Keikop	41
IV De Legerbode	41

ONDERZOEKSRESULTATEN	42
<i>Andere oorlogsvoerende naties</i>	42
Groot-Brittannië	42
Rusland	44
Amerika	47
Besluit	49
<i>De frontkrantjes</i>	49
Besluit	51
<i>Het beeld van de vijand</i>	51
<i>Het oorlogsbeeld</i>	57
Besluit	64
<i>Overheden</i>	65
<i>Vlamingen</i>	67
Besluit	71
<i>Humor</i>	72
Besluit	74
BESLUIT	75
BIBLIOGRAFIE	77
BIJLAGEN	82
1: <i>Frontlinies tijdens Wereldoorlog I</i>	83
2: <i>Enkele voorbeelden van frontblaadjes</i>	84
3: <i>Voorbeelden van de censuur</i>	86
4: <i>Situering van Poperinge</i>	87
5: <i>Bijvoegsel bij De Leeuwenaar</i>	88
6: <i>Soorten humor</i>	89
7: <i>Codeerschema krantjes</i>	90

Overzicht tabellen:

1: Doelgroep van de krantjes	14
2: Frontblaadjes, ontstaan per jaar	16
3: Oprichters van de frontkrantjes	20
4: geselecteerde nummers Legerbode	40

Inleiding

Op den 1sten Augsten [sic] verspreidde zich het droevige nieuws dat den oorlog verklaard was. (Clarysse, 2011)

In 1914, bijna honderd jaar geleden, begon de eerste wereldoorlog, de ergste oorlog die de toenmalige mens ooit had gezien. De jongelingen die in de loopgraven zaten te wachten op de volgende uitval – en een zekere dood – verveelden zich te pletter (Vermeiren, 2009, pp. 38 – 40). Vrij spontaan begonnen sommigen tekstjes te schrijven om de tijd te doden. Een aantal van deze tekstjes werden gebundeld en in beperkte oplage gepubliceerd, soms op regelmatige tijdstippen. Zo ontstonden de zogenaamde *loopgravenkrantjes* of *soldatenkrantjes*. Vrij snel werd dit een populair middel om de tijd te doden, door ze te schrijven of te lezen. Deze krantjes ontstonden bij alle oorlogsvoerende naties, zowel aan geallieerde zijde als bij de Duitsers. Ook bij de Belgische legers bestonden dergelijke krantjes (Bertrand 1971; Butlhé, 1971; Verbouwe 1923).

Het hoofddoel van deze verhandeling is meer inzicht te verkrijgen in dit (semi)journalistieke genre¹ uit het verleden. Wat ging er in deze mensen om toen ze vol angst zaten te wachten in de loopgraven? Meer specifiek wordt er gekeken naar de inhoud van de krantjes: waarover berichtten deze en hoe deden ze dit? Hierbij wordt er speciale aandacht besteed aan het gebruik van humor. Volgens Van Cauwelaert, die kort na de oorlog over de frontkrantjes schreef, bevatten de Vlaamse krantjes nauwelijks humor (Van Cauwelaert, 1922, geciteerd in Schepens, 1964, p. 34).

Dit onderzoek zal gebeuren via een inductieve framinganalyse op een viertal krantjes, die werden gekozen via een theoretische steekproef. Dit lijkt weinig, maar omdat er, op enkele beschrijvende studies na (o.a. Bulthé, 1971), geen onderzoek naar werd gedaan, kan dit wel volstaan voor een eerste onderzoek. Over de schrijvers van de onderzochte teksten zal geen uitspraak worden gedaan, wel zal er getracht worden de gevonden frames te verklaren, voor zover dit mogelijk is.

Deze verhandeling begint met een literatuurstudie. Deze beschrijft wat frontkrantjes zijn, met aandacht voor het ontstaan ervan, de inhoud van de krantjes, organisatie van de redacties, enz. In een volgende paragraaf wordt de gebruikte methode verder toegelicht. Ten slotte worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd aan de hand van verscheidene voorbeelden.

¹ De krantjes werden niet geschreven door professionele journalisten, vandaar de aanduiding “semi-journalistiek” (Bulthé, 1971, p. 24 – 27).

Literatuurstudie

De eerste wereldoorlog was een lang en gruwelijk conflict. Het was ook een zware kaakslag voor de Belgische pers, die grote hinder ondervond van de Duitse bezetter (o.a. censuur publicatieverboden, gebrek aan middelen, enz.). Veel redacties deden de boeken toe of weken uit naar het buitenland, anderen probeerden er het beste van te maken in het bezette gebied (Adriaenssens, 1985, pp. 52 - 53; Helaers, 1989, p. 19; Simons, 1987, p. 47).

Enige tijd na het uitbreken van de vijandelijkheden ontstonden er geleidelijk verschillende periodieken buiten bezet België die verspreid werden onder de vluchtelingen en soldaten in onbezet België en daarbuiten. (Bulthé, 1971, p. 9).

Tot nog toe werd er relatief weinig onderzoek gedaan naar de (Vlaamse) frontkrantjes. Meestal zijn dit historici die de krantjes gebruikten voor een diepere cultuurhistorische studie of een studie van de mentaliteitsgeschiedenis van wereldoorlog I. Het basiswerk over de Vlaamse frontkrantjes werd geschreven door Guy Bulthé (1971). In zijn monografie geeft hij een uitvoerige beschrijving van wat dit is vanuit historisch standpunt: hij koppelt het fenomeen geregeld terug aan het verloop van de eerste Wereldoorlog. Hij beperkt zich echter uitsluitend tot de Vlaamse krantjes en heeft nauwelijks oog voor gelijkenissen met krantjes in andere landen. De monografie over de Waalse krantjes van François Bertrand (1971) doet dit wel, hij vergelijkt de Waalse en Vlaamse krantjes geregeld met elkaar en heeft oog voor de Engelse en Franse blaadjes.

Een andere belangrijke bron voor deze literatuurstudie is Robert Nelson (2010). Hij vergelijkt de Franse, Britse en Duitse krantjes met elkaar en plaatst deze in een ruimere context. Hij heeft geen oog voor de Belgische blaadjes, maar laat toe de Vlaamse krantjes in een internationale context te plaatsen. Daar tegenover staat het werk van Van Clemen (2003). Hij beschrijft de oorlog en haar gevolgen voor de provincie Antwerpen en besteedt veel aandacht aan de Vlaamse frontkrantjes.

Ook enkele Franse auteurs zijn nuttig voor deze studie. Vooreerst is er Stéphane Aoudoin-Rouzeau (1984 en 1987). Zijn historische studies zijn qua opzet vergelijkbaar met Van Clemen (2003): historische studies over de oorlog met veel aandacht wordt besteed voor de frontpers. De werken van Frédéric Rousseau (2003 en 2006) zijn anders. Ook hij is een historicus gespecialiseerd in de Wereldoorlogen, maar hij heeft vooral aandacht voor de gevoelens en het leven van de (gewone) mensen. Zijn werken vallen daarom onder de zogenaamde “mentaliteitsgeschiedenis”.

Ten slotte is er het werk van Michel Helaers (1989). Zijn licentiaatsverhandeling is een diepgaande inhoudsanalyse van de krant *De Legerbode* die focust op o.a. het vijandsbeeld en het beeld van het vorstenhuis. Zijn werk dient als voorbeeld voor de inhoudsanalyse van andere krantjes in deze masterproef.

Al de bovenstaande werken zijn historische studies die voornamelijk handelen over Wereldoorlog I. Buiten Bulthé en Bertrand, die beschrijvende monografieën schreven over het onderwerp, en Helaers' thesis, beschouwen deze werken de krantjes als een waardevolle bron voor het onderzoek. In dit hoofdstuk wordt bij Bertrand en Bulthé aangesloten en wordt het ontstaan en de evolutie van de zogenaamde Vlaamse frontkrantjes besproken.

TYOLOGIE

Bulthé verdeelt de kranten die aan het front circuleerden in drie categorieën (1971, pp. 9 – 11). Hij maakt het onderscheid tussen de gewone dagbladers, de zuivere frontkrantjes en de semi-frontkranten.

I. Gewone dagbladers

Ten eerste was er de “gewone” dagbladers die ook aan het front werd verspreid. Zo was er *De Kleine Vaderlander*. Deze krant ontstond in december 1914 en werd nog op oudejaarsdag van 1914 vervangen door *Ons Vaderland*. Deze laatstgenoemde krant heeft gedurende de hele oorlog bestaan (Adriaenssens, 1985, p. 59; Schepens, 1964, pp. 28 – 29; Simons, 1987, p. 51).

Ons Vaderland was een katholiek en Vlaamsgezind blad. Het kreeg vrij snel concurrentie van *De Belgische Standaard* van Marie Elisabeth Belpaire, die dezelfde ideologische achtergrond had (d.w.z. gematigd Vlaams, loyaal aan België en katholiek). Meerdere pogingen om de 2 kranten te doen versmelten mislukten telkens weer (Adriaenssens, 1985, pp. 60 – 61; Schepens, 1964, p. 29; Simons, 1987, p. 50).

Een derde krant was *Ons Vlaanderen*. Deze verscheen een eerste keer op 15 augustus 1915. In tegenstelling tot de beide bovenstaande bladen, kreeg *Ons Vlaanderen* steun van de militaire en burgerlijke overheden. Dit uitte zich in een sterk verzet tegen de Vlaamsgezindheid en het katholicisme van de beide andere dagbladen (Hildebrand, 1957, geciteerd in Bulthé, 1971, p. 10).

Deze kranten werden graag gelezen door de soldaten, het was immers moment van ontspanning, maar ze konden niet helemaal bekoren (Bulthé, 1971, p. 10). België was een van de weinige landen die bezet werden tijdens de oorlog, de soldaten in onbezet gebied moesten bijgevolg hun naasten achterlaten in bezet gebied. Velen kregen zelfs zelden of nooit een berichtje van hun familie in het bezette België gedurende de hele oorlog. Daarom hadden de Belgische soldaten een grote nood aan nieuws van het thuisfront, iets wat de algemene dagbladers hen niet kon bieden (Bulthé, p. 10; Torfs, 1981, pp. 11 – 13).

II. De zuivere frontkrantjes

Onder de soldaten van alle oorlogsvoerende naties circuleerden zogenaamde oorlogskrantjes. De krantjes van elk land hadden een andere insteek, maar het doel was overal ongeveer hetzelfde: informeren en amuseren (zie verder “Inhoud van de frontblaadjes”) (Nelson, 2003, pp. 849 – 850).

Van Clemen (2003, p. 149) lijst verschillende criteria op waaraan blaadjes moeten voldoen om als Vlaamse frontkrant erkent te worden. Een blad moet:

- ✓ Periodiek verschijnen: wekelijks, maandelijks, enz.;
- ✓ Gereproduceerd worden op meerdere exemplaren, maar niet met de hand vermeerderd (overgeschreven);
- ✓ Ontstaan zijn tijdens de eerste wereldoorlog;
- ✓ Bedoeld zijn voor soldaten;
- ✓ Uitgegeven zijn door (groepen) privépersonen, dus niet door overheden;
- ✓ Opgesteld zijn in het Nederlands of in beide landstalen.

Over het algemeen wordt *'t Gazetje van Tongerlo* als eerste Vlaamse frontkrant beschouwd, hoewel Clemens De Landtsheer (medeoprichter van *Onze Temskenaars*) meent dat *St. Jans Molenbeek* het eerste blaadje was. Hij wordt hierin bijgestaan door Kathleen Adriaenssens (1985, p. 125; De Landtsheer, geciteerd in Torfs, 1981, p. 11). Vermoedelijk werd het eerstgenoemde blaadje opgericht in februari 1915 door Jaak Leyssen, een monnik die in Engeland verbleef gedurende de oorlog. Gedurende de hele oorlog verschenen er ongeveer 131 van dergelijke periodieken voor Vlamingen.

De frontblaadjes worden verder verdeeld volgens hun doelgroep (tabel 1). Verreweg de grootste groep zijn de blaadjes bedoeld voor militairen die uit hetzelfde dorp of streek afkomstig zijn (zie tabel 1). Deze bladen droegen vaak de naam van het dorp in de titel, zoals

het *Nieuws uit Sint-Amands* of *St-Jans-Molenbeek*. Sommige redacteurs waren creatiever in het bedenken van een naam, zoals *Ons Sinjorenblad* (bedoeld voor soldaten uit Antwerpen en de ruime omgeving) of *De Rupelgalm* (bedoeld voor soldaten uit Niel) (Van Clemen, 2003, pp. 149 – 150). De krantjes in de analyse komen uit deze groep (zie verder).

Een tweede groep frontbladen was bedoeld voor (oud-)studenten en leerkrachten van middelbare scholen. Scholen probeerden zo gedurende de oorlog het contact te leggen en/of te onderhouden tussen hun studenten en leerkrachten. Veel van deze bladen waren tweetalig en waren sterk katholiek gekleurd (Adriaenssens, 1985, p. 127; Bulthé, 1971, pp. 15 – 16).

Tabel 1: doelgroep van de krantjes (overgenomen uit Bulthé, 1971, pp. 13 - 19)	
<i>Doelgroep</i>	<i>Aantal</i>
Soldaten uit eenzelfde streek	80
Studentenbladen	21
Religieuzen (vooral priesters en seminaristen)	18
Kloosterlingen	6
Gewone soldaten (religieus blad)	7

Een achttiental periodieken waren bedoeld voor religieuzen in het leger, vooral priesters en seminaristen. De gruwel van de oorlog schokte iedereen, ook clerici. Bij hen ontstond het idee dat de christelijke waarden zoals broederliefde weinig betekenis meer hadden. En daarom meenden verschillende religieuzen dat de clerus extra geestelijke hulp nodig had:

Sinds maanden nu werden we uiteengeslagen uit de kalmte van ons seminarie, en op 't onverwachts moesten we dit stille midden verlaten ... We werden de wereld ingeslingerd, en welke wereld! Levenstoestanden veranderden helemaal en op geestelijke vorming kon niet meer gedacht worden tenzij aan diegene die zelfopoffering, naastenliefde en eigenbekwaamheid meebracht. ... Waar onderlinge briefwisseling onmogelijk is met iedereen, zou een blad kunnen spreken tot ieder onzer! Dat was de gedachte van enige seminaristen, dat is ook ons doel! (*Sursum Corda*, 1917 (1 – 15 maart), geciteerd in Bulthé, 1971, p. 16)

Meestal brachten deze bladen nieuws over andere religieuzen in het leger en theologische artikels. Dat deze groep periodieken goede contacten met elkaar onderhielden, uitte zich in de theologische tekstjes, die vaak werden uitgewisseld tussen de achttien blaadjes onderling (Adriaenssens, 1985, p. 127; Bulthé, 1971, p. 16)

Een vijfde groep periodieken waren religieuze bladen bedoeld voor elke gewone gelovige. De kerk probeerde zo de onverschilligheid in te perken, want door de oorlog verloren vele mensen hun geloof (Verbouwe, 1923, p. 3). Een van de belangrijkste dergelijke bladen is *De*

Paaschklok of *De Paaschklaroen*. Deze krant werd gratis verspreid onder de soldaten om hen aan hun christelijke plichten te herinneren (Bulthé, 1971, p. 17).

Een laatste grotere groep krantjes was bedoeld om de soldaten aan te sporen te studeren. Het idee hierachter was dat de oorlog zijn einde naderde en dat het voor de soldaten nuttig zou zijn weer een beroep te leren, zodat ze het na de oorlog beter zouden hebben. Enkele voorbeelden zijn *Hoogeschooluitbreiding op de Voorlinie* (ontstaan in 1917) en *Studiosus, Steeds Hooger Op – Debout!* (Bulthé, 1971, p. 18).

III. Semi-frontkranten

Een laatste soort kranten die aan het front circuleerde wordt door Bulthé als semi-frontbladen beschouwd (1971, p. 10). Dit zijn de periodieken die niet aan alle criteria van Van Clemen voldoen (2003, p. 149; zie eerder).

De grootste “vertegenwoordiger” van de semi-frontbladen is *De Legerbode*. Het was een blad bedoeld voor alle Belgische soldaten, zowel aan het front als of in de achterlinies. Het blad werd in de beide landstalen uitgegeven en verscheen drie maal per week (op dinsdag, donderdag en zaterdag) en werd gratis verspreid. Vanaf april 1918 verscheen het maar twee maal per week (Verbouwe, 1923, p. 15). Maar omdat het blad door de militaire autoriteiten werd uitgegeven en niet door een particulier persoon of instelling, is het volgens Bulthé niet als een zuivere frontkrant te beschouwen (1971, p. 10; Charpentier, 1935, p. 381; Helaers, 1989, pp. 8 – 9; Van Clemen, 2003, 149).

De Legerbode was niet zo geliefd bij de soldaten vanwege de fel patriottistische inslag, de vele overdreven voorbeelden en het overdreven optimisme (o.a. een cliché en karikaturaal vijandsbeeld en een mythevorming rond koning Albert I: Helaers, 1989, pp. 49 – 50 en 100 – 102; Cinq-Mars, 2008, p. 12). De soldaten noemen deze krant daarom al schertstend “De Leugenbode” (Adriaenssens, 1985, p. 56; Bertrand, 1971, p. 17; Torfs, 1981, p. 17). Dit hoeft niet te verbazen: kapitein-commandant William-Henry Marsilly, die aan het hoofd stond van deze krant, was hiervoor direct afhankelijk van Charles Broqueville, de leider van de regering in ballingschap. Daarom hoeft het niet te verbazen dat *De Legerbode* een grote vertegenwoordiger was van het standpunt van de regering (Helaers, pp. 12 – 13). De krant werkte wel samen met de (gewone) frontblaadjes, af en toe werden er artikels uit de frontblaadjes overgenomen (Bulthé, 1971, p. 10).

Ook andere mengvormen van de gewone pers en de zuivere frontkranten worden als semi-frontblad beschouwd. Bijvoorbeeld *De Oorlog*, dat qua inhoud eigenlijk een gewone krant is. Maar omdat het blad in een beperkte oplage werd gepolykopieerd², is het als een tussenvorm te beschouwen (Bulthé, 1971, p. 10). Ook oorlogsbladen die met de hand werden gekopieerd, zoals het blad *Zeemeeuw*, worden in de typologie van Bulthé (pp. 10 – 11) en Van Clemen niet als volwaardig frontblad beschouwd.

ONTSTAAN EN ONTHAAL

Eerder werd reeds kort aangehaald dat de frontkrantjes ontstonden uit de behoefte naar lokaal nieuws. België was, samen met Luxemburg en delen van Noord-Frankrijk, het enige bezette gebied in het westen (zie bijlage 1). De Belgische soldaten vochten ver weg van huis, ze hadden hun naasten moeten achterlaten onder de Duitse bezetter. Net daarom hadden ze behoefte aan nieuws van thuis, iets waar de Duitse, Franse en Britse soldaten minder nood aan hadden want zij konden hun vakanties thuis doorbrengen. Op dat punt verschillen de Belgische blaadjes van de Franse, Britse en Duitse krantjes (zie verder) (Bulthé, 1971, p. 19; Charpentier, 1935, p. 377).

Het eerste Vlaamse krantje zou 't *Gazetje van Tongerlo* zijn (zie eerder), het aantal krantjes nam daarna snel toe. Er zouden gedurende de oorlog – zoals gezegd – 131 dergelijke periodieken ontstaan, met een hoogtepunt in 1916 (tabel 2). Dat jaar werden er 51 nieuwe blaadjes opgericht (Bulthé, 1971, p. 11; Van Clemen, 2003, p. 149). Ook de frontkrantjes van andere oorlogvoerende naties ontstonden vanaf 1915, kenden een piek in 1916 en nadien een gestage afname (Audoin-Rouzeau, 1984, p. 69; Nelson, 2010, p. 171).

1914	0
1915	13
1916	51
1917	39
1918	14
Onbekend	14
<i>Totaal</i>	<i>131</i>

² Vele frontkranten werden *gepolykopieerd*, een relatief eenvoudige en goedkope techniek om blaadjes te vermeerderen. Hiervoor was een speciale pasta nodig waarop een blad papier werd gelegd dat was beschreven of bedrukt met calqueerinkt. Zodra dit blad was doordrongen van de vochtige pasta, kon men onbedrukte bladen papier op dit blad leggen, zodat snel een aantal kopies gemaakt kon worden. Dit moest wel nog aangedrukt worden; gebeurde dit met een (deeg)rol i.p.v. met de hand dan spreekt men van een 'hectograaf'.

Dit procedé werd veel gebruikt, maar was minder geschikt voor afbeeldingen of grote oplagen (ca. 400 kopies was het maximum). Het proces werd al vrij snel "gemechaniseerd", zodat de kopies een behoorlijke kwaliteit hadden. De meeste redacties konden beschikken een dergelijke 'polykopiesmachine' of hadden er zelf een. De pasta kon, na bewerking, meermaals herbruikt worden (Bulthé, 1971, pp. 35 – 36; Nelson, 2010, p. 174).

Er is een kleine discussie over het exacte aantal Vlaamse frontkrantjes: volgens Bulthé (1971, p. 11) zijn het er 131 in totaal (zie tabel 2), terwijl Charpentier (1935, p. 377) meent dat het er 139 waren. Deze literatuurstudie volgt de telling van Bulthé omdat hij zowat als enige een diepere studie heeft gedaan naar het fenomeen van de Vlaamse krantjes.

Naarmate de oorlog vorderde, nam het aantal nieuwe blaadjes af: informatie van het thuisfront bereikte steeds moeilijker de Belgische soldaten, want de Duitsers verscherpten de grenscontroles. Hierdoor werd het moeilijker informatie te smokkelen (Van Clemen, 2003, pp. 130 – 131). Een tweede reden was het naïeve idee dat na twee/drie jaar de oorlog stilaan zou stoppen. Dit laatste wordt geïllustreerd door een brief gericht aan de redactie van *Galmen uit het Bisdome Gent* (opgericht in maart 1916): “Waaraan wilt ge nu nog beginnen? Nog twee, drie maanden, en de oorlog heeft uitgewoed” (*Galmen uit het Bisdome Gent*, maart 1919, geciteerd door Bulté, 1971, p. 11).

Tijdens de oorlog werden niet alleen krantjes opgericht, er verdwenen er ook verschillende. Bij slechts enkele is de oorzaak bekend: sommige blaadjes hadden een te klein lezerspubliek om levensvatbaar te zijn. Ook de censuur betekende voor sommige publicaties het einde: ze hadden ideeën die niet geapprecieerd werden door de militaire overheden en werden daarom verboden (vaak waren deze krantjes activistisch, zie verder voetnoot 2). Ook geldgebrek of gebrek aan artikels kon het einde van een blaadje betekenen (Audoin-Rouzeau, 1987, p. 69; Bulthé, 1971, p. 97 – 98). De eerste blaadjes stopten al in 1916, zoals *'t Gazetje van Tongerlo* (officieus het eerste frontkrantje, zie eerder), dat in september 1916 al ophield te bestaan, de reden is niet bekend (Verbouwe, 1923, p. 8). De meeste frontblaadjes, ook die van de andere oorlogsvoerende landen, hielden het in het najaar van 1918 en in 1919 voor bekeken, net voor of na het beëindigen van de vijandelijkheden (Audoin-Rouzeau, p. 69; Bulthé, p. 97 – 98). Een voorbeeld is *De Leeuwnaar*, dat abrupt stopte na nr. 18 (september 1918), zonder enig slotbericht. Andere blaadjes namen wel een slotberichtje op om de lezers te bedanken voor hun steun en trouw, bijvoorbeeld *De Poperingsche Keikop*:

Bij het verschijnen van dit nummer houdt « De Poperingsche Keikop » op te bestaan en dit is een woord van afscheid aan de lezers, medewerkers en ondersteuners. Het lot is geworpen, « De Keikop » sterft; doch, vooraleer te verdwijnen, wil hij U, mannen van 't lieve Vlaanderen, mannen van 't Westland, een laatste vaarwel zeggen. (De Poperingsche Keikop, nr. 2 (35), 1 en 15 februari 1919)

Enkele krantjes kenden een langer bestaan na de oorlog, zoals *Willebroeck aan 't Front*, dat pas ophield te bestaan in 1921. Sommige van deze kranten ondergingen een ware metamorfose en werden de stem van een oud-strijdersbeweging. Andere deze bladen werden wat radicaler in hun Vlaamse gedachtegoed. Al deze bladen bleven niet zo lang meer bestaan vanwege geldgebrek of desinteresse van de lezers of redactieleden (Bulthé, 1971, 100 – 104; Simons, 1987, pp. 54 - 55).

Sommige krantjes werden ver van het front gemaakt, in relatief veilige en comfortabele omstandigheden. Andere bladen werden aan het front gemaakt in erbarmelijke omstandigheden (Audoin-Rouzeau, 1984, p. 69; Charpentier, 1935, p. 377; Nelson, 2003, p. 849; Rousseau, 2003, p. 192). Zo getuigde broeder Leopold, medeoprichter van het *Karmelklokje*, het krantje voor de ongeschoeide Karmelieten:

Het eerste nummer van *Karmelklokje* ... werd gestencileerd in het bureau van de begravingsdienst der eerste L[eger] A[fdeling] te Steenkerke: een houten barakje van wat 4 meter vierkant, met twee soldatenbedden erin, een koffer en wat soldatentuig, ... herberg in “ ’t huis van Commercie” boven op de zolder, tussen landbouwalaam ... staan twee soldatenbedden ... Daarnevens staat een appelsienenkist die dient voor boekenrek en nog een tafeltje. Dit is het “comfortable” en hoogst-geprezen cantonnement der zes fraters-Carmelieten van ’t Ite Bataljon (*Karmelklokje* nr. 20 (1920), geciteerd in Bulthé, 1971, pp. 12 – 13).

De oprichters kregen met allerlei andere moeilijkheden af te rekenen, zoals gebrek aan middelen om de krant te maken, gebrek aan berichten uit bezet België, de censuur, andere verplichtingen in het leger, enz. Dit kon betekenen dat een blaadje niet op tijd kon gemaakt worden (zie verder: Periodiciteit; Audoin-Rouzeau, 1984, p. 69; Bulthé, 1971, p. 40).

Al deze moeilijkheden beletten de redacteurs echter niet een krant te (blijven) maken, de soldaten waren maar wat blij met de ontspanning en het nieuws die de krantjes brachten (Verbouwe, 1923, p. 3). Op deze manier kon men contact houden met zijn naasten, ook al duurde het soms enkele maanden vooraleer het nieuws het front bereikte (Bulthé, 1971, p. 13; Rousseau, 2003, p. 50).

De redacties van zowat alle andere kranten ontvingen ook geregeld bedankbrieven:

Geen woorden genoeg vind ik om u mijne volmaakste tevredenheid uit te drukken. Ik weet niet, maar mij dunkt, bij het lezen zulks aangaande, nen mens [sic] voelt zich geheel en al in een ander humeur, en is er soms iets dat niet opperbest gaat, wel dan peist men ne keer [sic] op ons blaadje en Poperinge en men voelt zich weer getroost, bij het vernemen hoe de zaken

staan in de stad. (anonieme getuigenis in *De Poperigse Keikop*, 1 augustus 1917, geciteerd in Bulthé, 1971, p. 20)

En dankzij mond-tot-mondreclame werden de meeste redacties genoodzaakt hun krantje op een steeds groter aantal exemplaren te vermeerderen, een garantie voor het voortbestaan van de krantjes (Bulthé, 1971, p. 21; Charpentier, 1935, p. 382). Bijvoorbeeld *Ons Sinjorenblad*: het eerste nummer werd gedrukt op 2000 exemplaren; vrij snel steeg de oplage tot 8000 exemplaren. Zo werd dit blaadje het grootste Vlaamse frontkrantje (Van Clemen, 2003, p. 150; Torfs, 1981, p. 13).

Bertrand (1971, pp. 11 – 12) voegt hier nog aan toe dat de redacties aanvankelijk bewust kozen voor een kleine oplage. Enerzijds gebeurde dit om praktische redenen: er waren relatief weinig adressen bekend bij de redacties. Anderzijds wilden de oprichters aftoetsen of er wel voldoende belangstelling was voor ze aan een grotere oplage begonnen.

Ook bij de regering en zelfs aan het hof werden de krantjes positief onthaald. Geregeld woonden ministers redactievergaderingen bij of gaven ze geldelijke steun. Bijvoorbeeld J. Helleputte, de toenmalige minister van Landbouw en openbare werken. Hij woonde geregeld de redactievergaderingen van *Ons Limburg* bij. Deze krant werd uitgegeven door de “Kring der Limburgers”. Deze vereniging had een telegram naar koning Albert I gestuurd, om hem te huldigen voor zijn optreden tijdens de oorlog. De koning stuurde een bedankbriefje terug, zijn secretaris werd zelfs lid en gewaardeerd medewerker van deze vereniging (Bulthé, 1971, pp. 20 – 21).

Vanwaar komt de steun van deze hoogwaardigheidsbekleders? Minister Helleputte en andere regeringsleden zagen het belang in van de frontpers in het creëren en versterken van een (Belgisch-nationaal) samenhorigheidsgevoel. Wel moet opgemerkt worden dat deze ministers en parlementsleden op eigen initiatief handelden - de regering en legerleiding als geheel steunden de krantjes immers niet. De (hoofdzakelijk Franstalige) legerleiding was de frontpers zelfs vrij vijandig gezind, uit angst dat deze vaak Vlaamsgezinde blaadjes haar gezag ondermijnden (dit had te maken met de Vlaamse kwestie, zie verder). Bepaalde krantjes moesten daarom afrekenen met ernstige censuur omdat ze de oorlog aangrepen om een aantal Vlaamse eisen te propageren. Daarom werden sommige krantjes zelfs verboden (Bulthé, 1971, pp. 21 – 23; Van Clemen, 2003, pp. 151 - 152).

De kerk was, net als vele hoogwaardigheidsbekleders, erg lovend over de frontkrantjes. Zij zag de frontpers als een ideale manier om de christelijke normen en waarden te propageren in tijden van menselijk leed en onverschilligheid (Bulthé, 1971, p. 23).

ORGANISATIE VAN DE KRANTJES

De oprichter was meestal een privépersoon die streeknieuws wou brengen aan zijn dorpsgenoten. Een minderheid van krantjes werd opgericht door meer dan 1 persoon. Voorbeelden zijn *Onze Temskenaars*, opgericht door C. De Landtsheer en O. Bultherys, en *Willebroek aan 't Front*, dat werd opgericht door een groep soldaten uit Willebroek. Sommige krantjes werden door verenigingen, bonden of scholen opgericht, zoals *Sursum Corda* voor de Mechelse seminaristen in het leger, of *Klokke Roeland*, dat werd opgericht door de kring “God en Vaderland”. De redacties van de krantjes en deze verenigingen of bonden werkten ook nauw samen, vele leden van een bond of kring waren ook redacteur en omgekeerd. De bladen die door een vereniging of school werden gesteund/opgericht, hadden meer middelen ter beschikking en maakten daarom meer kans om de oorlog te overleven. Daarentegen moesten de krantjes die door één of twee personen werden opgericht hun lezers regelmatig om geldelijke steun vragen (Bulthé, 1971, p. 24 – 27).

De meeste oprichters waren geestelijken – aalmoezeniers of brancardiërs – in het leger (tabel 3). Bij de leken waren de gewone soldaten in de meerderheid, maar ook enkele officieren waagden zich eraan een krantje op te richten. De cijfers voor de Vlaamse krantjes komen ongeveer overeen met deze van de Engelse, Franse en Duitse krantjes: vooral soldaten met een

Tabel 3: Oprichters van frontkrantjes (overgenomen uit Bulthé, 1971, p. 28)

Militairen		Burgers	
Aalmoezeniers	59	Geestelijken	8
Brancardiërs	31	Onderwijzers	5
Krijgsofsciers	4	Apothekers	1
Officieren	5	Landmeters	1
Onderofficieren	12	Andere	7
Soldaten	19		
<i>Totaal</i>	<i>130</i>	<i>Totaal</i>	<i>22</i>

lagere rang hielden zich bezig met het maken van krantjes (Nelson, 2010, p. 171). De oprichter was vaak ook de hoofdredacteur en was bovendien in die hoedanigheid verantwoordelijk voor het uitgeven van het blad. Hij kon wel rekenen op de steun of medewerking van zijn lezers, die hem geregeld brieven stuurden met nieuws of die zelf artikels schreven voor de krant. Enkele grotere kranten hadden wel redacties met meerdere

vaste medewerkers. Dit was vaak zo bij de kranten die nauw samenwerken met een bond of kring (Bulthé, 1971, pp. 27 – 28).

De redactie van een frontblaadje bestond vaak uit meer dan een persoon, ook al was de hoofdredacteur de spil van de redactie. Hij had verschillende taken, zoals bepalen welk nieuws werd opgenomen en de plaatsing van de artikels, het (laten) drukken van de krant, enz. Vele krantjes hadden ook een of meer hulpredacteurs. Zij verzamelden vaak het nieuws, hielden de adressen bij van de lezers, hielden zich bezig met het financiële aspect van de krant, enz. En sommige kranten hadden zelfs losse medewerkers, die een of meerdere van bovenvermelde taken op zich namen. De situatie verschilde echter van krant tot krant (Bulthé, 1971, pp. 27 – 33). En de krant *Onze Temschenaars* had twee hoofdredacteurs, die de taken onderling verdeelden afhankelijk van hun taken in het leger (Torfs, 1981, p. .

De bladen waaraan meerdere mensen meewerkten hadden wel het voordeel dat ze onvoorziene omstandigheden, zoals het sneuvelen van medewerkers, konden overleven omdat andere personen de taken konden overnemen (Bulthé, 1971, p. 29 – 31).

De financies waren een belangrijk knelpunt van de frontkrantjes: een blad maken was immers niet goedkoop. Van de meeste kranten is de boekhouding verloren gegaan, alleen van *Tussen Brussel en Leuven* en *Onze Temschenaars* is deze vrij volledig overgeleverd (Bulthé, 1971, p. 41). Hieruit blijkt dat de blaadjes geregeld met geldgebrek kampten en dat maken van een krant ook duurder werd tijdens de oorlog. Er was een hoogtepunt in 1917, toen papier schaars en dus duur was. Na de oorlog werden de krantjes een stuk goedkoper omdat de blaadjes in België gemaakt konden worden, dicht bij de lezers, wat scheelde op verzendingskosten. Krantjes met een grote oplage waren wel goedkoper om te maken: massaproductie drukt immers de kosten. Het krantje *Onze Temschenaars* is een uitzondering; ondanks de relatief grote oplage (meer dan 1000 exemplaren) was het de duurste krant per exemplaar. De krant nam vele foto's en afbeeldingen op, wat de kostprijs de hoogte injoeg (Bulthé, 1971, pp. 40 – 42).

De grootste uitgavenpost waren de drukkerskosten, deze konden wel wat beperkt worden als de redacteurs de krant zelf drukten i.p.v. dit uit te besteden. Verschillende drukkerijen lieten dat toe, maar enkel na sluitingstijd of op momenten dat de machines beschikbaar waren (Torfs, 1981, pp. 28 – 30). Andere onkosten waren het papier en de inkt, postzegels (om de krant naar de lezers te kunnen verzenden), enz. (Torfs, p. 36).

De redacties probeerden op verschillende manieren de onkosten te dekken. Sommige bladen voerden abonnementen in; Een minderheid van de bladen vroegen een vaste prijs voor elke lezer (bvb. *De Dorpsklok*). De meeste redacteurs wilden echter hun krant kosteloos verspreiden onder de soldaten, omdat ze het al moeilijk genoeg hadden aan het front (Bertrand, 1971, pp. 13 – 14; Torfs, 1981, pp. 27 – 28). Daarom bedachten ze een variabel abonnement: soldaten ontvingen de krant gratis, terwijl burgers en officieren wel moesten betalen, hoe hoger de rang, hoe meer hij moest bijdragen. (Bertrand, p. 14; Bulthé, 1971, p. 43).

Andere manieren om de krant te bekostigen waren giften: geregeld verschenen er berichten waarbij de lezers gevraagd werden een (kleine) som te doneren (Bertrand, 1971, p. 16). Dit was nodig vanwege de beperkte financiële middelen, zelfs bij bladen die met abonnementen werkten. Kleine bladen (met een oplage van minder dan 400 exemplaren) leefden uitsluitend van de giften van de lezers of van een weldoener (bvb *Door Arbeid en Volharding ... Ter Zege – Duffel*).

VAN WEGE ONZE VRIENDEN

Mijnheer Schollaert, Voorzitter der Kamer van Volksvertegenw.	fr.	20.--
Mijnheer Poulet, Minister van Wetenschappen en Kunsten		100.--
E.H. Mertens (2 ^e storting)		10.--
...		
E.H. Colruy, Belgisch aalmoezenier		5.--
Meulders, J., m.d.l., C. 230		10.--
...		
Jorden, J., korporaal		2.--
...		
Matthys, Eug., Saint-Malo		[0.]50

(uittreksel uit *De Leeuenaar*, nr. 2, april 1917)

Zoals blijkt uit bovenstaand voorbeeld varieerde de grote van de giften en doneerden sommigen meermaals.

Bladen die nauw samenwerkten met een kring of bond konden af en toe geld putten uit de bondskas. Leden van de bond (die dus lidgeld betaalden), kregen de krant dan kosteloos toegestuurd. Voorbeelden hiervan zijn *Ons Limburg* en *De Hoogstudent* (Bulthé, 1971, pp. 44

– 47). Nelson (2010, p. 174) meent wel dat voor de meerderheid van de bladen betaald moest worden, al specificeert hij niet op welke manier (abonnementsformules, enz.) dit gebeurde.

De meeste krantjes bleken niet erg winstgevend, vele redacties kampten na de oorlog met een verlies dat door de redacteurs werd betaald (bvb. *Onze Temschenaars*, dat aan het einde van de oorlog een verlies had van 519,27 frank. Na de oorlog werd dit bedrag wel beperkt tot ongeveer 120 frank dankzij de verkoop van overgebleven kranten als oorlogssouvenir en enkele geldomhalingen: Torfs, 1981, p. 37).

INHOUD VAN DE FRONTBLAADJES

Wat verscheen er in de frontkrantjes? Alles wat de lezer kon behagen of nuttig kon zijn voor de soldaten (Nelson, 2003, p. 849; Torfs, 1981, p. 26).

I. Nieuwsberichten

De Belgische frontkrantjes waren, zoals eerder gezegd werd, anders dan de Duitse, Franse of Engelse. België was immers een van de weinige landen die bezet werden tijdens de oorlog, waardoor de soldaten in onbezet gebied hun familie en vrienden moesten achterlaten. Britse, Franse of Duitse soldaten hadden dit probleem niet, zij konden “ongehinderd” brieven schrijven naar hun familie thuis en zelfs hen opzoeken als ze vakantie hadden. Dit wil niet zeggen dat Franse of Engelse krantjes geen aandacht besteedden aan de familie, ook deze soldaten moesten hun naasten maanden achterlaten. Daarom verschenen er in de Franse of Engelse frontpers ook veel artikels die de soldaten informeerden over de thuisstreek (Audoin-Rouzeau, 1987, p. 76).

De omschrijving van August Van Cauwelaert is een mooie illustratie van de verschillende aard van de frontpers:

Het karakter der Belgische frontbladen was geheel verschillend van dat der Fransche of Engelsche. Het karakter zelf van ons volk is geheel anders; maar bovendien waren onze bladen uit eene heel andere behoefte geboren. De Franschman en de Engelschman hadden behoefte aan humor, moppen en satyre; onze jongens hongerden naar een handvol nieuwsjes uit de streek. Wel hadden ze 't lachen niet verleerd, maar voor pret en praet konden ze zelf zorgen; ze verlangden meer. Dat bracht hun blaadje hun, dat, bovenaan, het beeld droeg van hun verren toren. Nooit werd er een ontmoedigend woord gesproken in hunne frontpers. Zij

stonden waar 's Konings woord hun bevoel te staan en te strijden. (Van Cauwelaert, 1922, geciteerd in Schepens, 1964, p. 34)

Waarin verschilden de Belgische krantjes dan van die van de andere oorlogvoerende landen? De Britse kranten probeerden via (absurde) humor om te gaan met de oorlog. Daarnaast bevatten deze bladen veel sportberichten en muziek. Op deze manier hoopten de redacties de Engelse deelname aan de oorlog te rechtvaardigen: ze wilden de oude *status quo* van voor de oorlog behouden, een centraal thema in de Britse krantjes. De Franse krantjes waren anders. Hier verschenen er nauwelijks berichten die de oorlog expliciet rechtvaardigden; dit gebeurde vooral impliciet, om zo de oude Franse idealen te verdedigen. De Duitse bladen daarentegen bevatten bijna uitsluitend artikels die de oorlog rechtvaardigden: het land moest zich, volgens de Duitse Keizer, verdedigen tegen de vreemde invloeden (Nelson, 2010, pp. 169 – 170). Een element in het rechtvaardigen van de oorlog was het creëren van een gemeenschappelijk vijandsbeeld dat geregeld werd herhaald. Dit gebeurde langs beide zijden van de frontlinie (Rousseau, 2003, p. 52).

Humor was een belangrijk element van de frontkrantjes van alle oorlogsvoerende landen. Vele onderwerpen kwamen aan bod, met grapjes over de oorlogsvoerende landen als een centraal thema. De soldaten vertelden grapjes en anekdotes aan elkaar en vele grapjes verschenen ook in de krantjes. De soldaten waardeerden deze grapjes ten zeerste, het leidde hen even van de oorlog af (Reimann, 2003, 845). In de Vlaamse krantjes uitte de humor zich vooral in ironie en sarcasme, zoals volgend voorbeeld uit *De Maeseyskenaar* aantoont, een uittreksel uit de rubriek “Wat Hubert Van Eyck weet te vertellen”:

[De kolenmijnen in Limburg werden door de Duitsers gesloten. De bewoners van Maaseik kaptten daarom bomen uit de nabije bossen om de huizen te verwarmen.] (E.B.)

Nu heeft hij [de bezetter] dan van afstand tot afstand mitrailleurzen geplaatst om zodoende de streek te kunnen overschieten. Zou het hem er niet eerder om te doen zijn, wat minder *wachthonden* op na te houden, en wat meer oude «feldgrauen» en reeds verminkten als «kanonenfleisch» naar 't front te sturen? «Die Herren officieren» gewaardigen zich met een zekere voorliefde den vurigen loerder te spelen. (uittreksel uit *De Maeseyskenaar*, nr. 6, mei 1917)

De krantjes wilden in de eerste plaats nieuws brengen over feiten in hun gemeente of school (Verbouwe, 1923, p. 3). In zowat elke krant was er hiervoor een aparte - en aanvankelijk uitgebreide - rubriek voorzien (Torfs, 1981, p. 45). Vele verschillende berichten werden

gepubliceerd: gegevens van de burgerlijke stand (geboortes, sterfgevallen en huwelijken), prijslijsten van levensmiddelen, misdaden in het dorp, ... Volgende passage uit *De Leeuenaar* illustreert dit:

RUMMEN

Huwelijken. – Emile Celis met Emilia Champagne; Emile Van Nistendael met Elisa Champagne; ...

Sterfgevallen. – Velagia Pulinx; Rosa Van Steenberg, ... (uitreksel uit *De Leeuenaar*, nr. 2, April 1917)

Er verschenen ook vrij veel berichten over de daden van de bezetter. De auteurs hiervan schreven vaak onder een pseudoniem, uit angst voor represailles voor dorpsgenoten als de Duitsers het blad toevallig in handen kregen (Bertrand, 1971, p. 38; Bulthé, 1971, pp. 52 – 55; Torfs, pp. 11 en 45 - 49). Zo was er in *De Diestenaar* een reeks “Vervlogene dagen” over de oorlogshandelingen van de Duitsers in Diest, geschreven door een zekere “Dispergum”. De meeste van deze berichten waren vrij kort en snel geschreven, er waren maar weinig goede schrijvers onder de redactieleden (Van Clemen, 2003, pp. 150 - 151).

De vele berichten over de bezetter werden “graag” gelezen door de soldaten, ze bleven aldus geïnformeerd over hun thuisdorp. De verhalen in de frontblaadjes waren wel overdreven: de situatie was slecht, maar niet zo slecht als de frontpers liet uitschijnen. Toch geloofden de soldaten deze berichten, ze werden immers bevestigd in de brieven van het thuisfront. Ook foto’s in de gewone kranten bevestigden de Duitse wandaden (Bertrand, 1971, pp. 51 – 55). De blaadjes smeerden, net als *De Legerbode*, deze passages bewust wat breder uit als deel van een mediacampagne tegen de Duitsers: ze hoopten dat deze berichten afschuw zouden wekken bij de lezers om zo de oorlog te rechtvaardigen en de moraal hoog te houden. Het was vooral *De Legerbode* die veel berichten publiceerde over de wreedheid van de vijand (Bertrand, 1971, pp. 56 en 59; Helaers, 1989, pp 61 – 63).

Het nieuws uit de geboortestreek was afkomstig uit brieven van achterblijvers, mensen op de vlucht voor de bezetter, jongeren die zich bij het leger wilden aansluiten, enz. Deze brieven waren mentaal erg belangrijk voor de soldaten, omdat ze hielpen de moraal hoog te houden en dit voor soldaten van alle strijdende partijen (Latsel, 2003, p. 843). Brieven herinnerden de soldaten eraan waarom en waarvoor ze vochten. Als er langere tijd geen post was werden de soldaten bang: het contact met thuis was immers verbroken. De brieven hadden een bijna sacrale betekenis voor de soldaten (Charpentier, 1935, p. 382; Rousseau, 2003, pp. 56 – 58 en

62). Veel van deze brieven werden via het neutrale Nederland en Engeland naar de soldaten in onbezet Europa gesmokkeld, een erg omslachtige procedure die soms meerdere maanden duurde (Bertrand, 1971, pp. 28 – 29; Van Clemen, 2003, pp. 130 – 131).

Dit nieuws was dus niet altijd even betrouwbaar, vele berichten werden daarom in de voorwaardelijke wijs geschreven want vele zaken waren niet zeker. De redacteurs vroegen de informanten ook hun informatie te controleren op juistheid voor zover dit mogelijk was. Door de oorlog kon dit niet altijd (Torfs, 1981, pp. 46 – 47 en 51).

Doel van al deze berichten was de soldaten geruststellen dat thuis alles min of meer goed ging, ondanks de bezetting. Dit was ook een manier om de moraal hoog te houden. En als de berichten daarom wat vervormd werden, dan was dat maar zo (Bertrand, 1971, p. 68). Bijvoorbeeld de vrijetijdsindustrie herleefde vrij snel na de Duitse bezetting, zeker in de winter. Mensen gingen al eens naar de bioscoop of het theater: het leidde hen wat af en een avondje bioscoop was goedkoper dan een avond het huis te moeten verwarmen, kolen waren immers schaars. Berichten hierover werden wel wat vervormd: het was niet leuk voor de soldaten dat zij in de modder in de kou zaten terwijl hun familie pret had (Bertrand, pp. 60 – 61 en 67).

Het afnemen van de berichten na de zomer van 1916 was, zoals gezegd, te wijten aan de verscherpte Duitse grenscontroles. Van Clemen (2003, pp. 130 – 131) beschrijft hoe de Duitsers de grens verdedigden. Eerst creëerden ze een douanesysteem met speciale doorgangsbewijzen. Dit versterkte echter het illegale verkeer alleen maar. Daarom begonnen de Duitsers vanaf april 1915 een kilometerslange hoogspanningsdraad te installeren, met op geregelde afstand wachthuisjes voor bewakers. Vanwege deze barrières werden de berichten uit het geboortedorp geleidelijk zeer schaars.

De frontbladen namen ook vele berichten op over de lotgevallen van dorpsgenoten in het leger of in de vluchtelingenkampen. Soldaten (of andere mensen in het leger) kwamen zo te weten hoe het met dorpsgenoten gesteld was: wie kreeg er promotie, is er iemand gesneuveld of gewond, hoe is het leven in de vluchtelingen- of krijgsgevangenkampen, enz. (Bulthé, 1971, pp. 54 – 55; Torfs, 1981, p. 25; Van Clemen, 2003, 150 - 151). Deze rubriek zou naar het einde van de oorlog toe uitgebreider worden bij gebrek aan informatie van het thuisfront (Van Clemen, 2003, pp. 130 – 131).

Veel bladen waren ook Vlaamsgezind; zowat alle kranten bekleegen zich over de verfransing van het leger. De kranten ijverden vooral voor gelijkheid van de beide landstalen (in het leger), verder waren er geen politieke ambities aan verbonden (Bulthé, 1971, pp. 65 – 66). Sommige krantjes grepen de oorlog aan om hun eisen kracht bij te zetten, ondanks de tijdelijke godsvrede:

Eerst moeten wij, Vlamingen, zelfbewust worden, dit langdurige slapen moet een einde vinden. ... Het ogenblik is ook uiterst gepast om aan onze Waalsche vrienden de zedelijkheid onzer eischen bekend te maken. Zulke gesprekken zonder opgewondenheid geleid, zijn heel wat gezonder dan ander verwijfd gepraat waartegen maar al te weinig wordt ingegaan. (De Leeuwenaar, nr. 13, maart 1918)

Er werd echter vrij weinig aan partijpolitiek gedaan in de Vlaamse blaadjes. Zo werd er bijvoorbeeld nauwelijks bericht over de vervlaamsing van de door de Duitsers opgerichte Gentse Hogeschool (Bulthé, pp. 54 – 55; Helaers, 1989, p. 120). Uit de analyse van de krantjes is gebleken dat er, op een enkele keer na, vrij weinig over de Vlaamse kwestie werd bericht. Een uitzondering hierop is *De Legerbode*, het blad van het Belgische leger. Deze krant vertegenwoordigde het officiële standpunt van de regering en uitte scherpe veroordelingen tegen het flamingantisme (Helaers, p. 119).

Dit betekende niet dat deze kwestie weinig betekende voor Vlamingen. De vernederlandsing van deze school verhitte de gemoederen, het gezag van Belgisch gezinde flaminganten³ werd sterk ondermijnd. De discussies zaaiden ook twijfel en verdeeldheid bij de frontsoldaten. De Duitse “Flamenpolitik” bereikte haar hoogtepunt in 1917 toen de Duitsers activistische drukwerk⁴ verspreidden en zelfs een Raad van Vlaanderen oprichtten, een soort Vlaams Parlement *avant la lettre*, maar dan trouw aan de Duitse bezetter. De Duitsers wilden, via al deze maatregelen, verdeeldheid zaaien en het Belgisch leger verzwakken (Bulthé, 1971, pp. 63 – 68; Helaers, 1989, pp. 121 - 122).

Onze Temschenaars was een beetje een uitzondering. Beide hoofdredacteurs – Oscar Bulterys en Clemens De Landtsheer - besteedden er wel vrij veel aandacht aan. Ze onthielden zich van

³ Dit ideeëngoed wordt beschouwd als ‘passivisme’: er werd gestreefd naar gelijkheid van Frans en Nederlands als twee volwaardige talen van België en naar gelijkberechtiging voor Vlamingen en Franstaligen. De passivisten waren wel trouw aan België en aan de koning; zij wilden via overleg de Vlaamse eisen verwezenlijken, niet door te collaboreren met de vijand. Het flamingantisme werd pas na de oorlog negatief beschouwd vanwege de collaboratie van de activisten (Torfs, 1981, p. 72).

⁴ Het activisme was een beweging binnen de Vlaamse Beweging die via collaboratie met de bezetter een aantal Vlaamse eisen (zoals taalgelijkheid of zelfs Vlaamse onafhankelijkheid) wou verwezenlijkt zien worden (Helaers, 1989, pp. 118 – 119).

(partij)politiek, maar ze waren wel pro-Vlaams. Ze gaven de voorkeur aan artikels met een Vlaamse insteek, maar dit was niet altijd mogelijk. Vaak namen ze de informatie letterlijk over van hun bron, zonder deze eerst te controleren op juistheid (wat, zoals gezegd, niet altijd mogelijk was). Bovendien gaven ze nauwelijks commentaar op de berichten, vermoedelijk om represailles van de censuur te vermijden. Daarnaast namen Bultherys en De Landtsheer geregeld Vlaamse poëten op zoals Guido Gezelle, Jules Callewaert, enz. Pas na de oorlog uitten de redacteurs (en vooral Clemens De Landtsheer) zich als grote aanhangers van de Vlaamse Beweging. Er moet wel opgemerkt worden dat ze passivistisch waren (zie voetnoot 1) (Torfs, 1981, pp. 53 – 55 en 72 - 73).

Ook onder de soldaten leefde het flamingantisme. Dit was wel eerder passivistisch en richtte zich op de taaleisen en de ongelijkheid van Vlaamstaligen en Franstaligen in het leger. Het Passivisme streefde naar gelijkheid van culturen. Er ontstond wel een radicaler stroming, de zogenaamde “Frontbeweging” (Amez, 2009, p. 63). Deze Frontbeweging uitte zich vooral in allerlei studiekringen die het centrale gezag van de Waalse officieren in vraag stelde en meer inspraak voor Vlamingen eiste. De Frontbeweging werd scherp veroordeeld in *De Legerbode*, het blad dat door de legerleiding werd uitgegeven (Helaers, 1989, p. 119).

Bij het invoeren van de algehele censuur (zie verder) werden dergelijke Vlaamsgezinde studiekringen en hun publicaties verboden: de legerleiding vond dat men beter zijn energie stak in het bestrijden van de vijand in plaats van de nationale eenheid aan te tasten. De noodzaak tot nationale eenheid werd ook meermaals herhaald (Amez, 2009, p. 64; Helaers, 1989, p. 124). Het directe gevolg was dat de Frontbeweging ondergronds ging en verder radicaliseerde. Ze wist zich ook beter te organiseren en publiceerde meerdere open brieven aan de koning en pamfletten waar de problemen aan de kaak werden gesteld (Helaers, pp. 132 – 134). Het directe gevolg hiervan was dat elke soldaat die betraft werd met een van deze open brieven of pamfletten zwaar gestraft werd (Rousseau, 2003- pp. 53 – 54; Schepens, 1964, pp. 151 – 152).

Waarom berichtten de frontkrantjes relatief weinig over deze gebeurtenissen, die de soldaten wel beroerden? De meeste redacteurs waren passivistisch maar wilden vermijden dat een overdadige berichtgeving over de Vlaamse kwestie de eendracht tussen de Belgische soldaten zou aantasten. De vijand moest overwonnen worden, zelfs al deed hij pro-Vlaamse toegevingen. Er werd wel bericht over de “Flamenpolitik”, maar eerder kort en vaak in veroordelende termen (Bulthé, 1971, p. 69).

In 1917 woedde de oorlog bijna vier jaar. Omdat het conflict zo lang duurde werden de soldaten erg moedeloos en fatalistisch, ondanks vroege tekenen van kansen op vrede. Deze moedeloosheid werd versterkt door de Russische Oktoberrevolutie en de daaropvolgende vrede tussen Rusland en Duitsland in februari 1918. Vele soldaten meenden dat de Duitsers nu al haar pijlen op het westen kon richten en dus dat een overwinning van de Geallieerden er niet snel zou aankomen. De moraal van de soldaten bereikte een absoluut dieptepunt. De frontpers als geheel probeerde via een nooit eerder geziene mediacampagne de moraal van de soldaten weer op te krikken, en dit op alle manieren. Er verschenen artikels die waarschuwden voor de gevolgen mochten de Geallieerden zich overgeven aan de Duitsers, men wou immers de oorlog als overwinnaar beëindigen. De redacties publiceerden ook artikels die de soldaten aanspoorden vol te houden, de vrede was immers nabij. Deze mediacampagne was een groot succes (Bulthé, 1971, p. 57).

Een laatste type berichten verscheen vanaf 1917, toen er de eerste tekenen waren dat er vrede mogelijk was. Via deze artikels wilden de redacteurs van de blaadjes hun lezers duidelijk maken de kennis van hun beroep of opleiding op te frissen of aan te sporen een nieuw beroep te leren. Aldus wilden de redacties haar lezers duidelijk maken dat een goede vakkennis noodzakelijk was om een goed beroep te vinden na de oorlog. Verschillende organisaties (zoals het SKVH, het Secretariaat voor de Katholieke Vlaamse Hoogstudent; Schepens, 1964, p. 32) boden studieboeken aan zodat de soldaten hun kennis weer op peil konden brengen (Butlhé, 1971, pp. 69 – 70).

Vele kranten namen illustraties op, zij het beperkt omdat deze erg duur waren. Vele krantjes maakten na enkele nummers een mooi versierde titelplaat. Deze bevatte vaak een sfeerbeeld van de gemeente of een soldaat die met weemoed naar zijn geboortedorp kijkt. (Bulthé, 1971, pp. 34 – 35; zie bijlage 2). Vele krantjes publiceerden ook foto's. Deze werden geleidelijk ingevoerd, toen bleek dat de oorlog enkele jaren muurvast zou zitten. De foto's en andere illustraties dienden vooral om het blad te verfraaien. Het blad *Onze Temsenaars* publiceerde, zoals gezegd, de meeste foto's. Vaak waren afbeeldingen van gesneuvelde Temsenaars als een soort hulde aan zij die dapper voor het vaderland hadden gevochten. Dit verklaart wel waarom deze krant een van de duurste blaadjes was aan het front (Bulthé, pp. 40 – 42; Torfs, 1981, pp. 42 – 44).

II. Adreslijsten

Een opvallend item dat in de frontkrantjes verscheen waren adreslijsten van de soldaten en vluchtelingen. De lezers vonden deze lijsten erg belangrijk: zij konden zo contact opnemen met dorps- of streekgenoten. De lijsten waren vaak erg omvangrijk, sommige exemplaren van een krant bestonden uitsluitend uit deze lijsten. Deze lijsten waren echter nooit volledig: de redacties hadden niet van elke dorpsgenoot het adres. Bovendien slopen er geregeld foutjes in of adressen wijzigden (bij overplaatsing van een soldaat), waardoor deze lijsten geregeld moesten herdrukt worden (Bulthé, 1971, pp. 51 – 52; Van Clemen, 2003, p. 150). Sommige kranten slaagden er daarom niet in een lijst in het eerste nummer af te drukken, zoals *Onze Temschenaars*, dat een eerste lijst publiceerde in het vierde nummer (Torfs, 1981, p. 70).

De legerleiding liet deze lijsten aanvankelijk toe, maar enkel in codevorm. Elke soldaat had een eigen “postcode”; deze bestond uit een letter gevolgd door een reeks cijfers. Deze letter veranderde gedurende de oorlog meermaals. De legerleiding wou zo vermijden dat de vijand inzicht kreeg in de organisatie en locatie van het leger (Bulthé, 1971, p. 51; Torfs, 1981, pp. 90 – 91).

In de lente van 1917 verboden de militaire overheden de publicatie van deze lijsten, om de vijand geen kans meer te geven de locatie en sterkte van het Belgische leger te achterhalen:

ADRESSENLIJST ONZER SOLDATEN

De censuur verbiedt voorlopig adressenlijsten te laten verschijnen. Hieronder deze dewelke ons toekwamen, en nog niet vermeld werden. Indien iemand het volledige adres verlangt mag hij ons gerust schrijven. (De Leeuwenaar, nr. 5, juli 1917)

De redacties hielden nog wel lijsten bij. Net als bovenstaand voorbeeld publiceerden alle redacties een dergelijk kort artikeltje om dit verbod toe te lichten en om mee te delen dat lezers hen altijd mochten contacteren als ze een adres zochten (Torfs, 1981, p. 91). Enkele bladen hebben geprobeerd het verbod te omzeilen, maar deze bladen raakten niet door de censuur (Adriaenssens, 1985, p. 128; Bulthé, 1971, p. 52; Torfs, p. 71).

III. Religieuze teksten en poëzie

Zowat alle frontkrantjes namen poëzie en religieuze teksten op; het werd beschouwd als een goede vorm van afleiding voor de soldaten. Bij de poëzie kwamen een viertal thema's regelmatig terug: tekstjes over het leven aan het front (in al zijn facetten, zoals de

kameraadschap, de dood, enz.), tekstjes over het leven in het geboortedorp, tekstjes die de heldenmoed ophemelen en tekstjes waarin de schrijver de hoop op de vrede aanhaalt. Veel van deze tekstjes waren in meerdere of mindere mate religieus geïnspireerd (Bulthé, 1971, pp. 71 – 72).

Het is opvallend hoeveel religieus getinte tekstjes in de frontkrantjes verschenen. Dit hoeft niet te verbazen: eerder werd al vermeld dat de meeste krantjes door religieuzen werden opgericht (zie tabel 3). Aanvankelijk handelden deze artikels over het ontstaan van de oorlog en de rechtvaardiging ervan (Bulthé, 1971, p. 55; Rousseau, 2003, p. 52). Later sloeg de toon om.

Artikels over volkerenhaat en de klassenstrijd werden slechts zelden gepubliceerd; ze gingen immers in tegen de traditionele katholieke leer, terwijl Vlaanderen nog trouw was aan de paus. Wel was er veel commotie toen hij vredesvoorstellen deed in 1917: de paus meende dat iedereen schuldig was aan de oorlog. Vele frontkrantjes schreven hier niets over als teken van onvrede. De meeste redacteurs waren er immers van overtuigd dat God de oorlog wenste als een soort vergelding voor de menselijke vrije wil, en dus dat niemand, ook de paus niet, daar een mening over kon hebben. Vele soldaten deelden deze mening niet (Bulthé, pp. 55 – 57). *De Leeuwenaar* is een uitzondering hierop. Deze berichtte er wel over krant (nr. 7 (september 1917) en 9 (oktober 1917)) en trachtte de voorstellen van de paus te verduidelijken voor haar lezers:

Verleden maand zeiden wij dat Z.H. de Paus bij de verschillende mogendheden voetstappen heeft had aangewend, om door wederzijde verstandhouding, den vrede op aarde te herstellen. Dat hij met de beste inzichten bezielde was lijdt geen den minsten twijfel [sic]. En wij Belgen, vooral, kunnen niet anders dan hem dankbaar zijn, wijl hij zoo ronduit de algeheele vrijheid, zoo politieke als economische en militaire, van ons duurbaar vaderland vorderde, als basis, waarop dan verdere besprekingen gehouden worden. (De Leeuwenaar, nr. 9, oktober 1917)

Daarnaast speelde de frontpers een grote rol in de strijd tegen de zedeloosheid. In bijna elk exemplaar verschenen er een of meer artikels over hoe de zedeloosheid en losbandigheid de moraal kan aantasten. Deze artikels werden op een erg emotionele manier geschreven omdat de redacties dachten dat dit het meeste effect zou hebben (Bulthé, 1971, pp. 61 – 62). Andere religieus getinte artikels handelden over de christelijke waarden (vooral het naleven van de tien geboden) en het vervullen van de paasplicht. De oorlog had dus, zeker voor het nog erg gelovig Vlaanderen, een sterk religieus tintje (Bulthé, pp. 62 – 63).

Rousseau (2003, pp. 238 – 241) meent wel dat vele soldaten gelovig werden tijdens de oorlog, niet omdat ze plots in God geloofden – door de oorlog werden steeds meer mensen onverschillig tegenover het geloof (Bulthé, 1971, p. 17) – maar omdat het een vorm van ontspanning was, een manier om even niet aan de oorlog te moeten denken. Hij voegt hier ook aan toe dat vele soldaten heil zochten in het geloof vanwege een angst voor de dood.

IV. Censuur

De overheden zagen vrij snel het belang van de krantjes in. Deze waren immers een belangrijk instrument om de moraal hoog te houden. Bij het begin van de oorlog mochten zij min of meer alles publiceren wat ze wilden. Wel werden er bepaalde publicaties aan banden gelegd. Het betrof teksten die voor de vijand mogelijk nuttige informatie bevatten en teksten die nefast geacht werden voor de moraal van de soldaten. Overtreders konden een boete krijgen, maar er was aanvankelijk vrij weinig controle (Bulthé, 1971, pp. 74 – 75; Torfs, 1981, p. 12).

Op 11 oktober 1916 werd de censuur ingevoerd: teksten die de vijand informatie verstrekten over het leger of teksten die de moraal zouden aantasten werden gewoonweg geschrapt, wie deze teksten toch publiceerd werd zwaar gestraft. Om deze reden werd ook de dienst voor militaire censuur opgericht: alle teksten (ook burgerlijke uit onbezet gebied) moesten door deze dienst nagelezen en goedgekeurd worden vooraleer ze gepubliceerd mochten worden. Bovenaan de voorpagina van de krant moest ook vermeld worden dat het blad was goedgekeurd door deze dienst. Vanwege de angst de vijand informatie te geven over het leger, werden de reeds besproken adressenlijsten bijvoorbeeld verboden (Adriaenssens, 1985, p. 129; Amez, 2009, p. 38; Bertrand, 1971, p. 32; Bulthé, 1971, p. 75 – 76; Schepens, 1964, p. 31; Torfs, 1981, pp. 85 - 86).

Een andere censuurmaatregel had betrekking op de verspreiding van de krantjes. In september 1916 al werden er beperkingen opgelegd aan de postbedeling tussen het front en de verder gelegen gebieden. In het najaar van 1917 werd het verboden frontkrantjes naar neutrale landen te zenden, en kort daarna werd het ook verboden de blaadjes naar Baarle-Hertog⁵ te sturen, zodat het contact tussen bezet en onbezet gebied definitief werd verbroken. Het is

⁵ Baarle-Hertog is een Belgische enclave in Nederland, tijdens de oorlog werd deze tijdelijk bij Nederland gerekend (Bulthé, 1971, pp. 77 – 78).

opvallend dat vooral de frontkrantjes aan deze maatregel werden onderworpen, de gewone dagbladen mochten nog wel naar de neutrale landen opgezonden worden (Torfs, 1981, p. 88).

Na de oorlog verdween de censuur geleidelijk aan. Op 18 november 1918 werd de werking van de dienst bijgestuurd, hoewel alle publicaties nog steeds gecontroleerd en goedgekeurd moesten worden. Eind december 1918 werd de censuur versoepeld: teksten werden nog steeds gecontroleerd, maar pas *na* de publicatie ervan. Bovendien mocht er weer vrijelijk over alles geschreven worden, behalve over militaire zaken. De censuur werd afgeschaft op 30 september 1919, ongeveer een jaar na het beëindigen van de oorlog (Bulthé, 1971, pp. 78 – 80).

Wat werden door de censuur geïseerd? Vrij veel zaken werden gecontroleerd en verboden (Amez, 2009, p. 37). Torfs (1981, p. 92) lijst volgende zaken op:

- * Vlaamsgezinde en activistische teksten, dit werd heel ruim opgevat;
- * Alle mogelijke militaire zaken die mogelijk nuttig waren voor de vijand (Zie ook Amez, 2009, p. 38);
- * Kritiek op de regering en de geallieerden;
- * Pacifistische en/of fatalistische teksten;
- * Teksten die nadelig waren voor mensen in bezet België;
- * Informatie uit bezet gebied die de moraal zouden aantasten;
- * Partijpolitieke teksten (er was een regering van nationale eenheid gedurende de oorlog, partijpolitiek was tijdelijk afgeschaft: Bulthé, 1971, pp. 74 – 83);
- * Particularistische teksten (ook vanwege de nationale eenheid).

Net als de Belgische periodieken, waren ook de krantjes van andere landen aan overheidsensuur onderworpen. Dit verschilde van land tot land, al werden teksten wel om gelijkaardige redenen als bij de Belgische krantjes verboden (Audoin-Rouzeau, 1987, p. 69; Montant, 1990, pp. 136 – 137; Nelson, 2010, pp. 176 - 180).

Het hoeft niet te verbazen dat ook brieven die soldaten schreven naar hun naasten in bezet gebied werden nagelezen door de censuur (Amez, 2009, p. 37). Vele kranten publiceerden daarom tips op voor de lezers, zodat hun brieven zonder veel problemen langs de censuur geraakten (o.a. geen gecodeerde boodschappen, geen vage berichten, enz.) (Amez, p. 38; Bertrand, 1971, p. 33; Bulthé, 1971, pp. 74 – 83; Rousseau, 2003, pp. 60 - 61).

Omdat zoveel soorten teksten verboden waren, konden de artikels in de frontkrantjes witte vlekken vertonen, dit waren de passages die de censuurdienst had geschrapt (Torfs, 1981, p. 91; zie ook bijlage 3). Krantjes konden ook een publicatieverbod opgelegd krijgen. In het laatste geval betekende dit vaak het einde van een krantje. Dit gebeurde bijvoorbeeld bij *Het Limburgsch Studentenblaadje*, *Klokke Roeland* en *Onze Wensch voor Jongens van 't Oudenaarsche* (Bulthé, 1971, pp. 83 – 86). De censuur kon heel streng zijn: de redacteur van laatstgenoemde krantje getuigde na de oorlog dat het blad een gedicht van Gezelle wou publiceren. De censuur verbood de woorden “lief Vlaanderen” omdat deze te flamingantistisch waren:

Moeder Censuur was niet altijd liefvallig. Ze joeg ons wel eens de vrees op 't lijf als ze stuur over haar bril zag [sic]. Een gedichtje van Guido Gezelle is eens onder haar schaar verdwenen, omdat het sprak van “lief Vlaanderen” ... En nochtans, men zal nooit weten hoeveel goed het stichtte, hoeveel het bijbracht om de moraal onzer jongens op peil te houden. Het bestuur van Ste Maladresse⁶ [sic] had beter zijn steun gegeven aan de Vlaamse frontblaadjes dan aan haar officieuze gazet en haar afkooksel! (Brief van Adhemar Desurgeloose aan Alexis Verbouwe (2 juni 1919), geciteerd door Bulthé, 1971, p. 22)

Amez (2009, pp. 39 – 41) voegt hier wel aan toe dat de censuur niet altijd even streng was. Soms was ze erg rigoureuus, zoals in bovenstaand voorbeeld, soms was ze erg mild. Wat de concrete criteria waren waarmee gewerkt werd is niet geweten, deze zijn niet bewaard gebleven.

V. Periodiciteit

Het was niet de bedoeling van de redacteurs om nieuws heet van de naald te brengen, dit was door de oorlog en de eerder aangehaalde Duitse grenscontroles eenvoudigweg niet mogelijk (zie eerder: Bulthé, 1971, p. 51; Van Clemen, 2003, pp. 130 – 131).

Vanwege de afnemende informatie uit het bezette gebied en de moeilijkheden die de redacties ondervonden (o.a. gebrek aan papier, te weinig financiële middelen, enz.) was het voor de vele redacties al een hele prestatie om maandelijks een krantje te kunnen verspreiden. Meestal liepen de nummers vertraging op, en werden twee uitgaven gebundeld tot één nummer. Er

⁶ In St-Adresse, nabij Le Havre, was het hoofdkwartier van de Belgische regering in ballingschap. Daar bevonden zich alle overheidsdiensten, ook de censuurdienst en de redactie van *De Legerbode*. Beide laatstgenoemden werden door William-Henry Marsilly geleid (Adrianssens, 1985, p. 54; Helaers, 1989, p. 12 – 14).

waren echter ook kranten die zoveel materiaal voor handen hadden, dat ze tweewekelijks of zelfs wekelijks konden worden uitgegeven (Audoin-Rouzeau, 1984, p. 69; Bulthé, 1971, p. 40). Veel krantjes waren daarom variabel in hun verschijning, sommigen plaatsten dit zelfs in hun titelplaat, zoals *St Jans Molenbeek*: “Verschijnt als ’t past” (Adriaenssens, 1985, p. 128).

Methodologische verantwoording

Deze thesis bestaat uit een inhoudsanalyse van vijf frontkrantjes, waarvan vier zuivere frontkrantjes (volgens de typologie van Van Clemen (2003, p. 149; zie eerder)). Het begrip inhoudsanalyse laat zich als volgt definiëren:

Content analysis is a research technique for the systematic classification and description of communication content according to certain usually predetermined categories. It may involve quantitative or qualitative analysis, or both. Technical objectivity requires that the categories of classification and analysis be clearly and operationally defined so that other researchers can follow them reliably. ... It is important to remember, however, that content analysis itself provides no direct data about the nature of the communicator, audience, or effects. Therefore, great caution must be exercised whenever this technique is used for any purpose other than the classification, description and analysis of the manifest content of the communication. (Wright, 1986, geciteerd in Berger, 2011, pp. 205 – 206)

Het is de bedoeling de inhoud op inductieve wijze te analyseren volgens de zogenaamde “grounded theory”, dus vanuit het materiaal zaken trachten te veralgemenen (Billiet, 2003, pp. 46-48). Dit is de meest voor de hand liggende aanpak daar er nauwelijks onderzoek is gedaan naar de Vlaamse frontkrantjes. De thesis van Michel Helaers (1989) is een van de weinige studies, maar moet min of meer buiten beschouwing gelaten worden: hij bestudeerde *De Legerbode*, een semi-frontkrant (Bulthé, 1971, p. 10).

Het accent ligt op kwalitatief onderzoek, met name een framinganalyse met speciale aandacht voor humor. Zoals gezegd zouden de Vlaamse frontkrantjes weinig humoristische elementen bevatten (zie eerder: Van Cauwelaert, 1922, geciteerd in Schepens, 1964, p. 34).

Van Gorp definieert framing als volgt:

Een frame is een standvastige, metacommunicatieve boodschap die het structurende denkbeeld weergeeft dat een nieuwsbericht samenhang en betekenis verleent.

Framing is het proces waarbij een frame enerzijds bij de productie van een nieuwsbericht aangeeft welke elementen uit de waargenomen realiteit te selecteren, uit te sluiten, te benadrukken of aan te vullen, en anderzijds de ontvangers van context en een betekenisuggestie voorziet. (Van Gorp, 2006, 46)

Volgens Cappella en Jamieson (1997, pp. 47 en 89, geciteerd in Verschueren, 2012) zijn de belangrijkste kenmerken van frames dat ze:

- conceptueel en taalkundig identificeerbaar zijn,

- regelmatig terugkomen,
- onderscheidbaar zijn van andere frames,
- vrij eenvoudig herkend kunnen worden.

Van Gorp voegt hier nog aan toe dat frames eerder statisch zijn (ze veranderen niet snel, omdat ze regelmatig herhaald worden) en metacommunicatief zijn: ze overstijgen de letterlijke betekenis van de tekens en beschrijven hoe bepaalde – op het eerste zicht losse – elementen samenhangen. Frames zijn dus overkoepelende concepten die men *tussen de regels tussen leest* (Van Gorp, 2006, pp. 49 en 52). Er moet wel opgemerkt worden dat frames plaats- en tijdsgebonden zijn, ze behoren tot een bepaalde cultuur en zijn verankerd met culturele motieven (Van Gorp, p. 87). Zo zal bijvoorbeeld het vijandsbeeld bij de geallieerden anders zijn dan het vijandsbeeld bij de Duitsers.

Frames worden gevormd door zogenaamde *framing devices*. Dit zijn alle woorden en stijlmiddelen, het genre van het bericht, enz. Deze komen niet allemaal samen voor in een frame, en hangen af van het beeld dat de auteur wil schetsen. Wel zitten er altijd meerdere *devices* vervat in een frame (Van Gorp, 2006, p. 53).

Retorische elementen zijn belangrijke *framing devices* op macroniveau. Volgens Conboy (2007, p. 73) zijn retorische hulpmiddelen alle taalkundige gegevens die de lezer van een bepaald feit willen overtuigen. De voornaamste stijlmiddelen zijn de metafoor (de betekenis van een concept wordt verkregen via een analogie: Berger, 2011, pp. 55 en 84; Scheithauer, 2007, p. 77) en metonymie (een begrip wordt gevormd door associatie, bijvoorbeeld het woord “dak” gebruiken om een huis mee aan te duiden: Berger, p. 84). Andere retorische middelen zijn hyperbolen (overdrijvingen) of parabolen (understatements) om bepaalde zaken te versterken/minimaliseren, alliteraties, het gebruik van cijfers, enz. (Conboy, p. 75).

Er zijn ook manieren van framevorming actief op microniveau. Zo is er het zogenaamde “ideologische vierkant”, waarbij het onderscheid tussen wij – de goeden – en zij – de slechten – wordt gemaakt (Lams, 2010, p. 106). Dit komt geregeld terug in de krantjes. Connotatie en denotatie (resp. het gebruik van woorden in hun letterlijke of in een geladen betekenis: Conboy, 2007, p. 37) zijn twee andere vormen van framevorming op microniveau. Een volgende belangrijke categorie zijn de werkwoorden. Er zijn vele soorten werkwoorden: actionele en relationele, (niet)-transactieve werkwoorden, ... Ook het gebruik van de actieve of passieve vorm speelt een rol. Deze drukken vaak de mening van de auteur uit en zijn een versterkende factor bij het vormen van een frame. Modaliteiten zijn ook een vorm van

werkwoordsconstructies. De auteur kan op deze wijze zijn mening of voorkeur – of de voorkeur van zijn krant of zijn land – uitdrukken via (hulp)werkwoorden zoals ‘zullen’, ‘willen’, ‘kunnen’ en ‘zouden’ of via bijwoorden (Lams, 2010, p. 107; Conboy, 2006, pp. 62 – 64). Met al deze elementen zal rekening gehouden worden in het onderzoek naar de frames in de Vlaamse frontblaadjes, maar het is niet de bedoeling elk frame te ontleden in de vele *devices* die het vormen. Deze thesis is in de eerste plaats een vergelijkend (en verkennend) onderzoek naar de verschillende frames die in de krantjes voorkomen.

Er werd al gezegd dat er speciale aandacht besteed wordt aan humor. Hoewel er volgens Van Cauwelaert (zie eerder) weinig grappige elementen in de Vlaamse frontkrantjes stonden, wordt dit door Berger (1993, p. 1) tegengesproken: overall is er humor, hoe beperkt ook. Volgens Van Dale is humor een “situatie of uitspraak die vrolijke verbazing en gelach opwekt” (Van Dale verklarend woordenboek Nederlands, 2006, p. 387).

Hoe uit humor zich? Volgens Berger is het onderwerp niet zo belangrijk, wel de gebruikte techniek. Hij onderscheid vier soorten technieken: verbale humor, ideationale humor (gebaseerd op de logica zoals absurditeiten), existentiële humor (die betrekking heeft op iemands identiteit zoals karikaturen en stereotypering) en niet-verbale humor (berger, p. 16; zie bijlage 6). Zo noemt hij ironie en sarcasme als humoristische technieken, net als stereotypering, hyperbolen, metaforen, enz.

Deze technieken zijn voornamelijk *framing devices* op macroniveau, namelijk retorische middelen (zie eerder: Conboy, 2006, pp. 72 – 94; Lams, 2010, pp. 104 – 105). Hier moet wel opgemerkt worden dat dit erg subjectief is: wat de een grappig vindt, kan een ander helemaal niet grappig vinden. En niet elke metafoer of elke karikaturalisering is grappig. Het feit dat deze krantjes bijna honderd jaar na datum worden onderzocht speelt ook een rol: nu is er een ander idee over humor en wat grappig is dan toen. Bovendien waren de krantjes in oorlogsomstandigheden gemaakt, er was weinig reden om te lachen. Met al beperkingen wordt getracht rekening te houden, al blijft het onderzoek naar humor wel subjectief: er zijn geen objectieve meetinstrumenten om humor te registreren.

De gebruikte methode heeft enkele beperkingen. Bij de “Grounded Theory” is de gevoeligheid van de onderzoeker van het grootste belang: hij moet alles gezien hebben en hij hangt het beeld op dat voor de lezers betekenis heeft. Ook hoe de onderzoeker de bevindingen

neerschrijft is belangrijk: omdat er eerder beperkt vanuit bestaande theorieën vertrokken wordt moet het betoog geloofwaardig geschreven zijn om de lezer te overtuigen. Zo niet dreigt het onderzoek nutteloos te zijn. Het werken met vele voorbeelden is daarom belangrijk. Een laatste moeilijkheid is de transparantie, net vanwege het ontbreken van theorieën waarop de onderzoeker zich baseert (Billiet, 2003, pp. 47 – 48). Een andere beperking van inhoudsanalyses is dat deze enkel uitspraken kan doen over de inhoud, niet over de persoon die de teksten schreef of zijn bedoelingen (Berger, 2011, pp. 205 – 206).

Onderzochte krantjes

Volgende krantjes zullen onderzocht worden: *De Poperingsche Keikop*, *Ons Sinjorenblad*, *De Leeuwenaar* en *De Legerbode*, het officiële blaadje van het leger. Deze laatste is geen zuivere frontkrant (Van Clemen 2003, p. 149; zie eerder), maar wordt er in het corpus opgenomen om te kunnen vergelijken met de andere krantjes.

Het onderzoek naar deze blaadjes zal gebeuren via een theoretische steekproef (Billiet, 2003, pp. 217 – 222; Berger, 2011, 237 - 240). Het voornaamste criterium is de beschikbaarheid: is het krantje bewaard of niet en is het raadpleegbaar? Vele krantjes worden bewaard door de Koninklijke Bibliotheek van België (op microfilm of een gebundelde uitgave) en door het Rijksarchief (de originele krantjes); *De Legerbode* is online beschikbaar via Lirias. Een tweede criterium is de oplage: een krantje dat maar op enkele exemplaren gedurende een korte periode is verschenen, is minder geschikt om evoluties te bekijken dan kranten die over een langere periode werden uitgegeven. Geografische verspreiding is een kleiner derde criterium dat ook in rekenschap gebracht word. Omdat alle blaadjes uit de grote groep van de streekkranten komen (Bulthé, 1971, pp. 13 – 19), werd er voor geopteerd krantjes te kiezen verspreid over heel Vlaanderen. *De Poperingsche Keikop* is afkomstig uit West-Vlaanderen (en lag tijdens de oorlog in onbezet gebied), *Ons Sinjorenblad* uit Antwerpen en *De Leeuwenaar* uit Zoutleeuw in Vlaams-Brabant (vlakbij de grens met Limburg). Alle geselecteerde kranten zijn zo goed als volledig overgeleverd. Op basis van deze criteria werd voor de bovenstaande blaadjes gekozen.

Voor *De Legerbode* is er een bijkomend criterium nodig, nl. de tijd. Deze krant werd ontstond in 1914 (Helaers, 1989, pp. 8 – 9). De andere onderzochte kranten ontstonden maar vanaf de tweede helft van 1916 / begin 1917. De geselecteerde exemplaren van *De Legerbode* zullen daarom uit de periode oktober 1916 tot begin 1919 gekozen worden. Dit laat beter toe de

krantjes met elkaar te vergelijken. Er worden vierentwintig nummers van deze krant

onderzocht, een per maand en telkens alternerend een dinsdag, donderdag of zaterdag. Dit bleek niet altijd mogelijk te zijn: verschillende nummers zijn niet bewaard gebleven. Daarom

werd ervoor gekozen de datum die het dichtst bij het verloren nummer te selecteren, hetzij ervoor of erna. Tabel 4 lijst de geselecteerde nummers op.

In volgend stukje worden de onderzochte krantjes kort voorgesteld.

Tabel 4: geselecteerde nummers Legerbode		
1916	1917	1918
	2 januari	1 januari
	1 februari	5 februari
	3 maart	Maart, april en mei niet bewaard
	31 maart	
	22 mei	
	2 juni	1 juni
	2 juli	13 juli
	2 augustus	3 augustus
	1 september	7 september
3 oktober	2 oktober	1 oktober
2 november	1 november	5 november
2 december	1 december	30 november

I. Ons Sinjorenblad:

Dit is de grootste Vlaamse soldatenkrant, met een oplage van 8000 stuks op haar hoogtepunt. De krant werd opgericht in november 1915 door aalmoezenier A. Dedier en verscheen aanvankelijk onder de titel “Antwerpen en Omheining”, vanaf het vijfde nummer werd de naam veranderd in “Ons Sinjorenblad”. Deze gratis krant was bedoel voor soldaten uit de stad Antwerpen en de omliggende dorpen Deurne, Berchem, Borgerhout en Merksem. Er verschenen in totaal 27 nummers van deze krant, hoewel er door de oorlog een tiental dubbelnummers waren. Zo werden bijvoorbeeld nummer 8 en 9 gebundeld uitgegeven. De meeste nummers waren tussen de vier en acht bladzijden lang. De krant verscheen op onregelmatige tijdstippen en was niet gedagtekend. Het is dus onduidelijk wanneer een nummer gepubliceerd werd, dit moet afgeleid worden uit de inhoud van verschillende artikels. Nummer 27 (begin november 1917) is het laatste exemplaar, de krant verscheen terug vanaf juli 1919 als blaadje van de Antwerpse oud-strijders (Verbouwe, 1923, p. 22). (In die hoedanigheid werd het krantje niet onderzocht in deze verhandeling, enkel de nummers die tijdens de oorlog verschenen).

II. De Leeuwenaar

Deze krant was, net zoals *Ons Sinjorenblad*, bedoeld voor soldaten afkomstig uit meer dan één gemeente, namelijk Zoutleeuw, Geetbets, Halle-Booiehoven, Melkwezer, Orsmaal, Rummen, Budingen, Drieslinter, Neerlinter, Grazen Dormaal en Ransberg. Ook deze krant werd kosteloos verspreid onder de soldaten en werd opgericht door sergeant-majoor Jean Peeters. Ze verscheen maandelijks tussen maart 1917 en september 1918 (Verbouwe, 1923, p. 15). Elk exemplaar besloeg vier bladzijden. Eerder werd al aangehaald dat het achttiende nummer het laatste is, de krant kende een abrupt einde zonder afscheidbericht, vermoedelijk vanwege het naderende einde van de oorlog en het grote bevrijdingsoffensief van oktober – november 1918. Dit is niet de enige krant die dan (tijdelijk) ophield te bestaan, vele krantjes staakten dan hun activiteiten, en vele werden dan niet meer opgestart (Audoin-Rouzeau, p. 69; Bulthé, p. 97 – 98).

III. De Poperingsche Keikop

De Poperingsche Keikop werd, net als De Leeuwenaar, opgericht in maart 1917. Ze werd stopgezet in februari 1919, het vijfendertigste nummer is het laatste en bevat een uitgebreide afscheidsgroet. De stichters waren aalmoezenier J. Vanneste en brancardier M. G. Herpelinck. Deze krant was gratis voor de gewone soldaten, maar officieren en burgers moesten een abonnementsgeld betalen. Aanvankelijk verscheen de krant maandelijks, vanaf nummer 4 verscheen ze tweewekelijks. Door allerlei omstandigheden (gebrek aan middelen of de oorlogsomstandigheden) kon het gebeuren dat twee nummers werden samengenomen of dat een nummer later verscheen dan gepland (normaal werd de krant op de eerste en de vijftiende van elke maand verspreid: De Poperingsche Keikop, 1 juni 1917 (nr. 4)). Een exemplaar besloeg tussen de twee en acht bladzijden, op haar hoogtepunt kende de krant een oplage van 1200 stuks (Verbouwe, 1923, pp. 25 – 26).

IV. De Legerbode

Voor *De Legerbode* wordt er verwezen naar de literatuurstudie (hoofdstuk 1, typologie van de krantjes). Er dient nog toegevoegd te worden dat ook *De Legerbode* tijdelijk niet meer verscheen aan het einde van 1918, al had dit niets met het grote offensief te maken maar wel de verhuizing van de redactie van Le Havre naar Brussel (De Legerbode, 30 november 1918; Verbouwe, p. 15). 30 november is daarom het laatste onderzochte nummer van deze krant.

Onderzoeksresultaten

In dit deel worden de verscheidene frames overlopen aan de hand van vele voorbeelden. Indien mogelijk worden deze verklaard en/of historisch gekaderd. De gebruikte *framing devices* worden kort aangehaald, maar het accent ligt of de (historische) situering en de voorbeelden. Nadien wordt er dieper ingegaan op de aanwezige humor in de krantjes.

De frames werden verdeeld in zes grotere thema's, namelijk frames die over Vlaanderen of Vlamingen handelen, frames die de frontkrantjes beschrijven, frames over de overheden (zowel de burgerlijke als de kerkelijke overheid, het kader over het koningshuis en over de ministers werden hier ook bijgevoegd). Daarnaast zijn er verschillende frames over de oorlog en wordt er een vrij eenzijdig vijandsbeeld gecreëerd. Ten slotte werden er verschillende frames gevonden over de oorlogsvoerende naties. Dit zijn beelden over de geallieerde naties. Wegens plaatsgebrek zullen niet alle onderscheiden (deel)frames besproken worden.

Andere oorlogsvoerende naties

Dit thema komt voor in twee van de geselecteerde krantjes, namelijk *De Legerbode* en *De Poperinsche Keikop*. De eerste bericht erg bombastisch (Lams, 2010, p. 104) over de verscheidene deelnemende landen, dit als deel van de oorlogspropaganda, de laatstgenoemde doet dit genuanceerder. Andere frontkrantjes berichten nauwelijks over de andere deelnemende landen, vooral naar het einde van de oorlog toe als hulde aan de bevrijders. Poperinge daarentegen lag in onbezet België, er waren veel troepenbewegingen in het dorp en het dorp telde enkele veldhospitalen (Wikipedia.org/wiki/Poperinge; zie kaart in bijlage 4). Om deze reden bericht deze krant geregeld over de soldaten van andere landen. In dit deeltje worden achtereenvolgens de Britten, de Russen en de Amerikanen behandeld. Het beeld van de andere oorlogsvoerende landen lijkt sterk op het Britse beeld en wordt daarom niet behandeld.

Groot-Brittannië

Over de Britten lopen de beelden wat uiteen: *De Legerbode* bericht er heel lovend over (net als over alle andere bondgenoten). Dit uit zich onder andere in de vele berichten over het aantal gedode of krijgsgevangen vijanden of neergehaalde vliegtuigen, soms versterkt door vetgedrukte of cursieve tekst (Conboy, 2007, pp. 74 – 75):

Op het Britsch front *is de vijand verder achteruitgetrokken; Gommécourt, Thillooy en Puissieux-au-Mont werden door onze bondgenooten bezet, welke tevens, ten N.-O. van Sailly-Saillisel, een stuk loopgraaf vermeesterden [sic] en 85 gevangenen en 1 machinegeweer buit maakten.* De Britten schoten op 2,400 m. breedte en eene gemiddelde diepte van 340 m. benoorden Mireaumont op. ... Vijandelijke overrompelingen werden met verliezen afgeslagen ten N.-O. van Armentières, te Ablaincourt en Reaucourt. (De Legerbode, nr. 390, 3 maart 1917)

Bovenstaand voorbeeld is afkomstig uit de rubriek “De Toestand, algemeen overzicht”, deze bevat hoofdzakelijk dergelijke berichten. Ook over de Fransen en Italianen word er op gelijkaardige manier bericht. Soms zijn de berichten vrij accuraat, in bovenstaand voorbeeld werden verschillende cijfers gegeven; andere berichten zijn vaag, vermoedelijk omdat de redactie het correcte cijfer niet wist of omdat ze het niet wilden meedelen. Redenen hiervoor werden echter nooit aangegeven:

De luchtoorlog – De Britsche vliegeniers hebben met uitnemende uitslagen een groot aantal verkenningen uitgevoerd en bovendien verscheidene luchtkampen geleverd, waarbij onze bondgenooten drie vliegtuigen verloren. (De Legerbode, nr. 390, 3 maart 1917)

De berichten in *De Poperingsche Keikop* zijn genuanceerder. De krant bevat enkele lovende berichtjes over de Engelsen; deze komen echter zelden voor:

De FRANSCH- en ENGELSCHMAN wilde ook niet achterblijven. Met reuzenstappen gingen zij vooruit. De duitshman en kon [sic] niet rap genoeg zijn matten oprollen. (De Poperinsche Keikop, nr. 2, april 1917)

Dit berichtje verscheen in de rubriek “De oorlog: de toestand”, en is ook niet ondertekend.⁷ De (toch vrij lovende) toon van het bericht doet wel vermoeden dat de inhoud werd overgenomen uit *De Legerbode*, om zo de Poperingenaars een hart onder de riem te steken: alles gaat goed, de bevrijding zal wel komen, ook al kan ze lang op zich laten wachten.

Naast deze lovende berichtjes – die niet zo bombastisch zijn als deze van *De Legerbode* – komen de Engelsen meermaals naar voren als weggiraten. Verschillende artikels uit de rubriek “allerhande nieuws” berichten over Britse auto’s die Poperingenaars aanreden; de meeste berichten hadden niet de dramatische afloop van volgend voorbeeld:

⁷ De meeste artikels die in de frontblaadjes verschenen werden niet ondertekend of de auteurs gebruikten een pseudoniem. Zij deden dit om represailles voor hun familie te vermijden, mocht de vijand de krant toevallig in handen krijgen (zie eerder; Bertrand, 1971, p. 38; Bulthé, 1971, pp. 52 – 55; Torfs, pp. 11 en 45 – 49)

Julien Gheldof, 8 j. oud, wonende bij zijn ouders langs den weg naar Proven dicht bij « Het Hooge » speelde op deze baan. De bengel werd plotseling verrast door eenen der zwaarste engelsche lorys die hem letterlijk het hoofd afreed. (De Poperinsche Keikop, nr. 4, 1 juni 1917)

De informatie van deze berichten is afkomstig uit brieven van dorpsgenoten en heeft als doel de dorpelingen te informeren over wat er thuis gebeurt (Bulthé, 1971, p. 54). Omdat Poperinge niet bezet was, konden deze berichten vrij snel na het gebeuren medegedeeld worden aan de soldaten. Andere soldaten moesten (zoals eerder werd aangehaald) soms maanden wachten om nieuws van het thuisfront te ontvangen (Van Clemen, 2003, pp. 130 – 131).

Let op de sfeerschepping van dit artikel. Dit komt voor bij de meeste artikels in alle frontkrantjes. *De Legerbode* gaat er wel verder in: de sfeer helpt bij het heroïseren van de medestanders. Het gaat niet enkel om de artikels over de oorlog, ook andere berichten bevatten dergelijke sfeerschepping. Hoewel dit vaak wat overdreven is, versterkt dit het beeld over de oorlog als een lang en wreed conflict. Het draagt soms zelfs bij in het rechtvaardigen van de oorlog (zie verder). Ook enkele andere kenmerken van de Britten komen een enkele keer aan bod. Zo worden de Britten als sportief voorgesteld, ze zijn edelmoedig maar houden ook van sport en spel, zoals de hanengevechten: “ ’t Ging ook zo met de Turk want het Engelsch haantje: eens aan't vechten moet het overwinnen” (De Poperinsche Keikop, nr. 2, april 1917).

Rusland

Het beeld over Rusland is dubbel. Enerzijds worden de soldaten van dit land als dappere vechters voorgesteld, zij moeten immers in hun eentje het hele oostfront bekampen (Stone, 2004; zie bijlage 1). Vooral *De Legerbode* doet dit zo, net zoals bij de Britten en de andere bondgenoten hemelt deze krant de prestaties van Rusland op. Vele overdrijvingen en het gebruik van cijfermateriaal kenmerken de berichtgeving over de prestaties van de Russische soldaten:

Op het Russisch front hebben onze bondgenooten bij bajonetaanvallen ten Z. van Brzejanya 's vijands eerste loopgraaflijn bemachtigd en gevangenen gemaakt.

Ten N.-O. van Jakobeni en ten Z.-W. van Kimpolung vielen 1.216 soldaten, 32 officieren, 12 machinegeweren en 4 bomwerpers in hunne handen. (De Legerbode, nr. 377, 1^e februari 1917)

In deze berichten zitten geen aanwijzingen over de nakende revoluties. De redactie van *De Legerbode* wil enkel de Belgische soldaten informeren over de oorlogstoestand en de daden van de geallieerden, maar laat niet na deze bondgenoot op te hemelen. De makers van deze krant doen dit bij alle bondgenoten en altijd op dezelfde wijze: een bombastische toon, het gebruik van cijfers, cursieve of vetgedrukte tekst, enz. (Conboy, 2007, pp. 74 – 75; Lams, 2010, p. 104). Het was de bedoeling van William-Henry Marsilly, hoofdredacteur van deze krant en direct afhankelijk van Charles Broqueville, de leider van de regering in ballingschap (Helaers, 1989, pp. 12 – 13; zie eerder), aan te tonen dat de bondgenoten uitmuntend werk leverden in het bekampen van de gehate vijand. Impliciet wordt aangegeven dat de Belgen niet kunnen achterblijven: “Kijk eens hoe dapper de bondgenoten vechten om ons bezette landje te bevrijden. Belgen, doe je best om jullie familie van het Duitse juk te bevrijden.”

Hier zat een uitgekende propagandacampagne van de overheid achter. Propaganda kan gedefinieerd worden als de presentatie van informatie op een manier die inspeelt op de emoties van de doelgroep om zo een bepaalde visie te presenteren. Hierbij wordt bepaalde informatie verzwegen (er is dus een selectie van de presenteerde feiten). Deze visie zou waarschijnlijk verworpen worden mocht alle informatie bekend zijn (Conboy, 2007, pp. 35 – 36; Messinger, 1992, p. 9). Aan beide zijden van het front bestond er een enorme propagandamachine; deze gebruikte alle mogelijke middelen, de kranten waren er maar een van (Messinger, p. 15).

De berichten in de legerbode over de medestanders voldoen aan deze criteria: er wordt enkel gesproken over de overwinningen, het aantal krijgsgevangenen, enz., Slecht nieuws of de verliezen in eigen rangen worden vaak wat geminimaliseerd of bewust in vage bewoordingen uitgedrukt:

Op het Russisch front, gaat den aftocht Oostwaarts voort.

Onder 's vijands drang gaven onze bondgenoten de linie Thalaroeska - Dembrovka en het dorp Toporovse prijs.

In de Karpathen, in het gebied van de Tonatik en ten N.-O. van Kirlibaba, moesten de troepen ietwat Oostwaarts wijken. (De Legerbode, nr. 455, 2 augustus 1917)

In de berichten over de vooruitgang wordt meestal de breedte van het front dat vooruitschoof en hoeveel vooruitgang ze boekten weergegeven. In bovenstaand voorbeeld moet een bondgenoot zich terugtrekken, maar het wordt vrij vaag gehouden, exacte cijfers worden niet gegeven. De redactie lijkt ervan uit te gaan dat de terugtocht niet zo groot was (hoewel het toch om een lange linie gaat) en dat deze mogelijk nog heroverd kan worden. Zo laat de auteur dit toch uitschijnen.

De makers van *De Legerbode* smeerden deze propaganda nogal breed uit. Dit in combinatie met de (vermoedelijk overdreven) cijfers en het overdreven patriottisme leidde ertoe dat de krant niet echt werd gewaardeerd, vandaar de schertsende bijnaam “De Leugenbode” (Adriaenssens, 1985, p. 56; zie eerder).

Ook de gewone frontkrantjes deden aan propaganda, zij het niet zo verregaand. De bedoeling van deze krantjes was in de eerste plaats de inwoners van de dorpen informeren over gebeurtenissen in hun dorp (Verbouwe, 1923, p. 3). Hierbij werd er ook bericht over de daden van de bezetter. De makers van deze blaadjes smeerden, net als *De Legerbode*, deze passages bewust wat breder uit als deel van een mediacampagne tegen de Duitsers: ze hoopten dat deze berichten afschuw zouden wekken bij de lezers om zo de oorlog te rechtvaardigen en de moraal hoog te houden (Bertrand, 1971, pp. 56 en 59).

Zoals gezegd is het beeld over Rusland dubbel. Aanvankelijk werd het land geëerd als een dappere medestander. In de berichten van *De Poperingsche Keikop* en in de latere berichten van *De Legerbode* berichten wordt Rusland echter als een zwak beestje afgeschilderd:

RUSLAND aan 't hoofd wentelde alles omver en wil zoo de zege verhaasten. Daarom moest de duitsche bucht buiten. De tzaar [sic], te vreedzaam, moest plaats maken; doch “scheen is lastig” zei hij, 't zoontje moest bij vader blijven ... en hij gaf geheel 't boeltje aan zijnen broeder, Groot hertog Michaël, veel geluk met 't beestje! (De Poperingsche Keikop, nr. 2, april 1917)

Dit bericht verscheen kort na de Februarirevolutie; de wat sarcastische toon valt op (Berger; 2011, p. 93). De krant brengt hulde aan de Russische soldaten, maar verbergt de politieke twisten niet en uit het vermoeden dat het land ooit uit de oorlog zou stappen. Rusland wordt

daarom wat als “een zwak beestje” afgeschilderd, een land dat lijdt onder de politieke verdeeldheid na de Februarirevolutie, iets dat de oorlog niet te goede zou komen.⁸

In een later artikel van *De Keikop* wordt de Oktoberrevolutie bekend gemaakt aan haar lezers:

In Rusland hutsepot. Dat komt ervan als verschillende willen baas spelen. Kerenski en wie zal het behalen? (*dit artikel bevat vele hiaten vanwege de censuur*) (*De Poperinsche Keikop*, nr. 11, 1 en 15 oktober 1917)

Ook hier valt het sarcasme op: de revolutie wordt vergeleken met een hutsepot (Berger, 2011, p. 55; Conboy, 2007, pp. 40 – 41); deze is ook een mengelmoes van allerlei elementen. Dit bericht laat al vermoeden dat Rusland uit de oorlog zal stappen en toont, samen met het eerder aangehaalde voorbeeld, de zwakte van het land aan. De *Legerbode* bestede meerdere artikels aan de Russische revoluties in de rubriek “De Gebeurtenissen in Rusland”. Deze kenmerken zich door een vrij zakelijke stijl, maar kunnen niet echt op begrip rekenen van de redacteurs. Rusland is ook voor hen ook “een zwak beestje”.

Amerika

Over Amerika werd er relatief weinig bericht: het land trad immers pas op 6 april 1917 tot de oorlog toe. Daarvoor hield het land zich bewust afzijdig, ondanks vele Britse pogingen het land er toch bij te krijgen (Hardach, 1977, p. 43; Taylor, 2003, p. 183).

Aanvankelijk wordt het land gepresenteerd als afwachtend (omdat ze nog niet meevochten met de geallieerden). Dit gebeurde in *De Poperingsche Keikop*: “Onkel Sam wordt wel kwaad maar blijft toch flegmatiek” (*De Poperingsche Keikop*, nr. 2, april 1917). Dit korte citaat toont aan dat Amerika de Duitse aanvallen op (Amerikaanse) schepen en andere Duitse oorlogshandelingen ten zeerste afkeurt (Hardach, pp. 35 – 44), maar nog niets onderneemt, al zou dat niet lang meer duren. Dit is zowat de enige keer dat er in deze krant over Amerika wordt bericht.

⁸ De Februarirevolutie heeft vele oorzaken: o.a. jarenlang wanbeleid van de tsaren, militaire tegenslagen tijdens de eerste wereldoorlog, enz. Tijdens deze revolte in Petrograd (het huidige Sint-Petersburg, de toenmalige hoofdstad van Rusland) werd de Tsaar en zijn familie afgezet, het bestuur werd overgenomen door de Russische Provisorische Regering die een democratische staat probeerde te installeren. Deze regering zette de oorlog voort. Op het einde van 1917 vond de Oktoberrevolutie plaats, de opstand van de communisten. Het directe gevolg was dat Rusland uit de oorlog stapte en het Oostfront in elkaar stuitte (Fitzpatrick, 2008, pp. 44 – 60).

Deze revoluties vulden de geallieerde landen met angst: in de frontkrantjes verschenen er verschillende berichten over de Duitsers, die nu al hun pijlen kunnen richten op het Westfront. Rusland werd bij voorbaat al beschuldigd van een nederlaag die er uiteindelijk niet zou komen (dankzij de hulp van de Amerikanen).

De meeste berichten over Amerika zijn afkomstig uit *De Legerbode*. Aanvankelijk werd er nauwelijks bericht over hen (al is het mogelijk dat enkele berichten niet werden opgenomen vanwege de selectie van de onderzochte exemplaren van deze krant). Over de duikbotenoorlog, die er uiteindelijk voor zou zorgen dat de Verenigde Staten zouden deelnemen aan de oorlog, wordt uitvoerig bericht:

De Duikboten-Oorlog tot het Uiterste

Wij hebben reeds enige artikelen gerept over de laatste nota die Duitsland aan de Verenigde Staten ... heeft gezonden, om hen te berichten dat het vanaf 1 februari den volledigen blokus ter zee instelde ... en dat het zonder onderscheid al de vijandelijke of neutrale schepen zou torpederen die varen in het gebied dat dit land beweert te verdedigen. (De Legerbode, nr. 379, 6 februari 1917)

Net als bij andere oorlogshandelingen van de vijand, tilt de redactie van *De Legerbode* zwaar aan dit besluit. Dit blijkt uit de zwaarwichtige taal van deze passage, die uit één lange zin (ca. 75 woorden) bestaat. Het gebruik van opsommingen is een versterkende factor (De Smedt, 2003, p. 282). Ook de rest van het artikel bevat meerdere van dergelijke lange zinnen. Daarnaast toont de lengte van het artikel het belang aan: bijna de gehele voorpagina van die krant wordt hieraan besteed (Conboy, 2007, p. 74 – 75). Dit artikel is het laatste van de verschillende berichten die Amerika als ‘afwachtend’ afschilderen. Men kan dit Duitse telegram immers interpreteren als een oorlogsverklaring, wat de toenmalige Amerikaanse president Woodrow Wilson ook deed:

Een der gewichtigste gebeurtenissen van dezen krijg heeft zich voorgedaan. Wegens de verontwaardiging verwekt in de Vereenigde-Staten [sic], door het Duitsch besluit ... heeft de heer Wilson een krachtdadige beslissing genomen, ... namelijk: *de afbreuk van de diplomatische betrekkingen met Duitschland en Oostenrijk ... Meteen werden de in de Vereenigde-Staten geïnterneerde Deutsche schepen aangeslagen*. (De Legerbode, nr. 379, 6 februari 1917)

Dit besluit vervulde de geallieerden met blijdschap. Men mag immers niet vergeten dat er in Rusland interne twisten waren (zie eerder) die mogelijk het einde van het Oostfront zouden betekenen. De hulp van de Verenigde Staten zou onontbeerlijk zijn mocht dit front ophouden te bestaan: Duitsland kon zich dan met heel haar leger op het Westfront richten. Vanaf nu word het land als een belangrijke helper en dappere vechter voorgesteld. Dit gebeurt op een gelijkaardige manier als bij de Britten en de Russen (voor de revoluties): opsommingen van

het aantal gedode vijanden en krijgsgevangenen, gebruik van cursieve en/of vetgedrukte tekst, een bombastische toon, enz.:

Ten W. van Montdidier, namen de Amerikaansche troepen *op schitterende wijze, op een front van 2 km., den uitsprong van Cantilly in en het dorp Cantilly, sterk ingericht door de Duitschers, 170 gevangenen en materieel buit makend.* (De Legerbode, nr. 579, 1 juni 1918)

Besluit:

Over de verschillende deelnemende landen van de oorlog wordt er op een gelijkaardige manier bericht. Vooral *De Legerbode* hemelt de bondgenoten op door cijfers te geven van het aantal krijgsgevangenen (cijfers die mogelijk overdreven zijn), het gebruik van cursieve en/of vetgedrukte tekst, een bombastische toon, enz. Zolang een land meevecht aan de geallieerde zijde wordt het door de officiële legerkrant verheerlijkt. Dit is het geval met Amerika en Rusland. *De Poperingsche Keikop* is genuanceerder in haar berichtgeving. Deze krant schuwt het gebruik van ironie en sarcasme niet, en gaat niet zo ver in het ophemelen van de bondgenoten. Ook de cijfers zijn – voor zover de krant cijfers geeft – niet zo overdreven als in *De Legerbode*.

De frontkrantjes

Op *De Legerbode* na, schetsen zowat alle frontkrantjes een dubbel beeld van zichzelf. Enerzijds stellen ze zichzelf voor als een belangrijke en erg gewaardeerde tussenpersoon, als bringers van belangrijke informatie en ontspanning. Anderzijds geven de redactieleden aan dat de krantjes een lastpak zijn voor hen vanwege het vele werk en de vele tijd die nodig zijn en de vele moeilijkheden die moeten overwonnen worden (zie ook Torfs, 1981, p. 13).

Beide beelden sluiten wel aan bij elkaar: ze komen vaak samen voor, en ondanks de vele moeilijkheden waarmee de redactieleden moesten afreken, probeerde men de krant wel te laten verschijnen: de vele bedankbrieven, waaruit ook geregeld stukjes werden gepubliceerd, maakten waren een teken van erkenning (zie eerder: ontstaan en onthaal van de frontkrantjes).

Beide beelden werden op een gelijkaardige manier gevormd. Vooral het feit dat de oproepen werden herhaald is een belangrijk *framing device* (Lams, 2010, p. 105): in bijna elk exemplaar van elke krant werd meegedeeld hoe moeilijk het was om de krant gedrukt te krijgen en hoe duur alles wel was, soms werd de prijs van de totale oplage per uitgave weergegeven. Dit

gebeurde in combinatie met cursieve of vetgedrukte tekst, uitroepen en modale (hulp)werkwoorden (vooral epistemische modaliteiten die noodzaak uitdrukken: Conboy, 2007, pp. 62 – 64; Lams, 2010, pp. 107 - 108).

Ook het gebrek aan informatie werd geregeld aangekaart. *De Leeuwnaar*, het krantje voor soldaten uit Zoutleeuw, publiceerde een roze pamfletje bij haar tweede nummer om de lezers op te roepen zoveel mogelijk informatie naar de redactie op te sturen (zie bijlage 5):

Wie moet daaraan meewerken? ALLE SOLDATEN die schrijven kunnen en iets te vertellen hebben. Dus, ook onze eenvoudige jongens moeten *regelmatig* aan ons blaadje medewerken.

...

Wie nieuws krijgt uit de streek, wie nieuws kent, aanzie het als eene *plicht* om dit mede te delen. *Het nieuws uit de streek*, moet onze beste en duurbaarste rubriek zijn. (De Leeuwnaar, pamflet bij nummer 2, april 1917)

Bovenstaand voorbeeld gebruikt vraag en antwoord en benadrukt via een andere typografie dat de lezers moeten meewerken (Conboy, 2007, p. 74): zonder de hulp van de lezers zal de krant niet kunnen verschijnen. Er is ook een parallellisme te bemerken (wie nieuws krijgt, wie nieuws kent), wat ook de noodzaak tot hulp versterkt (De Smedt, 2003, p. 282). De kranten waren erg dankbaar voor deze hulp, ook voor de nodige materiële steun en drukten ook vaak hun dank uit. Soms kwam een krant wat origineler uit de hoek:

“*Woorden wekken, voorbeelden trekken.* – Tot onze groote voldoening melden we dat onze oproep tot geldelijke hulp weerklink gevonden heeft en we laten met genoegen de namen volgen van onze ondersteuners”. (Ons Sinjorenblad, nr. 8-9)⁹

Rijm en een variërende typografie zijn enkele retorische hulpmiddelen die gebruikt worden bij het vormen van frames (Berger, 2011, p. 84; Conboy, 2007, p. 74). De meeste berichtjes waren echter niet zo grappig opgesteld, maar leken op wanhopige smeekbedes, soms in vraagvorm (onderstaand voorbeeld is een retorische vraag; de auteur is luidop aan het piekeren over de moeilijkheden om zo de lezers aan te sporen geld te storten: De Smedt, 2003, p. 287):

Sommige jongens vragen ons artikels van letterkundigen aard op te nemen. ... Hadden we maar ‘nen hoop geld om ons blad te verdubbelen, dan zou ’t gaan; doch 100 fr. per maand, waar gaan we die halen? We moeten na elke verschijning al goede ontvangsten doen om weer voor de volgende maal zaad in ’t bakske te hebben. (Ons Sinjorenblad, nr. 14-15)

⁹ Opmerking: *Ons Sinjorenblad* werd niet gedagtekend, de exacte publicatiedata van de krant zijn niet geweten (Verbouwe, 1923, p. 22). Waar mogelijk wordt er wel uitgedrukt wanneer de krant vermoedelijk verscheen. Deze data zijn gebaseerd op de inhoud van de krant.

Dit voorbeeld toont zowel de moeilijkheden waarmee de redacties moesten afrekenen, maar geeft ook aan dat de lezers de krant erg waarden en vragen bepaalde zaken op te nemen. Geregeld werden er passages of citaten uit de bedankbriefjes van lezers opgenomen, ook een belangrijk retorisch *device* (Conboy, 2007, p. 74):

Dank om de Keikoppen, die ge mij opstuurdet [sic]; ze zijn mij allen om ter best gekomen; en 'k zit er in te peuzelen, als de kinders, die in de gazet het « Faits divers » verslinden. (De Poperingsche Keikop, nr. 14, 15 december 1917)

Besluit:

De krantjes schetsen een dubbel beeld van zichzelf, namelijk als brenger van vreugde gedurende de oorlog en als een lastpak voor de makers. Ze doen dit aan de hand van cijfermateriaal (voornamelijk om de kosten uit te drukken), (retorische) vragen, citaten, enz.

Het beeld van de vijand

Het beeld dat de krantjes van de vijand schetsen is niet bepaald rooskleurig. Alle krantjes bevatten vele berichten die de Duitsers in een slecht daglicht plaatsen. Deze voorbeelden worden ook geregeld herhaald.

Dit beeld bestaat uit meerdere deelframes: de vijand is laf, hij is dom, hij is streng en een monster (dit bevat elementen van dehumanisering), hij leidt aan grootheidswaanzin en de vijand is schuldig aan de oorlog. Al deze beelden samen bevatten impliciet ook een rechtvaardiging voor de oorlog: het geeft de soldaten een reden om jarenlang te vechten, hun familie leeft immers onder het Duitse juk. Ook hier speelt er een grote propagandacampagne, die vooral uitgaat van *De Legerbode*: “Duitsland is door en door slecht en het is door het Duitse imperialisme dat de Belgen het dierbare vaderland hebben moeten achterlaten in 's vijands handen.”

Volgens Helaers mondt de agressie van een partij (dus niet noodzakelijk een heel land) uit in wederzijdse haat en gevechten. Deze duren voort tot er een wapenstilstand wordt ondertekend of tot een van de partijen wordt overwonnen. De soldaten (zowel Duitsers als geallieerden) willen niet vechten, zij blijven liever thuis om hun familie te beschermen. Zij worden echter gedwongen ten strijde te trekken door hun “burgerplicht”. De overheden proberen er dan ook alles aan te doen om de moraal hoog te houden en de soldaten te laten vechten via een

uitgekiende mediacampagne: *De Legerbode* speelde een enorme rol in het creëren van een slecht vijandsbeeld. De basis hiervoor is de angst die tot grote proporties wordt opgeblazen, een angst die moet worden weggenomen. Een ander element is het creëren van een enorme haat tegen de vijand (Helaers, 1989, pp. 57 – 59).

De krantjes in andere landen deelden dit beeld, geregeld wordt er gesproken over het Duitse imperialisme en “het arme en dappere België” dat probeerde de Duitsers te weerstaan. Zij haalden hier de rechtvaardiging voor de oorlog (Helaers, 1989, pp. 59 – 60; Taylor, 2003, p. 176).

De andere frontkrantjes nemen ook geregeld berichten op over de (wan)daden van de Duitsers, maar bliezen deze niet altijd op; de toon van de berichten in de “gewone” frontkrantjes is veel gematigder en zelfs objectiever: het gaat vooral om berichten over het thuisfront (die vaak wel een waardeoordeel bevatten). Dit wil natuurlijk niet zeggen dat men er vrede mee nam, de vijand blijft de gehate en de redacteurs zetten dit geregeld in de verf.

In tegenstelling tot de eerder aangehaalde thema's, wordt er bij het vijandsbeeld wel geregeld beeldspraak (metaforen en metonymieën: Berger, 2011, p. 55; De Smedt, 2003, pp. 285 - 286) gebruikt. *De Leeuwenaar* noemt de vijand enkele keren “de wilde beest” (bijvb. nr. 1, maart 1917), een beeld dat ook in *De Poperingsche Keikop* voorkomt: “En spijs verdubbelde woede en reuzengeweld geraakte 't briesende monster den Yser niet over” (*De Poperingsche Keikop*, nr. 2, april 1917). Een enkele keer wordt de bezetter ook afgeschilderd als ongedierte of als een ziekte (o.a. *De Leeuwenaar*, nr. 4, juni 1917). Ook is er geregeld sprake van “het Pruisisch imperialisme” en “de daden van de Pruis”. Dit zijn metonymieën, specifiek een zogenaamd “pars pro toto”, waarbij een deel gebruikt wordt om het geheel aan te duiden (De Smedt, p. 285), in dit geval verwijst men naar het gehele land via de deelstaat. Dit is niet voor niets, het oude Pruisen stond bekend om haar imperialisme en dominantie, deze deelstaat heeft lang een voortrekkersrol gespeeld in Duitsland (tot deze deelstaat werd ontbonden na de Tweede Wereldoorlog: Moran, 1996, pp. 373 – 374). “Pruisen” heeft daarom ook een geladen negatieve betekenis.

Ons Sinjorenblad was vrij origineel met het bedenken van scheldnamen. Een enkele keer noemen de redacteurs Duitsland “Moffrika”, wat mogelijk naar Afrika alludeert (nr. 4). Andere scheldnamen zijn “zuurkoolvreters” (een allusie op de “sauerkraut”), “ratten” (“Vreemde ratten rolt uw matten”, een metafoor: *Ons Sinjorenblad*, nr. 4), “kettersch

gebroed” (nr. 1), enz. Alle kranten, ook *De Legerbode*, noemen de vijand ook geregeld “moffen”. Vanwaar deze benaming komt is niet geweten, hierover doen er verschillende verhalen de ronde. Een mogelijkheid is dat Duitsers die in de 17de eeuw in het gebied aan de Nederlandse grens woonden zichzelf “Muff” noemden en hun streek zelfs “Muffrika. Dit zou dan door de Nederlanders zijn overgenomen en nadien ook door Vlamingen. Beide termen hebben pas in de loop van de 18de of 19de eeuw hun negatieve connotatie gekregen (Wikipedia.org/wiki/Mof).

Het gebruik van scheldwoorden was een veel gebruikte strategie om de haat tegenover de bezetter weer te geven, en zoals blijkt waren sommige vrij origineel. Het gaat zeer vaak om metaforen of metonymieën.

Scheldwoorden waren niet de enige manier om de vijand zwart te maken. In zowat elke krant wordt er gesproken over de Duitse wandaden. *De Poperingsche Keikop* vormt hier een beetje een uitzondering op omdat de stad niet bezet werd (zie eerder). De krant werkte wel mee aan de haatcampagne tegen de Duitsers; er verschenen wel veel artikels bommen die de stad troffen. In de krant verschenen er ook enkele artikels over de Duitse verwaandheid en grootheidswaanzin:

Denk niet dat Deutschland ... dezen oorlog uit genotzucht betracht heeft. Het Duitse volk, heeft in dezen oorlog toegegeven omdat het docht dat zoo het de oppermacht, het overwicht in Europa verkreeg, het daarmee ook het geluk verkreeg. ... Het Duitse volk was een groot volk ... hoe laffe vijanden zij thans ook zijn. Doch eenige doorslepen mannen hebben de eigen grootheid naar verwaandheid en houeverdigheid doen overgaan en dan is de oorlog ontstaan met de eerste gedachte van grooter en machtiger te worden maar terzelvertijd voorspoed en gelukkiger op maatschappelijk gebied. (De Poperingsche Keikop, nr. 5, 15 juni 1917)

De opsommingen en toch wat zwaarmoedige taal uit deze brief vallen op. De soldaat die deze brief schreef tracht voor zichzelf (en mogelijk ook voor anderen) de oorlog te verklaren. Er wordt zelfs nog enig respect voor de vijand getoond via een tegenstelling (vroeger een groot volk, nu een laffe vijand die leidt aan grootheidswaanzin: Lams, 2010, p. 105). De tegenstander wordt zelfs expliciet laf genoemd. Deze getuigenis is past dus perfect in de haatcampagne tegen de Duitsers.

Een voorbeeld van de Duitse wandaden zijn de vele berichten over de ontvoeringen en de gevangennemingen van personen (vaak zonder duidelijke reden) en het deporteren van gevangenen:

Uit een brief. – Mijne familie stelt het heel goed, doch mijn schoonbroeder zit voor 't oogenblik in de Begijnstraat te boeten voor het drukken van verboden en ongecensureerde bladen. Wat een eer hé! (Ons Sinjorenblad, nr. 10-11)

In de Begijnstraat in Antwerpen was een door de Duitsers geleide gevangenis, waar “opstandige elementen” werden vastgehouden. Uit de krant kan afgeleid worden dat het een teken van dapperheid was om daar enige tijd te hebben verbleven. Dit wordt hier met een sarcastische sneer duidelijk gemaakt (Berger, 2011, p. 83). Personen die veroordeeld werden tot een langere gevangenisstraf werden meestal naar Duitsland weggevoerd, vaak als dwangarbeider. Sommige berichtjes zijn erg kort en bevatten geen verdere informatie: “Is door de moffen naar Duitschland gevoerd: Mijnheer Corneel Possemiers, Vredestr., 92, reden onbekend” (Ons Sinjorenblad, nr. 10 – 11). Andere zijn uitvoeriger:

De ontvoeringen. – De mannen, behalven de ontslagene, van 50 tot 55 jaren, werden om 3 uren van den nacht medegevoerd naar Duitschland. Ze gingen allen, het paksken op den rug in de kerk, waar vrouwen, ouderlingen en kinderen weenden dat het hartverscheurend was om zien ; jammer zijn ons het juiste getal en hunne namen onbekend. (De Leeuwenaar, nr. 1, maart 1917)

Deze ontvoeringen en gevangennemingen worden wat afgeschilderd als een laffe en ook monsterlijke daad. Dit wordt hier ook versterkt door de sfeer van het bericht. De krantjes laten uitschijnen dat het onnodig is om de mensen nog meer te kwellen met allerlei straffen, terwijl er zoveel familieleden aan het front vechten. Een versterkende factor is het aangereikte cijfermateriaal: in sommige artikels wordt het aantal gevangen mensen genoemd en/of de leeftijd van deze personen. Soms wordt ook de duur van hun straf uitgedrukt. Cijfermateriaal is een belangrijk en vrij veel gebruikt *device* om de bezetter zwart te maken (Conboy, 2007, p. 74). De Duitsers loven ook grote beloningen uit voor mensen die vrijwillig gaan Duitsland om te werken. Vele Belgen weigeren echter (het zou een daad van collaboratie zijn als ze instemden, zie verder). Het gevolg is dat ze gevangen genomen worden en als vee afgevoerd worden:

Op 15 November 1916, waren er reeds ongeveer 100,000 Belgen ontvoerd

... Uit al de berichten die er werden ontvangen blijkt op hoe wreede wijze de rekruteering, de keuze, het inladen en vervoeren van de ontvoerden geschiedt. Men gaat te werk alsof men met paarden voor eene markt te doen had.

De houding van de Belgische arbeiders is werkelijk heldhaftig : ondanks hun lijden en verlokking van hoge loonen, weigert de groote meerderheid de verbintenis van zoogezegd

vrijwilligen arbeid te ondertekenen die men hun voorlegde, en die men hun de keuze liet te teekenen of ontvoerd te worden. (De Legerbode, nr. 351, 2 december 1916)

Bovenstaand voorbeeld komt, net als volgend voorbeeld, uit *De Legerbode*. De krant prijst enerzijds de dapperheid van de Belgen die weigeren te collaboreren. Uit het artikel blijkt ook dat de regering verontwaardigd is over deze Duitse wandaad en het afkeurt in harde bewoordingen. De Duitsers behandelen werkweigeraars letterlijk als vee. Hoewel de artikels van *De Legerbode* vaak overdreven waren om zo een sterk “wij – zij” te creëren (wij zijn de goeden, de slachtoffers, zij zijn de slechten; dit komt zeer veel voor, vooral in *De Legerbode*: Lams, 2010, p. 106), toch waren deze waarheidsgetrouw. Ook in de zuivere frontkrantjes verschenen dergelijke artikels. Het gebruik van cijfers, de bombastische toon en de opsommingen en de vergelijking met een veemarkt dragen allemaal bij tot het negatieve vijandsbeeld.

Prof. J.-A. Van Hamel, leider van *De Amsterdammer*, heeft volgend bericht aan het blad *Vrij België* gericht:

« De wegvoering van de duizenden Belgen zie ik aan met verbeten weerzin.

« Weerzin tegen de laatdunkende ruwheid waarmede hier de Duitscher een bezette natie uiteenrukt; eene natie die wij, Noordelijken, steeds aan het onze zo nauw verwant voelen.

« Weerzin echter ook over de nieuwe schoffeering van het recht. (De Legerbode, nr. 351, 2 december 1916)

Bovenstaand voorbeeld bevat verschillende *devices* die de ontvoeringen van Belgen in een slecht daglicht plaatsen. Het belangrijkste is het feit dat een Nederlands geleerde, dus een externe partij, geciteerd wordt en dat hij zich uitdrukt in heftige bewoordingen en een bombastische stijl (Conboy, 2007, pp. 74 – 75; Lams, 2010, p. 106). Het hele artikel geeft de lezer ook het gevoel dat de oorlog gerechtvaardigd is: Duitsland heeft immers België geschonden en is dus schuldig aan de oorlog. De Duitse schuld en de rechtvaardiging van de oorlog komen zelden expliciet naar voren, maar zitten vervat in de vele berichten over de wandaden, zoals ook in volgend voorbeeld:

Veel hebt gij, vrienden, wellicht reeds geleden sinds het losbreken der vijandelijkheden ... en in 't verschiep ziet ge reeds de harde slagen welke ge nog zult hoeven leveren vooraleer de wilde beest ligt neergeveld welke het aandurfde uw land te vertrappen, uwe huizen te verbranden en uwe families uit te hongeren. (De Leeuenaar, nr. 1, maart 1917)

Dit voorbeeld bevat, naast een metafoor, ook kort de misdaden van de bezetter. Deze passage heeft een geladen stijl en bevat een opsomming van wat door de Duitsers werd aangetast, nl. het land, de huizen en de families (Lams, 2010, pp. 104 – 105). Het beeld van de vijand in dit voorbeeld is dubbel (Lams, p. 105): enerzijds is de bezetter laf, hij valt weerloze mensen lastig op allerlei manieren terwijl de volwassen mannen niet thuis zijn om hun familie en bezittingen te beschermen. Anderzijds wordt de vijand als erg wreed voorgesteld, net omdat hij op een dergelijke onvoorstelbare manier tekeer gaat. Bovendien bevat de opsomming een rechtvaardiging van de oorlog, de krant lijkt te willen zeggen “kijk eens wat de Duitsers daar allemaal doen, laten we hard ons best doen om ze zo snel mogelijk weg te jagen”.

De maatregelen die de Duitse overheid nam vallen ook niet in goede aarde, af en toe wordt er bericht over de onzinnige beslissingen. Zo is er kritiek op de Duitse censuur:

In Antwerpen verschijnt er geen enkele oude gazet meer, ze zijn alle gestraft. Het Handelsblad, ... Eerst was de Gazet van Antwerpen gestraft voor eene maand. Op de censuur was iets uitgeschrabd hetwelk niet mocht geweten worden en daarvoor moest eene opene plaats blijven, doch men had het dan maar best gevonden het in een soort druk te schrijven dat men naar het licht moest houden. Dit was de Duitschers ter oor gekomen en daarvoor werd ze alsdan gestraft. (Ons Sinjorenblad, nr. 14-15)

Maar vooral de vele opeisingen en bijbehorende huiszoekingen worden geregeld bekritiseerd op harde en/of verontwaardigde toon:

Vremde. – ... Bijna al de paarden, die nog overgebleven waren, zijn opgeëischt of gebrandmerkt. De pachters zijn alzoo genoodzaakt met koeien, ossen en stieren hunne akkers te bewerken ; want voor een achttienmaander durft men tot 3,500 fr. vragen. – Men vreest nu ook nog de opeïsching van alle koperen huis – en keukengerief. (De Legerbode, nr. 338, 2 november 1916)

Brief van 4-6-17. – Alles is verschrikkelijk duur. Wij wachten op u en houden moed. De Duitschers hebben al het koper aangeslagen : lusters, marmitten kookketels, enz. Tegen een spotprijs worden bedden en beddelakens door de Moffen weggehaald en op hunne wagens gesmeten. (Ons Sinjorenblad, nr. 16-17 (vermoedelijk augustus 1917))

Deze informatie is ook afkomstig uit brieven van achterblijvers, het tweede voorbeeld is zelfs een citaat uit een brief, de schrijver (of schrijfster, het citaat werd niet ondertekend, mogelijk om Duitse represailles te vermijden mocht de bezetter de krant toevallig in handen krijgen) uit zijn of haar verontwaardiging over deze daad van de bezetter.

Zoals gezegd is de creatie van een negatief vijandsbeeld een belangrijk onderdeel van de anti-Duitse propaganda van de overheden, iets waaraan ook de zuivere frontkrantjes meewerkten. Volgens Helaers lieten de makers van *De Legerbode* zich aanvankelijk wat meeslepen in de haatcampagne van de bondgenoten tegen de bezetter. Vele van de gruweldaden die in *De Legerbode* beschreven staan werden verzonnen om zo de soldaten te mobiliseren en de moraal hoog te houden. Ook gebeurde het vaak dat de gruwelen erg overdreven werden. In latere nummers (dewelke onderzocht werden, de eerdere nummers werden niet onderzocht om zo de vergelijking met de zuivere frontkrantjes toe te laten, zie eerder) werd dit wel wat afgezwakt en werd een vrij stereotiep vijandsbeeld gecreëerd: de vijand is een barbaar, hij is niet menselijk en heeft geen beschaving, zaken die de geallieerden wel hebben (Helaers, 1989, pp. 59 – 64). Het beeld dat in de onderzochte nummers naar voren komt sluit aan bij Helaers' these: de vijand wordt vaak als een barbaar voorgesteld. Bovendien komt dit beeld ook naar voren in de zuivere frontkrantjes.

Globaal gezien kan er gesteld worden dat het negatieve vijandsbeeld in de frontkrantjes erg gelijkend is, alle krantjes gebruiken ook ongeveer dezelfde *framing devices*, wat ook een mogelijke wederzijdse beïnvloeding doet vermoeden. De zuivere frontkrantjes werkten mee aan de haatcampagne om de moraal van de soldaten hoog te houden, het is minder deel van een grote, nationaal geregisseerde campagne. Bovendien was het de krantjes door de censuur verboden om berichten te publiceren die nefast waren voor de moraal van de soldaten (Bulthé, 1971, pp. 93 – 95).

Het oorlogsbeeld

Niet alleen het vijandsbeeld is negatief, de krantjes schetsten ook slecht beeld van de oorlog. Een beeld dat veel voorkomt is dat de oorlog zinloos is. Dit laatste beeld is wat tegengesteld aan de gerechtvaardigde oorlog, maar komt toch veel voor. De mensen werden wat ontmoedigd door de oorlog: ze wilden wel dat de vijand verdreven werd en dat de geallieerden wonnen, maar lijken zich, zeker na twee/drie jaar oorlog, de vraag te stellen of het nodig was dat er zoveel slachtoffers vielen. Zo zijn de vele dodenlijsten een teken van de zinloosheid van de oorlog, al worden dit wel voorgesteld als een dapper iets; zoals bijvoorbeeld de rubriek “Stierven voor het Vaderland” uit *De Leeuwnaar* of “Vielen op het eereveld” in *Ons Sinjorenblad*. *De Poperingsche Keikop* ging hierin nog wat verder: in latere nummers drukte de krant, naast de dodenlijsten, ook foto's af van de gesneuvelde dorpsgenoten. Soms werd hier ook de leeftijd bij vermeld; vele jongens waren nog geen

twintig jaar oud. Hoewel hier niet verder op werd ingegaan, is het weergeven van de leeftijd in combinatie met een foto toch veelzeggend: de makers van de krant drukken zo uit dat het een nutteloos verlies van leven is, een jongeling met nog een heel leven voor zich kan zijn leven niet meer leiden vanwege de grootheidswaan van de Duitse Keizer. *De Keikop* wijdt hier ook een artikeltje aan:

O wreede dood! Wat al Jongelingen als onze JULIEN, deugdzaame, frissche en bloeiende Jongelingen hebt gij weggerukt! Wat al droefheid en lijden in ons Vaderland! (De Poperingsche Keikop, nr. 4, 1 juni 1917).

Bovenstaand voorbeeld is representatief voor alle Belgische frontkrantjes en drukt de moedeloosheid van de mensen uit via verscheidene uitroepen (“exclamationes”, een retorisch hulpmiddel, Conboy, 2007, p. p. 74), net als het fatalistische taalgebruik (Lams, 2010, p. 104). Er verscheen nog een ander artikel in *De Keikop*, de getuigenis van legeraalmoezenier Vanneste (tevens medeoprichter van deze krant):

Nooit zag ik stichtender, stiller afsterven dan dit van eenen jongen, pas negentien jaar oud ... maar hij, een kind nog bijna, leed als een martelaar met den moed van eenen held. (De Poperingsche Keikop, nr. 12, 1 en 15 november 1917)

In deze pakkende getuigenis wordt de zinloosheid weergegeven door het nadrukkelijk vermelden van de leeftijd en via het tussenzinnetje “een kind nog bijna”: de schrijver stelt zich de zin van de oorlog in vraag omdat er erg jonge mensen naar het front en een zekere dood gestuurd worden.

Ook de vele artikels over het menselijk leed zijn een teken van de zinloosheid van de oorlog. In *De Poperingsche Keikop* zijn dit bijvoorbeeld de vele artikels van het Duitse artillerievuur die de stad geregeld treffen en vele burgerslachtoffers maken:

In de laatste bombardementen kreeg onze stad er nogal geweldig van: Zwarte stukken waren aan 't vernielen; natuurlijk meestal zonder militair nut. Hun moordend staal doodde nog vijf burgers, waaronder *Wed. Cyriel Bonduwelle en zoon, Vrouwe Charles Nollet*. De kapel van 't bisschoppelijk Collegie werd erg beschadigd – ook nog 't oude mannenhuis, het huis van M. Verscheure, Wed Polley, M. Allard en menige andere. (De Poperingsche Keikop, nr. 5, 15 juni 1917)

Dit voorbeeld bevat enkele veel voorkomende *devices* om de zinloosheid weer te geven, waaronder opsommingen van de slachtoffers en de materiele schade, in dit geval is dit een

exemplificatie. Zonder deze voorbeelden te geven heeft het artikel weinig of geen kracht (Berger, 2011, p. 83). Ook het gebruik van cursieve tekst draagt bij tot dit frame in dit voorbeeld: een andere typografie valt op, het trekt de ogen van de lezer als het ware naar dat stukje tekst, waardoor dit de boodschap versterkt (Conboy, 2007, p. 74).

De krantjes namen ook enkele passages op van brieven van het thuisfront (die door de soldaten werden doorgestuurd naar de redacties of brieven die gericht waren aan een van de redactieleden: Bulthé, 1971, p. 54). Deze bevatten vaak informatie over de daden van de bezetter en informatie over de algehele toestand thuis. Vaak bevatten deze ook weeklanken over de duur en zinloosheid van de oorlog:

Ach, papa lief, waren die nare tijden toch voorbij! ... waren we zoals voor een paar jaren weer vereenigd om samen lief en leed te delen. ... o, 't is immer leed als als men zonder zijn leidsman en zijn steun moet voortleven. Zal er dan aan die grijze kwaal (de bochen) geen einde komen? (De Leeuenaar, nr. 4, juni 1917)

Deze directe getuigenissen zijn, zoals gezegd, een belangrijke middel om beelden te vormen. Dit concrete voorbeeld bevat enkele exclamations die de wanhoop van de schrijfster (Irma, een achternaam werd niet genoemd) uitdrukken. Daarnaast is er een (retorische) vraag, waarop de schrijfster (en vermoedelijk ook de bestemming) het antwoord schuldig moet blijven. Dergelijke vragen zijn ook een krachtig middel om – in dit geval – de wanhoop en de zinloosheid van de oorlog uit te drukken (De Smedt, 2003, p. 287).

Ook de rechtvaardiging van de oorlog komt vrij veel naar voren, zij het zelden expliciet. Eerder werd al vermeld dat de vele en herhaaldelijke berichten over de Duitse wandaden beschouwd kunnen worden als rechtvaardiging van de oorlog. Ook artikels die over de Duitse inval berichten zijn een rechtvaardiging van de oorlog: de makers van de krantjes laten uitschijnen dat Duitsland België heeft geschonden en moet verdreven worden van de vaderlandse bodem.

De krantjes probeerden zo de moraal hoog te houden door de oorlog op verschillende manieren te rechtvaardigen. Dit is ook deel van de eerder vernoemde mediacampagne tegen de vijand. Zo spreekt bijvoorbeeld *De Leeuenaar* enkele keren van “onze heilige zaak” (o.a. nr. 4, juni 1917), de oorlog wordt gerechtvaardigd door deze via een metafoor met de

kruistochten te vergelijken (Berger, 2011, p. 55). Ook *De Poperingsche Keikop* rechtvaardigt de oorlog: “rechtvaardige wraaklust” (nr. 2, april 1917).

’t Geldt het lieve Vaderland, ’t geldt onze lieve Moederstad waar we zoo innig mede vergroeid zijn en daarom ook troosten we ons in de hardste opofferingen. ... Dan zal Poperinghe ons dubbel duurbaar wezen omdat we er voor leden en streden. (De Poperingsche Keikop, nr. 2 april 1917)

Bovenstaand voorbeeld bevat ook een rechtvaardiging van de oorlog. Dit gebeurt onder andere via een parallellisme (’t geldt ... ’t geldt... : De Smedt, 2003, p. 282). Ook wordt er gesproken van de “hardste opofferingen” (hyperbool: De Smedt, 2003, p. 284) en er is zelfs een (toevallige) rijm te ontdekken (“leden en streden”: Berger, 2011, p. 84).

Een ander veel voorkomend en veelomvattend beeld is dat de oorlog een lang en wreed conflict is dat de maatschappij compleet ontwricht. De berichten over de daden van Duitse bezetter kunnen hier ook onder gerekend worden. Een ander veel voorkomend soort artikels zijn prijslijsten. In zowat elke krant worden deze geregeld afgedrukt, ook in *De Legerbode*. Deze informatie is afkomstig uit brieven van achterblijvers. De lezers blijven zo op de hoogte van de levensduurte thuis (Torfs, 1981, pp. 47 – 48):

Huldenberg. – ... Het leven is verschrikkelijk duur geworden. Rijst kost 4 fr. het kilo ; koffie, 9 fr. ; zeep, 8 fr. ; tabak, 6 fr. ; ... kolen, 80 fr. de 1,000 kilo’s.

De boeren hebben het beter, want zij verkoopen alles aan ongehoorde prijzen : Tarwe, 150 fr. de 100 kil. ; rogge, 80 tot 90 fr. ; ... viggens [sic] (twee maand oud), 150 fr. ’t stuk. (De Legerbode, nr. 429, 2 juni 1917)

Dergelijke berichtjes komen erg veel voor, niet alleen in de vorm van opsommingen (wat bovendien een retorisch middel is, net als de exemplificatie: Berger, 2011, p. 83). Sommige brieven bevatten de korte boodschap “alles gaat hier goed maar het leven is erg duur”, zonder meer te zeggen. Het valt ook op dat de prijzen stijgen naarmate de oorlog vordert, maar dat er verschillen zijn per regio. De reden waarom de prijzen stijgen is de oorlog: de Duitsers eisten steeds meer zaken op (zie eerder), en wat er nog was werd daardoor erg duur. Daarnaast waren de meeste fabrieken gesloten, er heerste een erg hoge werkloosheid waardoor de mensen geen inkomen hadden. De fabrieken die wel open waren werkten hoofdzakelijk in dienst van de bezetter:

6 juni 1917 : Zooals het hier gaat, gaat het overal in België. De fabrieken liggen stil of werken onder dwangbeheer. Dus veel werklozen. Aan de haven geen binnenkomende schepen, dus ook geen werk.

In het land weinig of geen productie meer ... dus alle winkels en magazijnen met hun ledige schabben of gesloten. Armoede dus in de zaken en daarbij veel gebrek aan levensmiddelen. In zulke omstandigheden is het niet te verwonderen dat $\frac{3}{4}$ der bevolking leven van hulp en hun eten ontvangen van de reliefcommissie. Men ziet dan ook van smorgens af duizenden mannen en vrouwen gaan doppen. (Ons Sinjorenblad, nr. 21-22 (vermoedelijk april 1918))

Toch moet er genuanceerd worden: de toestand is overal slecht, zelfs in Duitsland. Dit blijkt uit volgende getuigenis van iemand die meerdere jaren in gevangenschap in Duitsland doorbracht:

Gedurende drie jaren ... had ik gelegenheid dit ellendig en tevens beklagenswaardig ras te leeren kennen. ... Rechten bezitten die mensen niet; 't is al plichten en men zou zich in een slavenwereld wanen. ... Hebt ge 'nen Duitscher alleen – soldaat of burger – breng hem op het kapittel der voeding, en oogenblikkelijk, zonder 't minste voorbehoud, legt hij de ontelbare behoeften van het land en zijne stijgende misnoegdheid bloot. (De Leeuenaar, nr. 13, maart 1918)

De auteur van deze getuigenis laat zich niet echt lovend uit over de Duitsers, maar in tegenstelling tot de eerder aangehaalde voorbeelden, beschrijft hij de vijand niet op een manier die haat uitstraalt maar op een haast meelijwekkende toon (Conboy, 2007, pp. 41 – 43; Lams, 2010, p. 104). Ook gebruikt de auteur enkele termen met een negatieve geladenheid zoals “slavenwereld” en “ellendig en beklagenswaardig” (Berger, 2011, p. 55). Dergelijke berichtjes komen een enkele keer voor en geven de lezers de indruk dat het niet alleen thuis is dat de mensen lijden onder de vele ontberingen thuis – getuige de vele prijslijsten en de wandaden van de bezetter. De makers van de krant willen mogelijk, door te citeren uit brieven van voormalige krijgsgevangenen, de soldaten geruststellen: thuis is het nog niet zo slecht. Ook laten ze uitschijnen dat de Duitsers stilaan oorlogsmoe worden (“misnoegdheid”). Dergelijke berichten komen niet zo vaak voor, vermoedelijk om het negatieve vijandsbeeld en de zin om de oorlog verder te zetten niet aan te tasten.

Is er armoede in Duitsland ? – ja, groote armoede. Daar wordt echt honger geleden, veel erger dan in de groote steden van België, immers daar werken de steunkomiteeën heel goed, wat in Duitsland natuurlijk het geval niet is. ... Bittere armoede! ... ‘t Verwondere u dan ook niet dat de soldaten gaarne naar 't front gaan daar zij er goed gevoed worden, en zij verkiezen nog

liever den dood door 't vijandelijk lood dan den honger. (Ons Sinjorenblad, nr. 18 (vermoedelijk oktober of november 1917))

Bovenstaand voorbeeld is een mooie illustratie dat de toestand slecht is in Duitsland. Het toont echter ook aan dat er in België verschillende organisaties bestonden die probeerden het lot van de achtergeblevenen wat te verzachten. Berichtjes hierover zijn legio, ze verschijnen in elke krant. Zo wordt er bericht over fondsen voor oorlogsinvaliden, steunkomiteiten voor de armen, soepbedelingen, enz. en dit zowel aan het front als in het thuisdorp of –stad. De vele berichten hierover tonen aan dat er in België een grote naastenliefde heerst, ingegeven door de oorlog.

De oorlog haalt echter ook het slechtste in de mensen boven. Een enkele keer berichten de kranten over collaborateurs. Ze laten wel uitschijnen dat dit uitzonderingen zijn; de meesten weigeren met de vijand mee te werken en worden “beloond” met allerlei boeten en werkstraffen. Als er dan toch over collaborateurs bericht wordt, gebeurt dit vaak op een wat spottende (sarcastische) en erg denigrerende toon (Lams, 2010, p. 104):

Onze vriend Tubbax heeft een slechte opvolger gehad. In zijn lokaal zit een schilder uit de Driekoningen[straat] (E.B.), welke zijn cliënteel gemaakt heeft bij de Duitschers en waar regelmatig schandelijke braspartijen plaatsgrijpen. (Nog een die moet oppassen als onze Yzermannen terugkomen.) (Ons Sinjorenblad, nr. 16-17)

Voorts kenmerkt dit voorbeeld zich door een eerder zakelijke stijl, al laat de auteur zich negatief uit over de gebeurtenissen in het lokaal: gekleurde adjectieven kunnen een versterkende rol spelen. In dit geval gaat het om een zogenaamd pleonasme, een stijltechniek waarbij een begrip dat al in een woord vervat zit toch wordt uitgedrukt. Hierdoor krijgt het begrip een sterke nadruk (Conboy, 2007, pp. 73 – 76; De Smedt, 2003, p. 284).

De bevolking houdt steeds goeden moed. Ongelukkig treft men hier en daar een verklikker aan: deze staan bij de bevolking op 't zwart boekje en zullen later hunne straf niet ontgaan. (Ons Sinjorenblad, nr. 21 – 22 (ca. april 1918))

Dit tweede voorbeeld over collaborateurs bevat ook enkele *devices*. Zo heeft de term “verklikker” een negatieve geladenheid (Berger, 2011, p. 55). Verder is er een beeldspraak (“zwarte boekje”; De Smedt, 2003, p. 286) en een deontische modaliteit (“zal ... ontgaan”). Deze drukt de wens van de schrijver uit, namelijk dat de persoon die samenwerkt met de vijand gestraft wordt (Conboy, 2007, pp. 62 – 64; Lams, 2010, pp. 107 - 108). Beide

voorbeelden tonen de haat van de bevolking tegen deze mensen, ze worden bijna als zondaars afgeschilderd. Dit is wel te begrijpen, eerder werd al gesproken over de Duitsers die hoge lonen beloofden aan Vlamingen die vrijwillig naar Duitsland gaan werken, terwijl de meerderheid dit weigerde.

Een beeld dat vrij veel voorkomt naar het einde van de oorlog toe en na de oorlog is dat de bevrijding de bringer is van vreugde. Alle bondgenoten kijken uit naar de bevrijding en het einde van de oorlog en drukken deze wens geregeld uit:

Gent. (Bijzondere briefwisseling.) – Sinds 't begin van het offensief hebben wij groot betrouwen en verwachten wij de gebeurtenissen met gelatenheid en moed. Het zijn de laatste stuiptrekkingen, vóór den dood, want hier zijn wij verzekerd dat de Duitschers op zijn; zij hebben aan alles gebrek. (De Legerbode, nr. 615, 1 oktober 1918).

De hoopvolle, bombastische en fiere taal van dit bericht valt op (Lams, 2010, p. 104), het zal wel niet lang meer duren of Gent en de rest van België zullen bevrijd worden. Alle artikels over de bevrijding in zowat alle kranten gebruiken dezelfde toon voor de berichten, maar vooral *De Legerbode* gebruikt erg vaak dergelijke bombastische taal die vol overdrijvingen zit en zelfs vrij literair zijn. Net vanwege dat overdreven taalgebruik lazen de soldaten de krant niet zo graag: alles wordt veel rooskleuriger voorgesteld dan het was (zie eerder: Adriaenssens, 1985, p. 56; Bertrand, 1971, p. 17; Torfs, 1981, p. 17). Dit blijkt ook uit volgend voorbeeld:

Overall bood de vijand hardnekkigen tegenstand ; maar uiteindelijk moest hij wijken onder de onweerstaanbare drukking onzer prachtige strijders. (De Legerbode, nr. 625, 5 november 1918)

Ook de haat tegenover de bezetter wordt geregeld geuit, zelfs in de berichten over de bevrijding:

De bevolking werkte zoo ijverig mee aan deze opzuivering, dat min dan een uur na het vertrek van den laatsten Duitscher, al de opschriften – en God weet hoe talrijk zij waren – verdwenen. De nationale vlag daarentegen wapperde op al de huizen. (De Legerbode, nr. 625, 5 november 1918)

De Vlamingen keken gedurende de hele oorlog erg uit naar de bevrijding, geregeld verschenen er citaten uit brieven van thuis waarin de schrijver/-ster zijn of haar wens uitdrukt

dat de oorlog snel gedaan is en dat de Duitschers snel verdreven moeten worden. Hierbij drukken zij ook de wens uit dat de geallieerden als overwinnaar uit de strijd komen, anders zou de oorlog voor niets zijn geweest en was de oorlog zinloos:

Uit een brief van 12-3-18. – Veel werk is er niet, maar toch hebben vader en uw broer Frans nog vier dagen in de week hunne bezigheid op het fabriek en zoo kunnen wij stillaan toch nog voort. Dan de vaste hoop u weldra terug te zien doet ons moedig het kruis dragen; ook het kranig gedrag van onze jongen aan den Yzer zegt ons dat die hoop niet ijdel is. (Oms Sinjorenblad, nr. 23 (Pinksteren 1918))

Ook de redactieleden uiten de hoop op een spoedige gunstige afloop. Dit had, net als de beschrijvingen van het thuisdorp, tot doel de moraal hoog te houden zodat de soldaten zouden blijven vechten:

Hoe lang nog ?

... Overigens moet de hooggestelde vraag ons niet al te zeer afschrikken. Dat wij regelrecht naar een ons gunstige oplossing gaan zal zelfs een blinde kunnen zien. Sinds een jaar maken de Verbondenen steeds vooruitgang, zonder nog een vinger breede strook aan den vijand af te staan. ... natuurlijk kan de vreeselijke ramp welke intussen zooveel slachtoffers maakt, nog wel een tijdje duren. Doch eens dat het Amerikaansche leger in Frankrijk zal zijn ... dan zal de doods-klok over Duitschland luiden en zal er gerechtigheid geschieden. (De Leeuwenaar, nr. 5, juli 1917).

Via allerlei positieve zaken probeert de auteur van dit artikel de soldaten moed in te spreken. De geallieerden zullen de oorlog winnen, dit hier als een zekerheid afgeschilderd via een tegenstelling (een blinde die kan zien) en via een epistemische modaliteit (“dan zal ... luiden en ... geschieden”: Conboy, 2007, pp. 62 – 64 en 74 – 76; Lams, 2010, pp. 107 - 108).

Besluit:

Het globale beeld over de oorlog is negatief. Dit uit zich op verschillende manieren, zoals verkliekers, een hoge werkloosheid, alles is erg duur, deportaties, enz. Deze berichten worden geregeld herhaald en worden verteld door getuigen. Ook het gebruik van negatief geladen termen komt regelmatig voor.

Toch moet het beeld genuanceerd worden. Ook de toestand in Duitsland is slecht. Dit wordt via verschillende getuigenissen duidelijk gemaakt. Bovendien blijken er in België vele goed georganiseerde organisaties van naastenliefde te bestaan, iets wat de Duitsers in hun thuisland

niet kennen volgens de krantjes. Ten slotte leeft de hoop op een goede afloop, een hoop die wordt versterkt naarmate de oorlog vordert.

Overheden

De krantjes berichten af en toe over de overheden, zowel kerkelijk als burgerlijk. Deze speelden wel een rol in de oorlog of in het leven van de Belgen.

Het is opvallend dat er vanaf oktober 1917 veel bericht wordt over de censurdiensten. Dit is de datum dat deze algemeen werden ingesteld (Bulthé, 1971, p. 75 – 76). Sommige teksten vertonen grote hiaten in de doorlopende tekst, dit zijn de stukken die door deze overheidsdienst werden weggeknipt om allerlei redenen (zie bijlage 3) (zie eerder: inhoud van de frontkrantjes). Bij andere werden (zins)delen weggeknipt, zoals volgend voorbeeld:

In Rusland hutsepot. Dat komt ervan als verschillende willen baas spelen. Kerenski en wie zal het behalen? (De Poperinsche Keikop, nr. 11, 1 en 15 oktober 1917)

Sommige krantjes gaven ook aan dat de censurdiensten delen weggeknipt hebben:

(gecensureerd) Wilskracht (De Leeuenaar, nr. 10, December 1917)

In de literatuurstudie werd reeds vermeld dat de censurdiensten erg streng konden optreden tegen verschillende soorten publicaties. Maar blijkbaar was ze niet altijd even streng. Soms werden hele artikels verboden, soms alleen enkele woorden zoals “Vlaanderen”, “ons lief Vlaanderen”, enz. De krantjes spraken vaak van “moeder censuur” als ze zich beklagden over de werking van deze dienst (o.a. De Poperingsche Keikop, nr. 11, 1 en 15 oktober 1917). Dit is een personificatie van een abstract begrip, het maakt het wat bevattelijker voor de lezer. Het is ook een metonymie: de strenge censurdiensten worden geassocieerd met een strenge moeder. Ten slotte kan met deze uitdrukking ook zien als een vorm van sarcasme, de redacteurs zijn er niet echt mee opgezet en uiten zo hun ongenoegen (Berger, 1993, p. 49; 2011, p. 83). De censuur maakt de auteurs ook wat moedeloos:

Wij zijn hoogst nieuwsgierig te weten of moeder censuur steed met evenveel koelbloedigheid ons schrijven zal verbieden. Doet zij dit met opzet of enkel uit voorzichtigheid? Wij weten het niet. (De Poperingsche Keikop, nr. 20, 1 april 1918)

In bovenstaand voorbeeld drukt de auteur zijn onzekerheid en (ook wel) ergernis uit via een retorische vraag (De Smedt, 2003, 287). Hij lijkt wat moedeloos te worden door de willekeur van de censurdiensten.

In tegenstelling tot de andere krantjes die aan het front circuleerden, vertoont *De Legerbode* geen hiaten. Dit hoeft echter niet te verbazen. Het was immers de krant van de Belgische overheid. Bovendien was William-Henry Marsilly, die aan het hoofd stond van deze krant, ook hoofd van de censuurdienst (Helaers, 1989, pp. 13 – 14).

Af en toe berichten de krantjes over de invloed van de kerk. Hoewel vele mensen hun geloof verloren door de oorlog (Verbouwe, 1923, p. 3), toch was België nog vrij katholiek en de kerk had er nog veel invloed. Dit blijkt o.a. uit de religieus getinte tekstjes die de krantjes opnamen, bijvoorbeeld over de vasten of Pasen:

Onze moeder de H. Kerk gaf ons geboden om zoo onze zaligheid te verzekeren. Het mag herhaald : zonder versterving is het eeuwig geluk onmogelijk. Met die gedachte beziel moeten wij den vastentijd ingaan, gehoorzamen aan onze Moeder de H. Kerk, versterving doen. (De Poperingsche Keikop, nr. 1, maart 1917)

Dit voorbeeld zit vol *devices* die de invloed van de kerk aantonen. Via een plechtstatige taal en enkele epistemische modaliteiten (“moeten ... ingaan en gehoorzamen”, modaliteit van noodzaak; Conboy, 2007, pp. 62 – 64; Lams, 2010, pp. 104 en 107 - 108) geeft de auteur het belang van de vastentijd weer: het is nodig voor onze zielenrust.

De berichten over de invloed van de kerk namen wel af naarmate de oorlog vorderde. De redacteurs hadden blijkbaar meer interesse voor het nieuws van thuis. Er werd enkel korte aandacht besteed aan een kerkelijke feestdag: Pasen, Kerstmis, Allerheiligen en Allerzielen. Deze artikels hadden soms een opvallend grote kop (Conboy, 2007, p. 74), verder werd de lezer er enkel aan herinnerd zijn religieuze plicht te vervullen en de feestdag te vieren:

Mannen! Geen menschelijk opzicht, doe wel en zie niet om. Te huis houdt ge uwen Paschen ... Vergeet niet ... uwen plicht te kwijten. Doe zoals ge thuis deedt [sic] en toon u man. (Ons Sinjorenblad, nr. 21-22 (vermoedelijk april 1918))

Ten slotte verschenen er verschillende berichten over de paus toen hij enkele fel bekritiseerde vredesvoorstellen deed aan het einde van 1917: de paus meende dat iedereen schuldig was aan de oorlog (zie eerder; Bulthé, pp. 55 – 57). *De Leeuwenaar* is zowat de enige krant die probeert de voorstellen van de paus te verdedigen. Zij doet dit door deze uitgebreid toe te lichten (nr. 7, september 1917 en nr. 8, oktober 1917). Verder werd er echter geen gevolg aan gegeven.

Berichten over de koning en het koningshuis en de regering zijn zeldzaam in de gewone frontkrantjes. Het is vooral *De Legerbode* die hierover bericht. En zoals gezegd laat deze het niet na de daden van de koning te verheerlijken op een overdreven en fel patriottistische manier (Helaers, 1989, pp. 49 – 50):

« In deze krisis [sic] van zijne geschiedenis », zegt het grootste Engelsche blad [the Daily Chronicle] (E.B.), « bezit België een Koning die het leven en de gevaren van zijn volk innig tot de zijne heeft gemaakt en ze in alles gedeeld. Koning Albert is een stipt grondwettelijke Koning. Hij is zeer gewetensvol in het volbrengen zijner plichten en niemand is beter ingelicht dan hij over de vraagstukken die de toekomst van België aangaan. (De Legerbode, nr. 325, 3 oktober 1916)

Dit is maar een voorbeeld, de krant nam verscheidene gelijkaardige artikels op. In deze tekst wordt de koning opgehemeld via een citaat uit een Britse krant (Conboy, 2007, p. 74). Daarnaast worden zijn goede eigenschappen opgesomd en gebruikt de auteur een erg bombastische toon (Lams, 2010, pp. 104 – 105).

Vlamingen

Het laatste thema dat naar voren komt in de krantjes heeft te maken met de Vlamingen. De blaadjes schetsen een vrij divers beeld van de Vlaming. Zo is de Vlaming plichtsbewust, onverschillig (door de oorlog, dit komt zelden voor), gelovig (dit beeld omvat ook andere christelijke waarden zoals naastenliefde) en de Vlaming is dapper en volhardend. Daarnaast worden twee andere beelden onder dit thema gerekend, namelijk de Vlaamse kwestie als brenger van tweespalt (zie eerder) wat haaks tegenover de “Union sacré” staat, de tijdelijke politieke eenheid gedurende de oorlog. Ten slotte toont de Vlaming zich ook patriottistisch.

Het beeld dat de Vlamingen (en bij uitbreiding de Belgen) dapper zijn komt geregeld terug. Niet alleen de soldaten zijn dapper, ook de thuisblijvers die de bezetter moeten trotseren. Dit beeld komt voor in alle krantjes:

De houding van de Belgische arbeiders is werkelijk heldhaftig : ondanks hun lijden en verlokking van hoge loonen, weigert de groote meerderheid de verbintenis van zoogezegd vrijwilligen arbeid te onderteekenen die men hun voorlegde, en die men hun de keuze liet te teekenen of ontvoerd te worden. (De Legerbode, nr. 351, 2 december 1916)

Dit voorbeeld uit *De Legerbode* hemelt het gedrag van de achterblijvers op via bombastische taal en een tegenstelling (Lams, 2010, p. 104 – 105): ondanks grote beloningen weigeren de Belgen vrijwillig met de Duitsers mee te gaan.

Ook de soldaten worden geprezen:

Ja, nooit misschien had men gedacht dat die kleine dorpen in een hoekje van Brabant verscholen en van alle groote steden of plaatsen afgescheiden, een heldenschaar aan 't Vaderland zouden bezorgen. (De Leeuenaar, nr. 1, maart 1917)

Dit voorbeeld kenmerkt zich door een ietwat lyrische taal en via een indirecte (retorische) vraag (“nooit had men gedacht...”). Deze retorische vraag is net een sterke bevestiging van het feit dat Zoutleeuw en omgeving ook dappere soldaten heeft (De Smedt, 2003, p. 287). Daarnaast is de term “heldenschaar” een archaïsme (een vorm van ouderwets taalgebruik: Van Dale verklarend woordenboek Nederlands, 2006, p. 53) die alludeert naar het verleden. Een andere manier om de soldaten te eren voor hun dapperheid zijn de vele opsommingen van mensen die onderscheiden werden of de dodenlijsten (die vaak een wat verbloemde titel droegen, zoals “Sterven voor het Vaderland” uit *De Leeuenaar* of “Vielen op het eereveld” in *Ons Sinjorenblad*).

Soms werden ook individuele soldaten geëerd. Dit kon zowel kort zijn, “De zoon van heer Staf Stoop ... is over eene maand roemrijk gesneuveld aan de Yzer” (*Ons Sinjorenblad*, nr. 3). Zijn dapperheid wordt uitgedrukt door het woord “roemrijk”, hij is niet zomaar gestorven of voor niets gestorven.

Sommige portretten waren langer en de betrokken persoon was niet altijd overleden:

LONCIN, Jean, Sergeant, ... voorbeeldig en zeer moedig onderofficier die zich steeds door zijn dapperheid onderscheidde. Werd erg gewond tijdens een hevig bombardement der loopgraven wanneer hij een gevallen makker ter hulp snelde. Hij weigerde het slagveld te verlaten voor hij overtuigd was dat deze laatste behoorlijk verzorgd was. Sinds 22 maanden bleef hij op 't front. (De Leeuenaar, nr. 11, januari 1918)

Dit artikeltje heeft een bondige en levendige stijl, het straalt gewoon de heldhaftigheid van de betrokkene gewoon uit. Hij wordt voorgesteld als een voorbeeld voor zijn strijdmakkers, wat onder andere blijkt uit zijn diensttijd (22 maanden, Conboy, 2007, p. 75) en het gebruik van actionele werkwoorden (Conboy, p. 52 – 53 en 61 – 62). Dergelijke artikeltjes komen in alle krantjes voor, zelfs in *De Legerbode*, en helpen de moraal hoog te houden.

Een ander beeld dat de krantjes schetsen over de Vlamingen is dat ze plichtsbewust zijn. Ondanks alle tegenslagen zullen ze er alles aan doen om hun taak tot een goed einde te brengen. Al moeten de Vlamingen wel af en toe aan hun plichten herinnerd worden. Dit kon op allerlei manieren gebeuren, o.a. via een actioneel werkwoord in de imperatief (“Vergeet niet” en “doe”: (Conboy, 2007, p. 52 – 53) zoals in volgend (reeds aangehaalde) voorbeeld uit *Ons Sinjorenblad*:

Mannen! Geen menselijk opzicht, doe wel en zie niet om. Te huis houdt ge uwen Paschen ... Vergeet niet ... uwen plicht te kwijten. Doe zoals ge thuis deedt [sic] en toon u man. (Ons Sinjorenblad, nr. 21-22 (vermoedelijk april 1918))

Dat de Vlaming plichtsbewust is, wil ook niet zeggen dat hij zijn plichten met plezier vervulde:

De laatste mannen gingen heen, morrend, ja dit is de belgen eigen, gedwongen zelf; doch is er een die niet zijn plicht vervult? (De Poperingsche Keikop, nr. 1, maart 1917)

De tegenzin om ten oorlog te trekken wordt uitgedrukt door het woord “morrend”, een onvoltooid deelwoord (Lams, 2010, p. 107), en door de retorische vraag, die net versterkt dat alle Belgen trouw hun plicht vervullen, al dan niet tegen hun zin (De Smedt, 2003, p. 287). Ten slotte werd deze plichtsbewustheid geregeld opgehemeld; dit gebeurde in alle bladen die aan het front circuleerden. In volgend voorbeeld gebeurt dit via bombastische taal en een amplificatie, een stijlfiguur waarbij synoniemen worden herhaald en elkaar zo versterken (De Smedt, 2003, p. 284):

... rijzen onze dappere Belgische soldaten op als een toonbeeld van onwrikbare plichtsbetrachting en plichtsvervulling. (De Leeuenaar, nr. 14, april 1917)

Een derde beeld dat zeer vaak voorkomt is de Vlaming als een gelovig persoon. Hieronder worden ook de christelijke waarden zoals naastenliefde gerekend. Eerder werd dit al kort aangehaald: er zijn zeer veel artikels geweid aan dit onderwerp:

Halle-Boyenhoven

Er is hier ook een ondersteuningskomiteit werkzaam. De Heer Jules Vanoorléé ... 't Is grootendeels aan zijn onvermoeibaren ijver te danken dat alles hier nog zo goed gaat. Dagelijks kookt men er voor 600 personen soep en driemaal per week bakt men er 800 broodjes of koeken. (De Leeuenaar, nr. 11, januari 1918)

In dit voorbeeld wordt de bezieler van het initiatief geprezen via bombastische taal (“onvermoeibaren ijver”: Lams, 2010, p. 104). Daarnaast toont het gebruik van cijfers de naastenliefde aan: er wordt een beetje opgeschept met de grootte van dit initiatief (Conboy; p. 75). Anderzijds tonen de cijfers ook aan dat de mensen wel nood hebben aan deze hulp, omdat de bezetter zowat alles opeiste zodat de mensen niets meer hadden om te overleven (zie eerder).

Naast de vele initiatieven van naastenliefde wordt de Vlaming als gelovig afgebeeld. Vele krantjes namen religieuze tekstjes op en artikels rond de feestdagen (zie eerder). Dit hoeft niet te verbazen, veel krantjes werden immers opgericht door religieuzen in dienst van het leger (zie eerder tabel 3; Bulthé, 1971, p. 28). Ook volgde er soms een christelijke wens na de aankondiging van een overleden persoon (“God hebbe hunne ziel en geve hem de eeuwige rust”; *Ons Sinjorenblad*, nr. 21-22) en wordt er geregeld bericht over de overledenen die moeten herdacht worden in de gebeden:

(opsomming van de verschillende overlijdens)

Wij verzoeken een klein maar vurig gebed voor al deze afgestorvene vrieden, en bieden aan de beproefde familiën onze beste gevoelens van innige deelneming. (*Ons Sinjorenblad*, nr. 21-22 (vermoedelijk april 1918))

Ten slotte organiseerden sommige kranten bedevaartstochten naar Lourdes. *Ons Sinjorenblad* deed dit bijvoorbeeld. Enerzijds was dit een welgekomen vakantie voor de soldaten, anderzijds is het ook een uiting van het geloof. Het blad publiceerde verschillende berichten hierover onder de titel “Naar Lourdes” (Conboy, 2007, p. 74) en drukte de planning van deze driedaagse “godsdienst oefeningen” af: “eene driedaagse plechtigheid zal plaats hebben ter intentie onzer Antwerpsche soldaten op 24, 25 en 26 mei” (*Ons Sinjorenblad*, nr. 21-22). De krant wekte veel hoop op met deze bedevaart, maar zag zich uiteindelijk genooddaakt alles af te blazen omdat de Belgische regering geen enkele soldaat verlof gaf (*Ons Sinjorenblad*, nr. 23).

Een laatste beeld over de Vlaming is er een van heimwee: hij kijkt met weemoed terug naar de vooroorlogse situatie en lijkt ook te hopen dat dit snel weerkeert. Dit wordt zelden expliciet uitgedrukt, wel vaak expliciet uitgedrukt is de hoop op een goede afloop, zodat de oorlog niet voor niets is geweest.

De weemoed uitte zich vaak in lyrisch taalgebruik (Conboy, 2007, p. 41 – 42). Sommige stukjes zaten vol stijlfiguren en andere retorische hulpmiddelen (Berger, 2011, pp. 82 – 85; Conboy, pp. 74 – 75):

POPERINGHE

... Zoo leerden we als eerste broekventjes bij Meester De Keirsgietter, zoo zongen we vrij en blij in onze jongensspelen, zoo galmde 't vrolijk bij vrienden – en stadsfeestjes. We zongen het en meenden het in volle ernst, maar we gevoelden niet hoe nauw het duurzaam Westerhoekje van Vlaanderen ons ter harte lag. (De Poperingsche Keikop, nr. 2, april 1917)

Dit voorbeeld begint met een parallellisme (“zoo ... zoo ...”: De Smedt, 2003, p. 280; Lams, 2010, p. 105). Ook het gebruik van actionele werkwoorden in de verleden tijd drukt de weemoed uit (Conboy, 2007, pp. 52 – 53; Lams, p. 107). De auteur gebruikt veel dergelijke werkwoorden: enerzijds drukken deze actie uit, anderzijds ook de pijn van de soldaten die alles moesten achterlaten en allerlei gevaren moesten trotseren. Het laatste zinsdeel is ook de overgang naar de rest van het artikel: de toon begint hier al om te slaan van vrolijk naar bedrukt. Naar het einde toe wordt het artikel weer vrolijker, dan uit de auteur zijn hoop op een goede en spoedige afloop.

Dergelijke langere artikels komen echter zelden voor. Meestal beperken de auteurs zich tot enkele korte verwijzingen naar de geïdealiseerde vooroorlogse situatie:

Zalig Nieuwjaar

... Toen we nog thuis waren klonken de gelukwensen ons van alle kanten in d'ooren en we weten dat ze zoo oprecht gemeend waren. Ja! nog steeds doen ze ons deugd, en daarom herhaal ik ze hier aan den Yzer en zeg ik u inniger dan ooit : Zalig en gelukkig Nieuwjaar! (De Leeuwenaar, nr. 11, januari 1918)

Het is begrijpelijk dat er vrij weinig langere artikels over de vooroorlogse toestand werden opgenomen: te veel dergelijke artikels hadden mogelijk een negatieve impact op de moraal van de soldaten. Dit is het laatste wat de redacteurs wilden. Bovendien waren artikels die de moraal aantastten verboden door de censuur (zie eerder: Torfs, 1981, p. 92).

Besluit:

De krantjes schetsen een divers beeld van de Vlamingen: ze zijn dapper, wat blijkt uit de vele lijsten van gedecoreerden en het bombastische taalgebruik bij de beschrijvingen van de daden van Vlamingen. Een ander veel voorkomend beeld is dat Vlamingen erg plichtbewust zijn,

hoewel ze niet altijd zin hebben hun plichten uit te voeren en ze er somtijds aan herinnerd moeten worden. De krantjes noemen de Vlaming ook erg gelovig en sociaal geëngageerd. Dit laatste blijkt uit de vele initiatieven van naastenliefde die worden genomen. Ten slotte blijken de soldaten veel heimwee te hebben naar de vooroorlogse situatie.

Humor

Tot nu toe werd er niets gezegd over het gebruik van humor in de krantjes. De stelling van Van Cauwelaert lijkt echter wel grotendeels juist te zijn: de krantjes gebruiken niet zoveel humor. Hij lijkt echter te suggereren dat er geen humoristische elementen in de frontkrantjes te vinden waren, wat overdreven is: Berger stelde dat er overal humor te vinden is (Berger, 1993, 1993, p. 1; zie eerder). Dit zal blijken uit volgende voorbeelden. Wel moet gezegd worden dat de krantjes onderling verschillen: sommige gebruiken meer grappige elementen dan andere. Uit de inhoudsanalyse is namelijk gebleken dat *De Legerbode* minder humor bevat dan de gewone frontkrantjes. Deze krant gebruikte enkele spotprenten, maar verder is er weinig humor te bemerken.

Humor uit zich op alle manieren, veel voorkomend zijn sarcastische opmerkingen (Berger, 1993, pp. 49 – 50) over en spotten met de (strengheid van de) Duitsers, zoals volgende dialoog.

Een franschman [sic], jaren te Antwerpen verblijvende, moet dagelijks op de Kommandantur gaan teekenen. Eens komt hij binnen ! « Bonjour, messieurs, comment allez-vous ce matin ? » een der officieren merkt op : « Du calme ! ... vous n'êtes pas à Paris ici ! » waarop onze franschman, al lachende, antwoordt : « Mais vous non plus ! » Dit kostte hem maar vier dagen kot, welke hij met plezier uitgezeten heeft. (Ons Sinjorenblad, nr. 5)

Het grappige zit hier in de provocatie van de Fransman en ook in de straf: hij heeft “maar” vier dagen gekregen (gebruik van cijfers; Conboy, 2007, 75) en de gevangenis wordt schertsend “kot” genoemd (Berger, 2011, p. 83). Ook volgend voorbeeld komt uit *Ons Sinjorenblad* en grapt met de vindingrijkheid van de stedelingen. Dit is niet echt spotten, maar wekt bij de lezers wel een glimlach op: ondanks alle moeilijkheden weten de stadsgenoten zich te redden met de middelen die ze hebben. In dit voorbeeld wordt dit wel wat opgeblazen: “nieuw gebreveteerd model” is een bombast (Berger, 1993, p. 24 – 25), maar in tegenstelling tot de bombastische taal in *De Legerbode* is dit wel grappig:

Er is geen caoutchoue [rubber] (E.B.) meer, want alles werd door de moffen opgeëist. Als ge nu denkt dat de velos op den zolder staan te roesten, dan zijt ge er wel mee. Men kan nu velos met houten wielen zien bollen. Over eenigen tijd zag men het eerste rijwiel van dat nieuw gebreveteerd model op de Meir voorbijrotsen. Er is dus raad voor alles. (Ons Sinjorenblad, nr. 6)

Soms werden bepaalde personen gekarikaturaliseerd, een bepaalde eigenschap werd tegen hen gebruikt om een grappig effect te bekomen. Dit gebeurde niet alleen met de vijand of de bondgenoten, ook met Vlamingen werd er gespot:

Dan is het nog beter piot te zijn, want die mag nog altijd zingen : de soep is goed, zij kan niet beter wezen, de soep is goed die zal er altijd zijn. (Ons Sinjorenblad, nr. 1, november 1915 (Verbouwe, 1923, p. 22)).

In dit voorbeeld wordt gespot met de soldaat, die tenminste nog goed eten krijgen. De burgers in het bezette België hebben dit voorrecht niet, zij moet moeite doen om te overleven. Deze tegenstelling kon grappig zijn. Het is ook een vorm van ironie, bijna sarcasme zelfs (Berger, 1993, pp. 40 en 49 – 50). Ook werd er met Afrikanen gelachen in volgend racistisch grapje:

Aan eten is er nog geen gebrek; alleen spek en zeep worden zeldzaam. Dit laatste zal nog kunnen gemist worden want de negers in Congo hebben er ook geen ... en toch zijn ze schoon zwart. (De Leeuenaar, nr. 1, maart 1917)

Soms namen de krantjes grappige anekdotes op als een soort fait-divers:

't Was wapenschouwing. Iedereen die een medalie had ... moest ze op de borst steken. Daar in de rangen was er een die bijzonder uitblonk. « Rekrut Verkoeien – zoo zegt de onder-officier – wat is dat voor eene medalie, die gij daar op de borst draagt? « Dat – zoo antwoordde Verkoeien, - is de medalie van eervolle vermelding die onze koe op de vorige landbouwtentoonstelling gewonnen heeft ». Een schaterlach ... en drie dagen arrest, was 't antwoord dat er op volgde. (De Leeuenaar, nr. 10, december 1917)

Enkele kranten waagden zich ook aan een langer vervolgverhaal, gespreid over meerdere nummers. Dit is bijvoorbeeld het geval in De Leeuenaar, die een “humoristische vertelling” bracht over de lotgevallen van Heintje, een boerenjongen op zoek naar een vrouw: “Hoe Heintje uit verkeerden ging” (De Leeuenaar, nr. 15, juni 1918; nr. 16, juli 1918 en nr. 17, augustus 1918). Het verhaal is een parodie (Berger, 1993, p. 44) op de verschillen tussen het

stadse leven en het leven op het platteland en bevat ook grapjes. Het verhaal kent wel een happy end: Heintje vond de vrouw van zijn dromen en leefde nog lang en gelukkig.

Sommige krantjes namen ook grapjes op. Alles en iedereen kon het onderwerp van de lach worden, zoals de (Belgische?) soldaten en het alcoholmisbruik in volgend voorbeeld:

- Mama, zegt de kleine Mimi, wat heeft die soldatenneus een aardige kleur, den eenen keer is hij purper en den andere keer is hij rood. Met welke verf schildert die vent zijnen neus, Mama?
- Dat wet [sic] ik niet, kind, zeker is het dat hij geen waterverf gebruikt. (De Poperingsche Keikop, nr. 12, 1 en 15 november 1917)

Ten slotte schuwen de krantjes sarcastische opmerkingen niet. Eerder werd bijvoorbeeld al aangehaald dat de censurdiensten vaak met “Moeder Censuur” worden aangeduid (Berger, 1993, p. 49).

Besluit:

De humor kon alle vormen aannemen, dialogen, opmerkingen, grappige verhalen, spotprenten, one-liners, enz. vaak gaat het om bijtende humor zoals spot en sarcasme. Maar al met al en in tegenstelling van wat deze paragraaf doet uitschijnen, bevatten de krantjes relatief weinig humor, het (serieuze) nieuws van het thuisfront domineerde de berichtgeving.

Besluit:

Centraal in deze verhandeling stonden de frontkrantjes. Er worden drie soorten periodieken onderscheiden die aan het front circuleerden: gewone dagbladen, zuivere frontbladen en semi-frontbladen. In deze verhandeling werden drie zuivere frontblaadjes onderzocht en een semi-frontblad.

De frontblaadjes ontstonden geleidelijk vanaf 1915. Hun aantal steeg snel, uiteindelijk waren er ongeveer 131 Vlaamse blaadjes. De meeste werden opgericht door geestelijken die in het leger werkten. Inhoudelijk kenden de krantjes een grote diversiteit aan artikels, hoewel de redacties een voorkeur hadden voor berichtjes van thuis en artikels over de lotgevallen van collega-soldaten. Deze dienden om de soldaten op de hoogte te brengen van de situatie thuis, velen kregen immers zelden een brief van familie of vrienden in het bezette België. Daarnaast moesten deze artikels de moraal hoog houden. Dit was het belangrijkste doel van de krantjes, naast het ontspannen van de soldaten. Tot slot bezorgden de censurdiensten de oprichters veel problemen: verschillende artikels werden deels of volledig weggeknipt door de overheid uit vrees de moraal aan te tasten of de vijand nuttige informatie te geven.

Het doel van deze verhandeling was na te gaan waarover de krantjes berichtten en hoe ze dit deden. Ook werd er gekeken of en in welke mate er humoristische elementen werden gebruikt in de krantjes. Volgens Van Cauwelaert namen de krantjes nauwelijks humoristische elementen op. Dit moet tegengesproken worden: er is wel degelijk humor in de krantjes aanwezig, al verschilde dit van krant tot krant. Ook is het zo dat de kranten niet bol stonden van lachwekkende elementen, deze waren toch eerder beperkt, maar wel meer dan Van Cauwelaert doet uitschijnen.

De humor kon zich op allerlei manieren uiten. Sarcasme was een veel gebruikt middel, zoals o.a. bleek uit de schertsende benaming voor de censurdiensten ("Moeder censuur"). Ook werd er gespot met personen of bevolkingsgroepen, in de aangehaalde voorbeelden moesten de Congolezen en de Belgische soldaten het wat ontgelden. Spotprenten kwamen ook voor, al waren deze in deze analyse beperkt tot *De Legerbode*, andere krantjes namen geen cartoons op. Ten slotte vertelden de krantjes af en toe een grappige anekdote of zelfs grapjes.

Qua inhoud werden er zes thema's onderscheiden, namelijk beelden over de oorlog, het vijandsbeeld, het beeld over de krantjes zelf, het beeld dat de krantjes van de Vlamingen

schetsten, het beeld van de overheden en ten slotte het beeld van de andere oorlogsvoerende naties. Elk thema bestaat uit meerdere deelbeelden die samen het globale beeld vormen. Zo wordt bijvoorbeeld de vijand als imperialistisch voorgesteld, maar hij is ook wreed en laf. Niet elk beeld komt in elke krant voor, maar alle onderzochte krantjes bevatten wel een of meerdere beelden van de zes thema's. Al deze beelden werden op een gelijkaardige manier gevormd, waarbij stijlelementen vrij veel voorkomen.

De Legerbode onderscheidt zich wel van de andere krantjes. Deze krant werd door de Belgische overheid uitgegeven en volgde de ideeën van de regering strikt op. Daar waar de andere krantjes een vrij menselijk beeld schetsten, een beeld dat vrij realistisch is (ondanks het streven de moraal hoog te houden en de beperkingen van de censuur). *De Legerbode* gaf daarentegen een erg verbloemd beeld: goede prestaties werden opgehemeld, tegenslagen werden zoveel mogelijk geminimaliseerd of zelfs verzwegen. Bovendien hanteerde deze krant een erg bombastische schrijfstijl en kenmerkt ze zich door een fel patriottistische toon. Ten slotte werden individuele prestaties slechts zelden in de verf gezet, het accent lag op het collectieve: een goede prestatie was mogelijk dankzij de harde arbeid van alle soldaten, niet van een enkeling die uitblonk in zijn werk. De zuivere frontkrantjes echter hadden veel oog voor individuele prestaties, en dit op een veel gematigder en aangenamer toon.

Bibliografie

- Adeline, A. (1919). *La presse pendant la guerre: la crise du papier (décembre 1917 – décembre 1918)*. Corbeil: Impr. De Creté.
- Adriaenssens, K. (1985). *1914 – 1918: Materiële, culturele en morele aspecten van het frontleven achter de IJzer* (Ongepubliceerde masterproef). Katholieke Universiteit Leuven, België.
- Albin, P. (1915). *Tous les journaux du front*. Paris : Berger-Levrault.
- Amez, B. (2009). *Dans les tranchées: les écrits non publiés des combattants belges de la Première Guerre mondiale*. Paris : Editions Publibook.
- Audoin-Rouzeau, S. (1986). *14-18, les combattants des tranchées à travers leurs journaux*. Paris : A. Colin, « L’histoire par la presse ».
- Audoin-Rouzeau, S. (1987). Les soldats français et la nation de 1914 à 1918 d’après les journaux de tranchées. *Revue d’histoire moderne et contemporaine*, 34(1), 66 – 86.
- Audoin-Rouzeau, S (1994). *Men at war, 1914-1918: National sentiment and trench journalism in France during the First World War*. Oxford: University press.
- Audoin-Rouzeau, S. & Becker, A. (2004). *'14 – '18: de Grote Oorlog opnieuw bezien*. Brussel: Globe.
- Archaïsme (2006). in *Van Dale verklarend woordenboek Nederlands*. Antwerpen en Utrecht: Van Dale Lexicografie bv.
- Becker, J-J., Winter, J. M., Krumeich, G., Becker, A. & Audoin-Rouzeau, S. (1994). *Guerre et cultures, 1914-1918*. Paris : Armand Colin.
- Berger, A. A. (1993). *An anatomy of humor*. New Brunswick & London: Transaction publishers.
- Berger, A. A. (2011). *Media and communication research methods: An introduction to qualitative and quantitative approaches* (2nd ed.). London & Los Angeles: Sage Publications.
- Bertrand, F. (1971). *La presse francophone de tranchée au front belge, 1914 – 1918*. Bruxelles : Musée royal de l’armée et d’histoire militaire.

- Billiet, J. (2003). Cycli in het empirisch onderzoek. Billiet, J. & Waeye, H. (red.). *Een samenleving onderzocht: methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek* (2e druk, pp. 33 - 64). Berchem: De Boeck.
- Bourcier, E. (1916). Les soldats et la presse. *Revue de Paris*, 15 juin 1916.
- Bulthé, G. (1971). *De Vlaamse loopgravenpers tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Brussel: Koninklijk museum van het leger en van krijgsgeschiedenis.
- Charpentier, A. (1935). *Feuilles bleu horizon : le livre d'or des journaux du front, 1914 – 1918*. Triel-Sur-Seine : Editions Italiques.
- Cinq-Mars, M. (2008). *L'écho du front : journaux de tranchées, 1915 – 1919*. Québec : Athéna éditions.
- Clarysse, W. (2011). *De vluchteling: een dagboek uit de grote oorlog (1914 – 1918) van Ernest Clarysse*. Geraadpleegd op 8/12/2012 via <http://www.vluchteling.arts.kuleuven.be/index.html>
- Conboy, M. (2007). *The language of the news*. Abingdon & New York: Routledge.
- Cronier, E. (1999). *La presse du front en 1918, une littérature de crise*. Paris : Éditions l'harmattan.
- De Leeuwenaar: Maandblad voor de soldaten van 't kanton Zout-Leeuw (1917-1918)*. Sainte-Adresse: s.n.
- De Legerbode*. (s.d.). Le Havre: s.n.
- De Poperingsche Keikop: een krant vol nieuws achter een front vol ellende (1989)*. Poperinge: Vrienden van het Poperings Archief.
- De Smedt, H. (2003). *Fundamenta*. Mechelen: Wolters Plantyn.
- De Vos, L. (2003). *De eerste wereldoorlog* (5^e herziene uitgave, 6^e druk). Leuven: Davidsfonds.
- Fitzpatrick, S. (2008). *The Russian revolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Hardach, G. (1977). *The first world war, 1914 – 1918*. Berkeley en Los Angeles: University of California Press.

- Helaers, M. (1989). *De Legerbode (1914-1918): analyse van een soldatenblad : een aspect van de Belgische militaire propaganda*. Onuitgegeven masterthesis Katholieke Universiteit Leuven, Leuven, België o.l.v. Lode Wils
- Hirschfeld, G., Krumeich, G., Renz, I. & Corum, J.S. (reds.) (2003). *Enzyklopädie erster Weltkrieg*. Paderborn: Schöningh.
- Humor (2006). in *Van Dale verklarend woordenboek Nederlands*. Antwerpen en Utrecht: Van Dale Lexicografie bv.
- Hutton, P.H. (1981). The history of mentalities: The map of cultural history. *History and Theory*, 20(3), 237 – 259.
- Jeanjean, M. (1971). Les journaux du front de 1914 – 1918. *Revue historique des armées*, n° 104, 110 – 120.
- Kasper, R., Schwarzrock, G. & Warnatsch, S. (reds.) (2001). *Putzger historischer Weltatlas*. Berlin: Cornelson Verlag.
- Lams, L. (2010). Reconnecting theories of language pragmatics and critiques on logocentric methodological approaches to media discourse analysis. *The Rumanian review of political sciences and international relations*, 7(1), 94 – 110.
- Latzel, K. (2003). Soldatenbrief. Hirschfeld, G., Krumeich, G., Renz, I. & Corum, J.S. (reds.) (2003). *Enzyklopädie erster Weltkrieg* (p. 843). Paderborn: Schöningh.
- Messinger, G.S. (1992). *British propaganda and the state in the First World War*. Manchester: Manchester University Press.
- Meyer, J. (1991). *La vie quotidienne des soldats pendant la Grande Guerre*. Paris : Hachette.
- Mof (scheldwoord). (2013, 10 april). in *Wikipedia, de vrije encyclopedie*. Geraadpleegd op 21 juli 2013, via <http://nl.wikipedia.org/wiki/Mof>
- Moran, D. (1996). Prussians. Cowley, R. & Parker, G. (eds.). *The readers companion to military history* (pp. 373 – 374). New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Montant, J.C. Becker, (1990). L'organisation central des services d'information et de propagande du Quai d'Orsay et de la Grande Guerre. In J.-J. & Audoin-Rouzeau, S. (dir.). *Les societes europeennes et la guerre de 1914 – 1918. actes du colloque organisé à Nanterre et à Amiens du 8 au 11 décembre par l'université Paris X-*

- Nanterre et le centre d'histoire de la France contemporaine* (pp. 135 – 143). Nanterre : Publications de l'université de Nanterre.
- Naert, V. (1980). *Vier jaar loopgrachten, of, het oorlogsverhaal van Charles Vermeersch (3e druk)*, Eernegem.
- Nelson, R.L. (2003). Soldatenzeitungen. Hirschfeld, G., Krumeich, G., Renz, I. & Corum, J.S. (reds.). *Enzyklopädie erster Weltkrieg* (pp. 849 - 850). Paderborn: Schöningh.
- Nelson, R.L. (2010). Soldier newspapers: A useful source in the social and cultural history of the First World War. *War in History*, 17(2), 169 – 191.
- Ons Sinjorenblad, kosteloos oorlogsblad voor de soldaten van Antwerpen en omliggende* (s.d.). Sainte-Adresse: Belgisch tehuis voor oorlogsinvaliden.
- Picaud, C. (2002). Ces “éphémères de la tranchée” : journaux du front de la guerre 14-18. *Revue de la bibliothèque nationale de France*, n° 10, 23 – 27.
- Poperinge. (2013, 14 juni). in *Wikipedia, the free encyclopedia*. Geraadpleegd op 16 juli 2013, via <http://en.wikipedia.org/wiki/Poperinge>
- Raimann, A. (2003). Soldatenhumor. Hirschfeld, G., Krumeich, G., Renz, I. & Corum, J.S. (reds.). *Enzyklopädie erster Weltkrieg* (p. 845). Paderborn: Schöningh.
- Rousseau, F. (2003). *La guerre censurée : une histoire des combattants européens de 14-18* (2e éd.). Paris: Seuil.
- Rousseau, F. (2006). *La grande guerre: en tant qu'expériences sociales*. Paris : Ellipses.
- Royde-Smith, J. G. (s.d.). World War I. *Encyclopaedia Britannica Online*, geraadpleegd op 8/12/2012 via <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/648646/World-War-I>.
- Scheithauer, R. (2007). Metaphors in election night television coverage in Britain, the United States and Germany. In A. Fetzer and G.E. Lauerbach, (reds.), *Political discourse in the media* (pp. 75-106). Amsterdam: John Benjamins.
- Schepens, L. (1964). Het cultureel leven aan het front. In *Stille getuigen, 1914 – 1948: Kunst en geestesleven in de frontstreek* (pp. 17 – 50). Brugge: Provincie West-Vlaanderen.
- Simons, L. (1987). *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen: Deel 2: De twintigste eeuw*. Tielt: Lannoo.
- Stone, N. (2004). *Eastern front 1914 – 1917*. London: Penguin Books.

- Taylor, P.M. (2003). *A history of propaganda from the ancient world to the present day* (third edition). Manchester: Manchester University Press.
- Torfs, J. (1981). *Het frontblaadje "Onze Temsenaars"*. Temse: Gemeentemuseum van Temse.
- Turbergue, J-P. (1999). *Les journaux des tranchées, 1914 – 1918*. Paris : Editions Italiques.
- Van Clemen, S. (2003). *Den oorlog verklaard! De Grote Oorlog in de provincie Antwerpen*. Antwerpen: provincieraad Antwerpen.
- Van Gorp, B. (2006). *Framing asiel: indringers en slachtoffers in de pers*. Leuven: Acco.
- Verbouwe, A. (1923). *De Vlaamsche soldatenblaadjes gedurende den wereldoorlog (1914 – 1918): Bibliographie en historische nota's*. Antwerpen: Bureel van de Bijdragen tot de Geschiedenis.
- Verbouwe, A. (s.d.). *De Vlaamsche pers buiten bezet België en de Vlaamsche sluikbladen in 1914 – 1918*. Baasrode: Boekdrukkerij Bracke – Van Geert.
- Vermeiren, J. (2009). *Mijn grote oorlog: belevenissen van een frontsoldaat 1914 – 1918*. Leuven: Davidsfonds.
- Verschuieren, P. (2012). *Framing en journalistiek: concept, theorie en onderzoek* [cursustekst/slides]. Brussel: Hogeschool-Universiteit Brussel.

BIJLAGEN

Bijlage 1: frontlines tijdens Wereldoorlog I

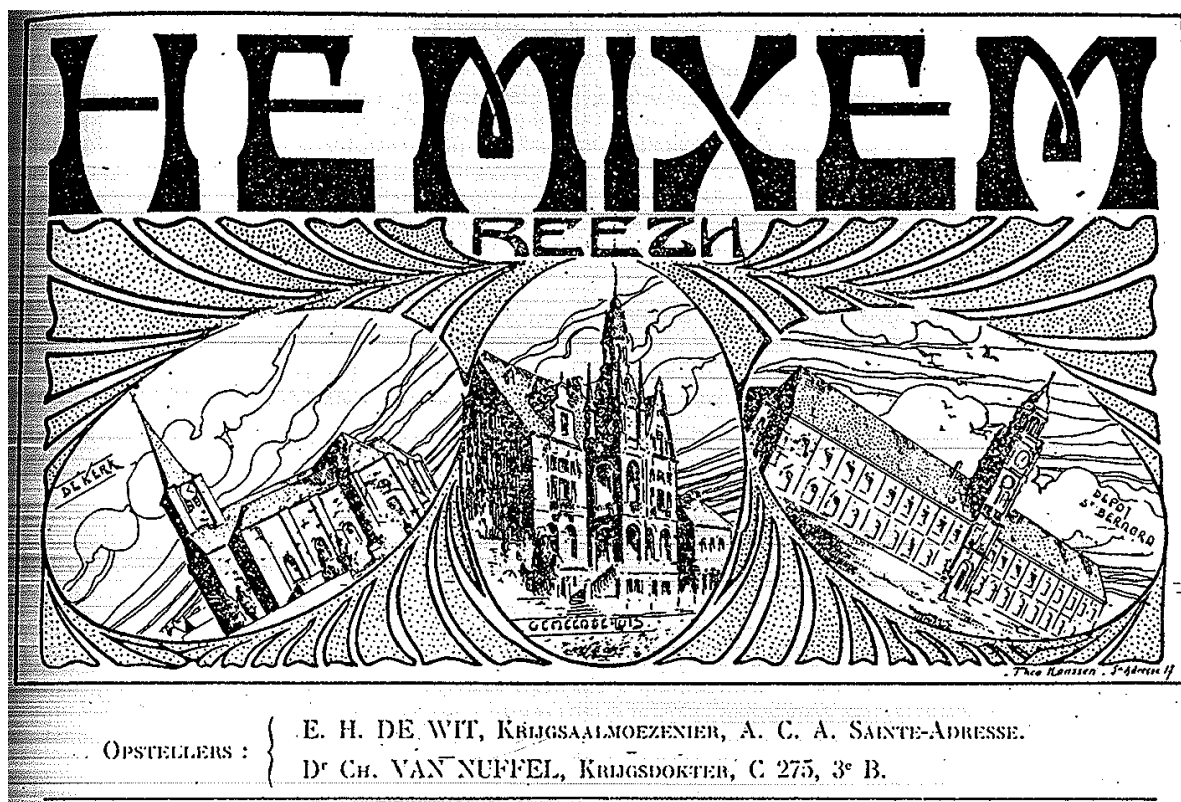
Bron: Kasper, Schwarzrock & Warnatsch, 2001, p. 156.

Bijlage 2: enkele voorbladen van frontblaadjes

(foto: Eric Bober, 5 juni 2013)

Bron: *Frontkranten wereldoorlog . I: Hemixem – Reeth, december 1916 – oktober 1918* (1992). Hemiksem: Heemkundige kring.

De Poperingsche Keikop.
Bladje der Poperingnaars in't leger

<p>ABONNEMENTSPRIJS Poper. Soldaten : KOSTELOOS. Andere soldaten : 1.00 fr. Burgers 2.00 fr.</p>	<p>Verschijnt 2 maal te maande</p>	<p>BEHEER E. H. Jul. Vanneste, Aalm. D 63 I H. G. Herpelinck, brank. D 195 H. A. Baert, Noordstr., 13, Pop.</p>
--	--	---

Bron: *De Poperingsche keikop : een krant vol nieuws achter een front vol ellende* (1989).
 Poperinge: Vrienden van het Poperings Archief.

ONS SINJORENBLAD

Nummer 20-21.

HET VERBODEN
 HET STRAFT
 HET PAKT...

DAN ZAL
 DE BEIARD
 SPELEN...

Kosteloos Oorlogsblad voor de soldaten van Antwerpen en omliggende.

Bestuurder: Eerw. Pater DEDIET, Aalmoezenier, Zwitserland.
 Bijdragen en nieuws te zenden aan Jos. VAN PELT, hoofdredacteur van *Ons Sinjorenblad*, L M I O, Sainte-Adresse.

Bron: *Ons Sinjorenblad, kosteloos oorlogsblad voor de soldaten van Antwerpen en omliggende* (s.d.). Sainte-Adresse: Belgisch tehuis voor oorlogsinvaliden.

Bijlage 3: voorbeeld van de censuur

Poperinge nr 12

<p>hier gekomen was. Wij deelen in 't rof den inhoud van ons gesprek mede:</p> <p>« 't Is de kleine burgerij die 't meeste lijdt door de schaarsheid der levensmiddelen. Het werkvolk wordt goed geholpen door de steunkomiteeten. Het brood is van slechte hoedanigheid, daar de zemelen in de bloem moeten blijven. Er wordt veel van den buiten in de stad gesmokkeld, maar wie gepakt wordt: straf. Want: verordeningen en straffen, en als afwisseling: straffen en verordeningen, anders bevat het duitsch woordenboek niets, ten minste voor ons volk.</p> <p>« Zijn er die vrijwillig voor de moffen gaan werken? » — Er zijn er, maar weinig, en alleen door honger gedreven. —</p> <p>Hoe is de houding van het volk tegenover de soldaten? — Deze laatste gevoelen maar al te duidelijk dat het volk hen vernijdt en veracht. Nochtans vindt men hier en daar enkelen die met den vijand heulen, maar 't zijn er dan ook van de gemeenste soort. De vaderlandsliefde is steeds onverzwakt, maar de menschen moeten zich natuurlijk inhouden. Allen zijn vol vertrouwen.</p> <p>Wat denken de Duitschers over den afloop van den oorlog? — Er zijn er die nog volhouden dat Duitschland onoverwinbaar is en « Deutschland über alles » is nog hunne leus. Maar meer dan één officier heb ik persoonlijk hooren zeggen dat Duitschland « er aan is ». —</p> <p>Is er armoe in Duitschland? — Ja, groote armoe. Daar wordt echt honger geleden, veel erger dan in de groote steden van België, immers daar werken de steunkomiteeten heel goed, wat in Duitschland natuurlijk het geval niet is. In de winkels der stad G... waar ik eenigen tijd verbleef, ziet men niets, niets, niets... Bittere armoe! — Een Duitsch majoor vloekte op ons, omdat wij het beter hadden dan zij. Hij had dien morgen 'n stuk brood, 'n halve hand groot, geeten en een ei daarbij, voor 2 mark en half! — 't Verwondere u dan ook niet dat de soldaten gaarne naar 't front gaan daar zij er goed gevoed worden, en zij verliezen nog liever den dood door 't vijandelijck lood dan den honger. 't Mag een wonder van discipline genoemd worden dat het Duitsche volk dien toestand zoo lang heeft kunnen uithouden. Maar wat zou het zijn zoo zij nog eens een winter moesten doordoen?...</p> <p>« Daarom », zei mij, om te eindigen, de vriendelijke Heer D..., zou het mij geenszins verwonderen dat wij nog dit jaar den zoo lang verwachten vrede mochten begroeten! — Geve God dat zijn wensch vervuld worde!</p> <p style="text-align: right;">Victor Peeters, onderwijzer, I. M. I. O. H. - Sainte-Adresse.</p> <p style="text-align: center;"><i>Merxem.</i></p>	<p>zak patatten... en ook zooveel voor erwten en boonen. Op 13 Juni was het spek 18 fr., gewoon bakkersbrood 2,50 fr., brood van roggenmeel 7 fr. Op 1 Mei slonden de patatten aan 2,50 fr. Op 't roggenmeel aan 5 fr., het tarwemeel 7,50 fr. Op 20 Juni was ik naar de kersenmarkt geweest. De boeren vroegen 2,50 fr. voor een maatje aardbeziën dat vroeger maar 0,50 fr. kostte. Het volk smeeet alles overhoop en de boeren konden gaan loopen en hun fruit achterlaten.</p> <p>29 Juni. — Wij hebben bij uitzondering vandaag eens patatten kunnen eten. Nu gaan we weer regelmatig ons rantsoen kunnen krijgen, hetgeen al maanden niet meer gebeurde.</p> <p>19 Juni. — Ik heb toch al kolen voor den Winter tegen 95 fr. de 1000 kilos, en dat is nu heel goedkoop. De eieren betaal ik 0,65 fr. het stuk. De boter kost 17 fr. en is moeilijk om krijgen, men moet ze smokkelen.</p> <p>M. Jules Daniëls is hoofdonderwijzer benoemd te Oelegem, zijn geboortedorp.</p> <p>7 Augustus. — Dokter Van den Weyngaert heeft zooveel werk dat hij een helper heeft moeten vragen. Wij moeten den heelen dag loopen en drillen om eten en alles aan te halen; alhoewel dat alles schikkelijk duur is, hebben we toch nog altijd onzen buik vol.</p> <p>9 Augustus. — M. Floren van over de nieuwe kerk heeft buitengewone goede zaken gedaan. Hij heeft al den grond gekocht van Kampen (40.000 fr.) en er een huis opgezet waar de E. H. onderpastoor Van de Velde inwoont. Voor hem zelf bouwde hij een kolossaal batiment. Hij heeft 3 voituren en een knecht in livree. Iedereen zegt dat hij nog zot zal worden van glorie. Ge moest hem eens in zijne voiture zien zitten.</p> <p>Bij Jane Hofkens kochten ze gedurende den oorlog reeds 2 kinderen, bij Van Geldorp (bakker) ook een, Ons Paulientje zaagt ook om een, ik zal ze eene groote pop koopen.</p> <p>14 Augustus. — In den Polder zijn meest alle patatten rot van het vele nat; het zal wat zijn dezen winter. De Polderpatatten kosten nu al 100 fr., de hooglandsche 60 fr.</p> <p>19 Augustus. — Ik ga nogal dikwijls naar Edeghem. Daar komt schrikkelijk veel volk naar de grot en alleman met het zelfde doel.</p> <p>Overrijdens: Henri Dierckx, sneuvelde op 27 Aug. II. gedurende zijnen dienst en is begraven te Steenkerke graf n° 189. Wij hielden zijn broer Jozef onze innige deelneming aan en verzoeken een gebed voor onzen betreurdn strijdmakker.</p> <p>— Frans De Smet, meldt het overlijden van zijn schoonvader J. Schillemans,</p> <p>— Frank Constant, Gemeentestraat 30, vader van Ferdinand Chauffeur stierf op 10 Januari 1917.</p> <p>— De vader van Albert Koekbake stierf</p>	<p>anderzijns. steenminen door bij de reis van Engeland naar Holland en bewerkstelligde de goede verstandhouding tusschen de verschillende hoogergemelde organisaties, en wist aldus tijdverlies, dubbel werk, en kwistingen in het aankopen van zekere produkten, — goedkooper in de eene streek dan in de andere, — enz., te voorkomen!</p> <p>Die zending ten einde, . . .</p> <p style="text-align: center;">CENSUUR</p> <p>De familie della Faille heeft vijf harer leden aan het front, zoons van Baron Gaëtan della Faille van Gent. Een dezer, Carl, viel op het slagveld in 1916.</p> <p>Gekwetste Deurenaren. — Const. De Ceuster, tegenwoordig als herstellende in het Belg. Krijgsgasthuis, Petit-Fort-Philippe, te Gravelines (Noord). — Gustave Verbeke, gekwetst aan het oog, herstelt goed. — J. Van den Bosch, tegenwoordig Belg. Krijgshosp., zaal 4, Beveren; hij heeft een oog verloren. — Emiel De Luyck, aan het been gekwetst in 1916, was bijna hersteld, maar verslechterte weer later. Zijne moeder zou willen weten hoe het met hem is. Heeft hij de zending van onvangen? Hij gelieve hem daarover te schrijven.</p> <p>Eit een brief van huis: Beminde Zoon Frans, Met deze laat ik u weten dat wij uw brief hebben ontvangen met de 3 kleine foto's er in. Frans, hier op Silsburg gaat het slecht; het leven is heel duur en wij kunnen nog aan weinig of niets geraken, en, als wij dan iets vinden, moeten wij het schrikkelijk duur betalen. (wij laten het nieuws van persoonlijke aard weg) Ook, Frans, als u nog naar huis schrijft, dan moet ze niet meer in</p>
---	--	--

Bron: Ons Sinjorenblad, nr. 18.

DE OORLOG

DE TOESTAND

Op het Ypersch front, hetgeen ons meest aanbelangt, wordt er geweldig gevochten. De vooruitgang der bondgenooten hangt best af van 't schoon weder, toch verwijderd men zich meer en meer van Poperinghe. De engelschman. t. t. z. Australianen, Schotlanders, Nieuw-Zeelanders, enz. werken goed.

Konden zij

En elders ?

De Rus krijgt loon naar werken. Hij heeft goesting, zou men zeggen, ginds in Siberië te overwinteren !

En Frankrijk,...

En

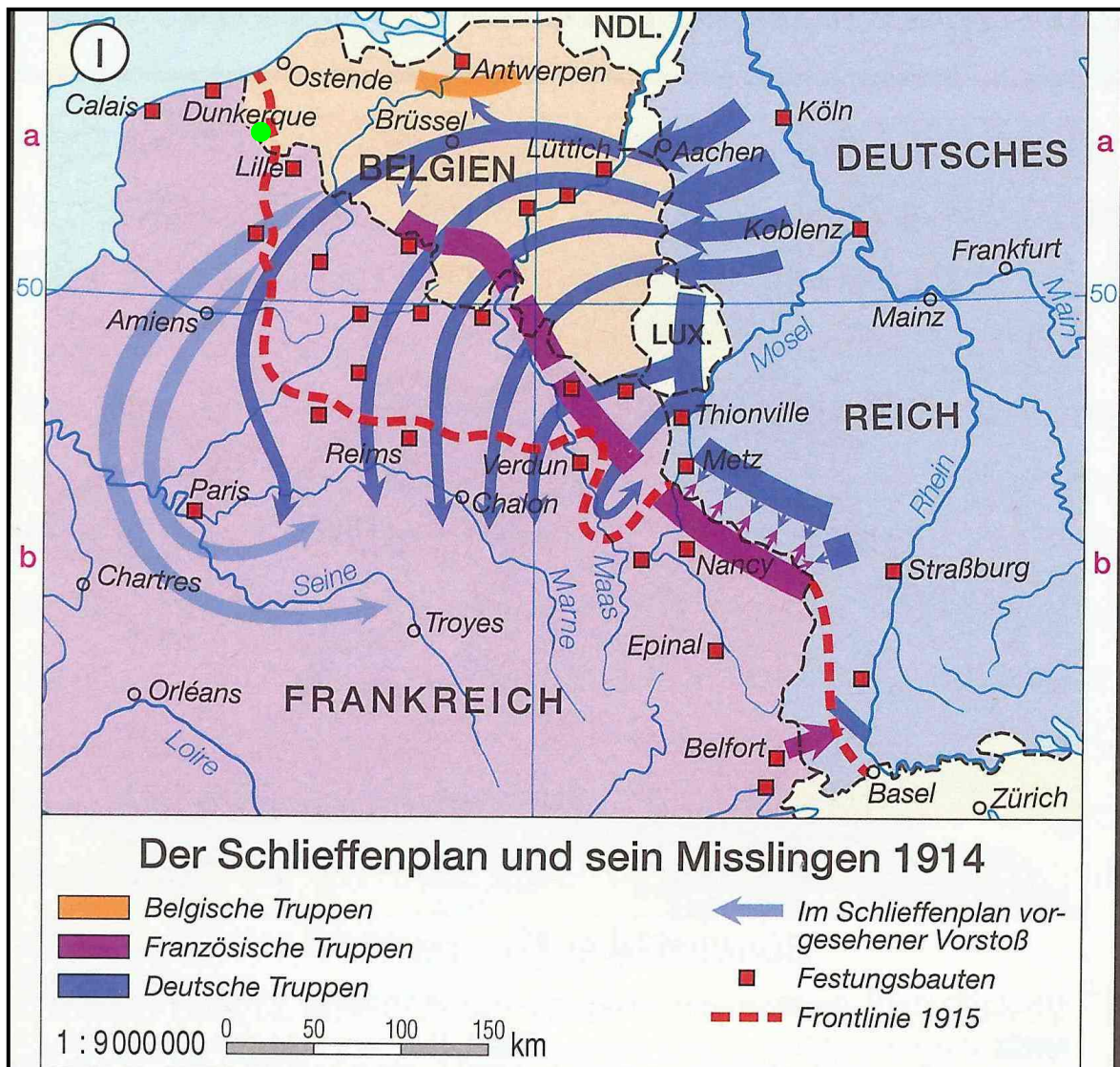
En 't einde van den oorlog? Wie kan 't voorspellen? Intusschen weze ons ordewoord: Bidden en strijden.

Estrus.

Bron: De Poperingsche Keikop, nr. 12, 1 en 15 november 1917.

Bijlage 4: situering van Poperinge

Bron: Kasper, Schwarzrock & Warnatsch, 2001, p. 156.

(Poperinge is met een groene stip aangeduid)

Bijlage 5: bijvoegsel bij De Leeuenaar:

bron: *De Leeuenaar: Maandblad voor de soldaten van 't kanton Zout-Leeuw* (1917-1918).
Sainte-Adresse: s.n.

Eenige belangrijke aanmerkingen.

1) Aangaande het opstellen van ons blaadje.

Wie moet daaraan meewerken? ALLE SOLDATEN die schrijven kunnen en iets te vertellen hebben. Dus, ook onze eenvoudige jongens moeten *regelmatig* aan ons blaadje medewerken.

't Steekt zoo nauw niet, hoor! Gij moet niet ten achter blijven noch om den stijl, noch om de fouten! Potlood is ook al goed als er geen inkt is! Wij weten allemaal goed genoeg dat men in de loopgraven daar niet kan opletten!

2) Aangaande de nieuwstijdingen.

Wie nieuws krijgt uit de streek, wie nieuws kent, aanzie het als eene *plicht* om dit mede te deelen. *Het nieuws uit de streek*, moet onze beste en duurbaarste rubriek zijn... Wij weten allen hoeveel deugd het ons doet wat nieuws uit ons dorp of kanton te vernemen.

3) Aangaande onze gesneuvelde makkers.

Wie namen kent van gesneuvelde soldaten van 't kanton, sedert het begin van den oorlog zende ze ons. Men voege er bij naam en voornaam, eenheid en geboorte- of woonplaats. Een kort en trouw verhaal van de omstandigheden waarin ze vielen of stierven.

4) Aangaande de behaalde onderscheidingen.

Ons zenden de namen van al de makkers die eene onderscheiding bekwamen of aan het dagorde gebracht werden; oorlogskruis, nationale orders of decoraties van verbondene landen ontvingen, en zoo mogelijk den tekst der citatie er bij geven.

Ons blaadje is GRATIS, en wie het niet ontving schrijve onmiddellijk aan onderstaand adres; met keerenden post wordt het hem verzonden.

Wij hopen dat we daaromtrent voldoening zullen krijgen en bedanken allen op voorhand.

Jean Ch. PEETERS,

1^e SERGEANT-MAJOOR,

Belgisch Tehuis voor Oorlogsinvaliden

SAINTE-ADRESSE.

Bijlage 6: soorten humor

Language	Logic	Identity	Action
Allusion	Absurdity	Before/After	Chase
Bombast	Accident	Burlesque	Slapstick
Definition	Analogy	Caricature	Speed
Exaggeration	Catalogue	Eccentricity	Time
Facetiousness	Coincidence	Embarrassment	
Insults	Disappointment	Exposure	
Infantilism	Ignorance	Grotesque	
Irony	Mistakes	Imitation	
Misunderstanding	Repetition	Impersonation	
Over literalness	Reversal	Mimicry	
Puns, Word Play	Rigidity	Parody	
Repartee	Theme/Variation	Scale	
Ridicule		Stereotype	
Sarcasm		Unmasking	
Satire			

Berger, 1993, p. 18.

Bijlage 7: Codeerschema krantjes

- Macroniveau (Lams, 2010, pp. 104 – 105): **Groen gemarkeerd**
Alle stijl- en retorische hulpmiddelen
 - Metafoor, metonymie en beeldspraak
 - Alliteraties
 - Vergelijkingen (simile)
 - Rijm en ritme
 - Parabool en hyperbool
 - These – antithese
 - Ironie en sarcasme
 - Citaten
 - Enz.

- Microniveau (Lams, 2010, pp. 105 – 108)
 - Selectie van de feiten
 - Ideologisch vierkant (wij-zij elementen)
 - Connotatie / denotatie; eufemisme / dysfemisme: **Rood gemarkeerd**
 - Werwoorden: **Zwart gemarkeerd**
 - Conboy, 2007, pp. 51 – 71; Lams, pp. 107 – 108
 - Presuppositie en intertekstualiteit: **Paars gemarkeerd**

- Humor (Berger, 1993): **Roze aangeduid met =)**